

**NASIONALISME WONTEN ING NOVEL RANTE MAS ANGGITANIPUN
ANY ASMARA (KAJIAN SOSIOLOGI SASTRA)**

SKRIPSI

Kaaturaken Dhumateng Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Minangka Salah Satunggaling Sarana

Anggayuh Gelar Sarjana Pendidikan

Dening:

Riyani Tri Indryastuti

09205241064

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA**

2013

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Nasionalisme Wonten Ing Novel Rante Mas Anggitanipun Any Asmara (Kajian Sosiologi Sastra)* menika sampun pikantuk palilah saking *pembimbing* saha samapta dipunuji.

Yogyakarta, Desember 2013
Pembimbing I,

Dr. Suwardi Endraswara, M. Hum
NIP. 19640403 199001 1 004

Yogyakarta, Desember 2013
Pembimbing II,

Drs. Afendy Widayat, M. Phil
NIP 19620416 199203 1 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Nasionalisme Wonten Ing Novel Rante Mas Anggitanipun Any Asmara (Kajian Sosiologi Sastra)*” menika sampun dipunandharaken ing pendadaran wonten sangajenging *Dewan Penguji* ing tanggal 16 Desember 2013 saha dipuntetepaken lulus.

Asma	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Drs. Hardiyanto, M.Hum.	Ketua Penguji		23-12-13
Drs. Afendy Widayat, M.Phil.	Sekretaris Penguji		20-12-13
Dr. Purwadi, M.Hum.	Penguji I		16-12-13
Dr. Suwardi, M.Hum.	Penguji II		16-12-13

Yogyakarta, Desember 2013

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M. Pd.

NIP 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tandha tangan ing ngandhap menika, kula

Nama : **Riyani Tri Indryastuti**

NIM : 09205241064

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

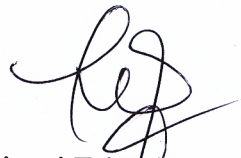
Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharaken bilih *karya ilmiah* menika asil panaliten kula piyambak. Samangertos kula, *karya ilmiah* menika boten ngandhut *materi* ingkang kaserat dening tiyang sanes, kajawi perangan-perangan tartamtu ingkang kula pendhet sarana kangge dhasar panyeratan kanthi nggatosaken tata cara saha paugeran panyeratan *karya ilmiah* ingkang umum.

Seratan ing wedharan menika kaserat kanthi saestu. Menawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan menika boten leres, bab menika dados tanggel jawab kula pribadi.

Yogyakarta, Desember 2013

Panyerat,

Riyani Tri Indryastuti

SESANTI

Durung menang yen durung wani kalah, durung unggul yen durung wani asor,
durung gedhe yen durung wani cilik

PISUNGSUNG

Pamuji sukur dhateng ngarsaning Allah SWT,
skripsi menika kapisungsungaken dhateng tiyang sepuh kula kekalih
ingkang sanget kula tresnani.

PRAWACANA

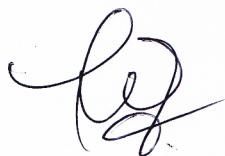
Puji lan syukur konjuk wonten ing ngarsaning Allah SWT ingkang sampun paring pangayoman, karaharjan, saha kabegjan tansah tumanduk dhateng panyerat, saengga panyerat saged mujudaken skripsi kanthi irah-irahan **“Nasionalisme Wonten Ing Novel Rante Mas Anggitanipun Any Asmara (Kajian Sosiologi Sastra)”** menika kanthi lancar sahasaged mrantasi perkawis ingkang dados reribeting lampah. Panyeratan skripsi menika saged kawujud inggih amargi wontenipun panyengkuyung saking mapinten-pinten pihak. Awit saking menika, panaliti ngaturaken agunging panuwun dhateng pihak-pihak ing ngandhap menika.

1. Bapak Prof. Dr. Zamzani, M.Pd. minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring kalodhangan anggen kula nyerat skripsi menika.
2. Bapak Dr. Suwardi Endraswara, M.Hum. minangka Pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring panyengkuyung supados nyekapaken skripsi menika.
3. Bapak Dr. Suwardi Endraswara, M.Hum. saha Bapak Afendy Widayat, M. Phil. minangka *pembimbing* ingkang sampun paring bimbingan saha piwulang tumrap panyerat kanthi sabar.
4. Bapak saha Ibu Dosen jurusan Pendidikan Bahasa Daerah maturnuwun awit saking ngelmu, piwulang ingkang murakabi saha staf administrasi jurusan PBD ingkang sampun biyantu babagan administrasi tumrap panyerat.
5. Tiyang sepuh kekalih, matur nuwun awit sedaya donga pangestu, panjurung, saha wejangan-wejanganipun, saengga panyerat saged mujudaken skripsi menika.
6. Kanca-kanca Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2009 mliginipun kelas B sarta sadaya pihak ingkang boten saged kula sebataken setunggal mbaka setunggal ingkang sampun paring donga saha panjurung tumrap panyerat saengga skripsi menika saged kaimpun.

Temtu kemawon skripsi menika dereng saged kawastanan sae, jangkep, menapa malih sampurna. Pramila saking menika sadaya pangandikan menapa dene panyaruwe ingkang tumuju murih langkung sae, jangkep, saha sampurnaning skripsi menika, tansah katampi kanthi bingahing manah saha atur agunging panuwun. Wasana kanthi raos andhap asor panyerat gadhah pangajap mug-mugi skripsi menika saged murakabi tumrap pamaos saha panyerat.

Yogyakarta, Desember 2013

Panyerat,

Riyani Tri Indryastuti

WOSING ISI

	Kaca
IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN.....	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI.....	v
PISUNGSUNG.....	vi
PRAWACANA	vii
WOSING ISI	ix
DHAFTAR <i>TABEL</i>	xii
DHAFTAR <i>LAMPIRAN</i>	xiii
SARINING PANALITEN	xiv
 BAB I PURWAKA	 1
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	4
C. Watesaning Perkawis	4
D. Wosing Perkawis	5
E. Ancasing Panaliten	5
F. Paedahing Panaliten	6
 BAB II GEGARAN TEORI	 7
A. Karya Sastra Minangka Gambaraning Masarakat.....	7
B. Sosiologi Sastra.....	8
C. Nasionalisme ing Salebeting Karya Sastra.....	11
D. Novel.....	13
E. Paraga.....	15
F. Latar.....	17
G. Amanat.....	18

H. Panaliten Ingkang Jumbuh	20
BAB III CARA PANALITEN	22
A. Jinising Panaliten	22
B. Subjek saha Objek Panaliten.....	22
C. Caranipun Ngempalaken <i>Data</i>	22
D. Pirantining Panaliten.....	23
E. Caranipun Nganalisis <i>Data</i>	23
F. Validitas saha Reliabilitas.....	24
BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN.....	25
A. Asiling Panaliten	25
1. Unsur Paraga Ingkang Nggambaraken Nasionalisme.....	25
2. Unsur Latar Ingkang Nggambaraken Nasionalisme.....	28
3. Amanat Ingkang Gayutanipun Kaliyan Nasionalisme.....	29
B. Pirembagan	32
1. Unsur Paraga Ingkang Nggambaraken Nasionalisme.....	32
a. Ahmad.....	32
b. Sri Umini.....	42
c. Kapten Salim.....	47
d. Hasan.....	50
e. Serdadu.....	54
f. Tuty.....	57
g. Endra.....	59
h. Irwan.....	61
i. Pak Lurah.....	62
j. Sardjono.....	63
k. Mas Ranuasmara.....	65
l. Lare Angon Menda.....	66
m. Sri Palupi saha Endang.....	68

2. Unsur Latar Ingkang Nggambaraken Nasionalisme.....	70
a. Latar Ingkang Nggambaraken Patriotisme.....	71
b. Latar Ingkang Nggambaraken Tumindak Sesarengan Wonten ing Perjuangan.....	74
c. Latar Ingkang Nggambaraken Strategi Perjuangan.....	77
d. Latar Ingkang Nggambaraken Motivasi Perjuangan.....	80
3. Amanat Ingkang Gayutanipun Kaliyan Nasionalisme.....	82
a. Tiyang Ingkang Tresna Dhateng Nagari Kedah Kendel Nalika Mbela Nagarinipun.....	83
b. Saijeg Saeka Praya Nalika Mbela Nagarinipun.....	85
c. Mbela Nagari Kanthi Suka Lila.....	89
d. Ampun Grusa-Grusu Nalika Badhe Nindakaken Upiya Mbela Nagari.....	91
e. Tansah Gadhah Raos Welas Asih Dhateng Tiyang Sanes.....	93
f. Ampun Kiyarat Dhateng Bangsanipun Piyambak.....	94
g. Mentingaken Kepentinganipun Nagari Tinimbang Kepentinganipun Piyambak.....	96
h. Ampun Tindak Siya Dhateng Bangsanipun Piyambak...	99
i. Nuladhani Sipating Pahlawan Nalika Mbela Nagarinipun.....	100
 BAB V PANUTUP.....	 103
A. Dudutan.....	103
B. Pamrayogi.....	104
C. <i>Implikasi</i>	104
KAPUSTAKAN.....	106
 <i>LAMPIRAN</i>	 108

DHAFTAR *TABEL*

		Kaca
Tabel 1	: Tabel Unsur Paraga Ingkang Nggambaraken Nasionalisme Wonten Ing Novel <i>Rante Mas</i>	26
Tabel 2	: Tabel Unsur Latar Ingkang Nggambaraken Nasionalisme Wonten Ing Novel <i>Rante Mas</i>	29
Tabel 3	: Tabel Amanat Wonten Ing Novel <i>Rante Mas</i> Gayutanipun Kaliyan Nasionalisme	30

DHAFTAR *LAMPIRAN*

		Kaca
<i>Lampiran 1</i>	: Sinopsis	108
<i>Lampiran 2</i>	: Tabel Paraga, Latar saha Amanat Ingkang Gayutanipun Kaliyan Nasionalisme Wonten ing Salebeting Novel Rante Mas	111

NASIONALISME WONTEN ING NOVEL *RANTE MAS* ANGGITANIPUN ANY ASMARA (KAJIAN SOSIOLOGI SASTRA)

Dening :
Riyani Tri Indryastuti
NIM 09205241064

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken raos nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara. Panaliten menika ngandharaken wujud ing raos nasionalisme ingkang kagambaraken saking paraga, latar saha amanat ingkang wonten ing novel *Rante Mas*, kanthi pendekatan Sosiologi Sastra.

Panaliten menika ngginakaken metode panaliten deskriptif. Subjek data panaliten inggih menika novel *Rante Mas*. Objek panaliten inggih menika babagan nasionalisme gayutanipun kaliyan paraga, latar saha amanat. Caranipun ngempalaken data ngginakaken teknik maos saha nyerat. Pirantining panaliten inggih menika panaliti piyambak ingkang ngginakaken katru data. Caranipun analisis mawi teknik *deskriptif-interpretatif*. *Validitas* ingkang dipunginakaken inggih *validitas semantik*, wondene *reliabilitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *reliabilitas intrarater*.

Asiling panaliten menika ngandharaken babagan nasionalisme ingkang kagambaraken saking paraga, latar saha amanat wonten ing novel *Rante Mas*. Paragatama saha paraga pandukung nedahaken raos nasionalisme ingkang awujud patriotisme, tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, strategi perjuangan, raos empati wonten ing perjuangan saha *motivasi* perjuangan ingkang kagambaraken wonten ing novel menika. Latar ingkang dipuncariyosaken inggih menika latar ingkang nggambaraken patriotisme, latar ingkang nggambaraken tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, latar ingkang nggambaraken strategi perjuangan saha latar ingkang nggambaraken *motivasi* perjuangan. Paraga saha latar ingkang kagambaraken wonten ing novel menika saged dipunpundhut amanatipun ingkang mujudaken raos nasionalisme dhateng nagari. Asiling panaliten menika manggihaken bilih nasionalisme menika kalebet wosing karya sastra ingkang nggambaraken pagesangan sosial priyantun wonten salebeting nagari.

BAB I PAMBUKA

A. Dhasaring Panaliten

Karya sastra menika salah satunggaling asiling penggalihan manungsa. Penggalihan manungsa menika saged dipunwujudaken mawi gagasan utawi ide. Gagasan utawi ide menika saged dipunmekaraken dados karya ingkang saged awujud konkret menapa abstrak. Karya sastra menika saged awujud lisan menapa seratan. Karya sastra ingkang dipundamel mawi lisan menapa seratan menika adhedhasar saking menapa kemawon kadadosan ingkang wonten sakiwa tengenipun panganggit. Kadadosan menika dados inspirasi kangge panganggit lajeng dipunekspresiaken mawi karya sastra.

Karya sastra menika kalebet wujuding produk budaya ingkang saged dipunkaji isinipun. Isinipun karya sastra saged ngrembag kadospundi fenomena sosial, budaya, agama, politik, ekonomi saha pendidikan ingkang kadadosan ing salah satunggaling jaman. Sampun dipunmangertosi bilih karya sastra menika dokumen sosial budaya ingkang isinipun ngandhut realitas tartamtu. Realitas kasebut saged pengalaman menapa pandangan hidup panganggit wonten ing jaman tartamtu.

Prekawis babagan kamardikan dados prekawis ingkang wigati kangge priyantun ingkang gesang nalika perang kamardikan nglawan Walandi. Nalika perang nglawan Walandi, para tiyang menika kathah ingkang gadhah pamrayogi saha penggalihan babagan nasionalisme ingkang gadhah ancas kangge ngrebut kamardikan dhateng Indonesia. Penggalihan nasionalisme menika mijil saking

tresnaning priyantun wonten ing jaman sakmenika dhateng bangsa saha negaranipun lajeng kepengin bebas saking penjajahan Walandi. Manawi makaten wonten ing jaman kamardikan menika kathah karya sastra ingkang dipundamel adhedhasar saking penggalihan kasebut. Karya sastra ingkang ngandhut cariyos babagan nasionalisme nalika perang ngrebut kamardikan saking Walandi menika gadhah ancas supados pamaos gadhah greget saengga saged langkung tresna dhateng nagarinipun kanthi wantun nglawan Walandi ing jaman sakmenika.

Panganggit minangka anggota masarakat gadhah penggalihan saha ide-ide gagasan babagan menapa kemawon ingkang kadadosan ing nagarinipun. Menapa kemawon kadadosan ingkang dipuntingali utawi dipunraosaken saged nggugah manahing panganggit damel salah satunggaling karya sastra ingkang gadhah ancas kangge mbangkitaken raos tresna dhateng nagarinipun. Nasionalisme inggih menika salah satunggaling penggalihan ingkang mujudaken trena kaliyan bangsa saha nagarinipun. Penggalihan menika dening panganggit dipungambaraken kanthi cetha ing karya sastra ingkang dipundamel nalika jaman kamardikan mawi cariyos-cariyos ingkang nggambaraken *semangat perjuangan*.

Karya sastra menika saged dados pangajaking para pamaos supados gadhah semangat nasionalisme ingkang dipungambaraken mawi cariyos-cariyos *heroik*. Cariyos menika gadhah ancas supados tiyang menika tresna dhateng bangsa saha negaranipun. Karya sastra ingkang makaten dipundamel amargi panganggit menika nindakaken tumindak ingkang nggambaraken nasionalisme mawi cara langsung menapa boten langsung adhedhasar sejarah ingkang wonten ing nagari Indonesia. Karya sastra saged kalebet rekaman sejarah ingkang

kadadosan ing sakiwa tengenipun panganggit, adhedhasar menapa ingkang dipunraosaken panganggit utawi dipuntindakaken dening panganggit. Manawi makaten menapa ingkang dipunraosaken panganggit menika dados inspirasi kangge karya sastranipun.

Wonten ing sastra Jawa, novel kalebet karya sastra ingkang dipundamel wonten ing jaman sastra Jawa modern. Novel menika salah satunggaling karya sastra ingkang awujud buku. Novel menika kalebet karya sastra ingkang sajatosipun pengaruh saking karya sastra manca, inggih menika roman. Ing wiwitanipun jaman sastra Jawa modern menika kathah novel ingkang dipundamel kanthi cariyos kawin paksa saha cariyos ingkang ngandharaken babagan tresnaning manungsa antawisipun tiyang jaler dhateng tiyang estri utawi kosok balinipun. Cariyos ingkang kados makaten dados favorit kangge para pamaos ing jaman sakmenika. Manawi makaten kathah panganggit ingkang nyerat cariyos ingkang dados remening para pamaos menika.

Wonten ing jaman sastra Jawa modern, kathah sanget panganggit ingkang nyerat novel. Novel ingkang dipunserat inggih wonten mawarni-warni jinis. Wonten salah satunggaling panganggit ingkang nyerat cariyos ingkang isinipun nyariosaken babagan perang ngrebat kamardikan. Cariyos ingkang makaten gadhah tema ingkang ngandhut pamikiran babagan nasionalisme saha perjuangan. Panganggit menika namanipun Any Asmara. Any Asmara menika nganggit novel mawi irah-irahan "*Rante Mas*". Novel menika nyariosaken para mudha ingkang peduli dhumateng nagarinipun, ngupaya ngrebut kamardikan Indonesia saking Walandi. Wonten ing novel "*Rante Mas*" menika cariyosipun saged narik

kawigatosaning pamaos ingkang sampun bosen kaliyan cariyos ingkang ngandharaken babagan kawin paksa, tresna lan sapitirutanipun. Cariyos babagan perjuangan saha nasionalisme ing salebeting novel “*Rante Mas*” menika dados kawigatosanipun panaliti ngrembag novel kasebut kanthi irah-irahan “Nasionalisme Wonten Ing Novel *Rante Mas* Anggitanipun Any Asmara (Kajian Sosiologi Sastra)”

B. Underaning Perkawis

Adhedhasar saking dhasaring panaliten ingkang sampun diandharaken, dipuntemokaken prekawis-prekawis ingkang gegayutan kaliyan nasionalisme inggih menika.

1. Bab-bab ingkang ndadosaken lairipun nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara
2. Unsur paraga ingkang nggambaraken nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara
3. Unsur latar ingkang nggambaraken nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara
4. Amanat wonten ing novel *Rante Mas* gayutanipun kaliyan nasionalisme
5. Fungsi nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas*.

C. Watesaning Perkawis

Prekawis-prekawis ingkang sampun dipuntemokaken lajeng dipunwatesi supados saged fokus anggenipun ngrembag babagan nasionalisme wonten ing salebeting novel *Rante Mas*. Watesaning prekawis panaliten inggih menika.

1. Unsur paraga ingkang nggambaraken nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara
2. Unsur latar ingkang nggambaraken nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara
3. Amanat wonten ing novel *Rante Mas* gayutanipun kaliyan nasionalisme.

D. Wosing Perkawis

Wosing perkawis ingkang adhedhasar saking watesaning perkawis wonten ing panaliten inggih menika.

1. Kadospundi unsur paraga ingkang nggambaraken nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara?
2. Kadospundi unsur latar ingkang nggambaraken nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara?
3. Menapa kemawon amanat wonten ing novel *Rante Mas* gayutanipun kaliyan nasionalisme?

E. Ancasing Panaliten

Panaliten babagan nasionalisme ing salebeting novel *Rante Mas* menika gadhah ancas kangge para pamaos. Ancasing panaliten inggih menika.

1. Saged mangertosi unsur paraga ingkang nggambaraken nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara
2. Saged mangertosi unsur latar ingkang nggambaraken nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara

3. Saged mangertosi amanat wonten ing novel *Rante Mas* gayutanipun kaliyan nasionalisme.

F. Paedahing Panaliten

Paedahing panaliten babagan nasionalisme ing novel *Rante Mas* saged dipunperang dados paedah kanthi teoritis saha paedah kanthi praktis. Paedahing panaliten kanthi teoritis saha praktis inggih menika.

1. Paedah kanthi teoritis panaliten menika saged nambahi wawasan saha pangertosan babagan sastra Jawa, ingkang gayutipun kaliyan sosiologi sastra
2. Kanthi paedah praktis panaliten menika saged dipunginakaken kangge para guru supados saged nambahi materi kesusastraan saha pengajaran nilai nasionalisme kangge para murid-murid. Panaliten menika inggih saged nambahi khasanah panaliten sastra Jawa.

BAB II GEGARAN TEORI

A. Karya Sastra Minangka Gambaraning Masyarakat

Karya sastra inggih menika asiling reriptan manungsa saking olah budining manungsa ingkang ngandhut mawarni-warnining bab. Karya sastra dipundamel kanthi kaendahan ingkang saged dipunraosaken dhateng sinten kemawon. Karya sastra menika saged awujud seratan, karangan, gubahan ingkang wonten ing salebeting karya menika kathah aspek-aspek estetis (Ratna, 2011: 310). Aspek-aspek estetis ingkang wonten ing karya sastra kasebut dados kaendahan ingkang dipungambaraken dening panganggit mawi cariyos-cariyos ingkang adhedhasar saking kadadean wonten ing alam donya.

Karya sastra menika mujudaken ekspresining sastrawan ingkang nganggit, inggih menika isinipun adedhasar saking imajinasi sastrawan. Imajinasi menika dipunpendhet saking persepsi-persepsi, pikiran-pikiran saha perasaan. Goldman (wonten ing Faruk, 1994: 17) ngandharaken bilih pamanggihipun babagan karya sastra, inggih menika ekspresi pandangan dunia kanthi imajiner saha kangge usaha ekspresi pandangan dunia kalawau panganggit damel paraga-paraga, objek-objek saha gayutanipun kanthi imajiner. Manawi makaten karya sastra menika salah satunggaling reriptan priyantun ingkang adhedhasar saking ekspresinipun panganggit ingkang dipungambaraken kanthi cariyos ingkang ngandhut paraga-paraga saha objek-objek ingkang dipungayutaken kaliyan gesang kanthi imajiner.

Wiyatmi (2008: 2) ngandharaken bilih sastra saged dipunanggep salah satunggaling fenomena sosial budaya minangka produk masarakat. Manawi

makaten karya sastra menika salah satunggaling asiling budaya. Priyantun ingkang damel karya sastra minangka asiling budaya menika kalebet makhluk sosial ingkang jiwaniipun dipuntemtokaken nalika lair ananging dipunbentuk wonten ing lingkunganipun. Lingkungan ingkang wonten sakiwa tengenipun priyantun menika ingkang dipunsebut kabudayan. Karya sastra ingkang dipundamel dening penganggit menika nggambaraken kadospundi gesangipun saha lingkunganipun priyantun ingkang gadhah kabudayan menika. Karya sastra menika saged makili menapa kemawon kadadean ingkang wonten ing salebeting masarakat. Cariyos ingkang dipungambaraken ing salebeting karya sastra menika saged awujud cariyos ingkang adhedhasar saking kahanan sosial, politik, ekonomi, budaya ingkang kadadean ing sakiwa tengenipun panganggit.

B. Sosiologi Sastra

Sosiologi sastra inggih menika cabang ilmu saking sosiologi saha sastra. Miturut Hartoko saha Rahmanto (1986: 129) sosiologi sastra inggih menika perangan ilmu sastra ingkang caket kaliyan sastra ingkang gayutanipun kaliyan kasunyatan sosial. Salajengipun Endraswara (2011: 20) ngandharaken bilih sosiologi sastra menika nliti sastra minangka *(1) ungkapan historis,ekspresi* satunggaling wekdal minangka kaca benggala, *(2) karya sastra menika ngandhut budaya ingkang gadhah fungsi sosial berharga*. Manawi makaten ing salebeting sosiologi sastra menika ngrembag babagan karya sastra ingkang dipunkaji gayutanipun kaliyan realitas saha aspek sosial masarakat. Realitas sosial ingkang wonten ing salebeting sastra menika saged awujud gambaran histori ingkang ngandhut sejarah, saged sejarah ingkang gayutipun kaliyan sosial, budaya utawi

aspek-aspek sanesipun ingkang kadadosan ing tengahing masarakat wonten ing jaman tartamtu.

Sosiologi sastra menika salah satunggaling pendekatan ingkang gadhah orientasi dhumateng alam, panganggit saha pamaos. Miturut pendekatan sosiologi sastra, karya sastra menika saged dipuntingali saking gegayutanipun kaliyan kasunyatan, kadospundi karya sastra menika saged gambaraken kasunyatan wonten ing sakiwa tengenipun panganggit. Pendekatan sosiologi sastra ngrembag karya sastra ingkang gadhah gegayutan ingkang caket kaliyan aspek *sosial kemasyarakatan*.

Panganggit inggih menika kalebet salah satunggaling anggota masarakat saengga menapa ingkang dipungambaraken ing salebeting karya sastra menika awujud *representasi* saking *realitas* wonten ing masarakat (Wiyatmi, 2008: 2-3). Panganggit minangka anggota masarakat menika gadhah pamanggih-pamanggih dhateng isu-isu ingkang wonten ing jaman tartamtu. Pamanggih kasebut gadhah gegayutan kaliyan prekawis politik, sosial, budaya, ekonomi saha pendidikan. Damono (1984: 9) ngandharaken bilih tugasipun sosiologi sastra inggih menika nggayutaken pengalaman paraga-paraganipun saha kahanan nalika nganggit kaliyan kahananing sejarah ingkang dados asal-usulipun. Manawi makaten sosiologi sastra menika pendekatan karya sastra ingkang mangertosi karya sastra ingkang ngandhut prekawis-prekawis ing masarakat utawi realitas sosial ing sakiwa tengenipun panganggit.

Sosiologi sastra menika gadhah objek ingkang gayutanipun kaliyan realitas sosial ingkang kadadean ing masarakat. Miturut Wellek saha Warren

(1990: 111) sosiologi sastra menika saged dipuntindakaken kanthi pendekatan kados ing ngandhap menika:

1. Sosiologi panganggit, padamelanipun panganggit saha institusi sastra. Prekawis ingkang gayut kaliyan sosiologi pengarang inggih menika dasraipun ekonomi nalika produksi sastra, kahanan sosial status panganggit saha ideologi panganggit,
2. Sosiologi karya sastra ingkang ngrembag babagan karya sastra menika. Inggih dipunrembag wonten ing pendekatan menika inggih menapa kemawon ingkang dipungambaraken salebeting karya sastra saha menapa kemawon ingkang dados ancasing sosial,
3. Sosiologi pamaos saha pengaruh sosial karya sastra. Prekawis ingkang dipunrembag inggih menika pamrayoginipun pamaos saha pengaruhihipun dhateng pamaos.

Ing karya sastra menika gadhah gegayutan ingkang raket kaliyan sosiologi amargi wonten ing salebeting karya sastra menika ngandharaken babagan moral. Moral ingkang dipunandharaken menika nggambaraken tumindak saha nilai-nilai ingkang dipuntindakaken dening masarakat. Manawi makaten sosiologi sastra menika ngrembag babagan panganggit, karya sastra saha pamaos, ingkang panganggit saha pamaos menika inggih anggota masarakat lajeng karya sastra menika donya alit ingkang salebeting wonten mawarni-warni nilai masarakat. Wonten ing panaliten menika sosiologi sastra ingkang dipunrembag inggih sosiologi karya sastra ingkang ngandharaken kawontenan sosial ingkang wonten ing salebeting karya sastra. Kawontenan sosial ingkang badhe dipuntliti ing

kalodhangan menika mliginipun babagan nasionalisme ingkang wonten ing salebeting karya sastra.

C. Nasionalisme ing Salebeting Karya Sastra

Nasionalisme inggih menika salah satunggaling paham ingkang isinipun inggih tresna dhateng bangsa saha nagarinipun. Nasionalisme menika saged dipuntindakaken kanthi tumindak nyata kangge kabecikaning bangsa menika. Tembung *nation* ing salebeting nasionalisme menika nggambaraken kadospundi paham menika gadhah gegayutan ingkang raket sanget dhateng konsep bangsa menika. Konsep bangsa ing paham nasionalisme menika kabentuk saking kabudayan, negara saha *kemauan*. Dene priyantun ingkang wonten ing salebeting bangsa menika inggih gadhah tigang unsur kalawau, lajeng amargi tresnanipun dhateng bangsanipun priyantun menika saged medalaken ekspresinipun kanthi gadhah raos nasionalisme. Raos nasionalisme menika dipuntindakaken kanthi tumindak-tumindak saha penggalihan ingkang gadhah ancas kangge dadosaken majuning nagari.

Tumindak ingkang nggambaraken nasionalisme menika saged dipuntindakaken kanthi ekspresi nyata, inggih saged lisan, seratan saha tumindak. Priyantun ingkang gadhah nasionalisme nindakaken ekspresinipun kanthi cara piyambak-piyambak. Salah satunggaling ekspresi inggih dipuntindakaken kanthi damel karya sastra. Karya sastra ingkang dipundamel menika saged nyariosaken tumindak-tumindak ingkang isinipun cariyos *heroik* saha *patriotik* ingkang nggambaraken nasionalisme. Pangganggit ingkang gadhah raos nasionalisme menika dipundamel adhedhasar saking kadadean-kadadean ingkang wonten ing

lingkunganipun panganggit. Kadadean ingkang dipunandharaken adhedhasar saking kawontenan sosial, budaya, ekonomi saha politik ingkang dipunalami dening panganggit.

Quinn (1995: 84) ngandharaken bilih ing salebeting novel Jawa menika kathah ingkang nggambaraken ideologi nasionalisme. Nasionalisme ingkang dipungambaraken ing salebeting karya sastra menika sajatosipun inggih tasih dipunsisipi cariyos *romantisme* ingkang ing jaman saderengipun sastra Jawa Pra Kemerdekaan kathah ingkang dipundadosaken karya sastra. Nasionalisme ing karya sastra kathah dipundamel nalika jaman sastra jawa modern sasampunipun kamardhikan. Bambang Oetomo (wonten ing Quinn, 1995: 84) mratelakaken bilih novel ingkang nyariosaken pergerakan nasional menika ngginakaken citra nasionalisme kanthi tigang ciri inggih menika kaping setunggal citra ingkang dipungambaraken kanthi elok, kaping kalih citra Indonesia jaman rumiyin ingkang gadhah kualitas moral umum saha kaping tiga citra masarakat Indonesia ingkang gadhah semangat kangge kamardhikan nasional.

Nasionalisme menika konsep *ideologis* ingkang gadhah sipat ingkang *dinamis* ingkang saged owah adhedhasar realitas sosial kemasyarakatan ingkang wonten ing gesangipun priyantun. Wiyatmi (2008: 56) mratelakaken bilih nasionalisme menika saged dipunperang adhedhasar dinamikanipun dados tiga jaman inggih menika jaman saderengipun mardika, jaman sasampunipun mardika saha jaman modern (Indonesia baru). Nasionalisme nalika kamardikan ingkang wonten ing salebeting novel Jawa menika ngandhut tumindhak-tumindhak ingkang nggambaraken patriotisme, *rela berkorban*, strategi perjuangan,

kebersamaan, motivasi saha makna perjuangan, keyakinan, saha nilai kemanusiaan wonten ing perjuangan (Efendy, 2008: 8). Ing panaliten menika babagan nasionalisme nalika kamardikan badhe dipunpadosi ing satunggaling karya sastra ingkang wujudipun inggih novel.

D. Novel

Novel inggih menika salah satunggaling jinis karya sastra ingkang populer wonten ing jaman karya sastra modern. Nurgiyantoro (2007: 9) ngandharaken bilih novel menika asalipun saking basa Itali inggih menika *novella*. Tembung *novella* miturut Abrams (Nurgiyantoro, 2007: 9) gadhah teges salah satunggaling barang enggal ingkang alit lajeng dipuntegesi dados cariyos ingkang cekak mawi prosa. Wonten ing Indonesia dipunkenal mawi nama novelet inggih menika cariyos fiksi ingkang boten dawa saha inggih boten cekak sanget.

Novel ingkang kalebet karangan fiksi menika dipunbangun saking unsur-unsur pambangun (Nurgiyantoro, 2007: 10). Unsur-unsur pambangun ingkang wonten ing salebeting novel dipunperang dados kalih inggih menika wonten unsur intrinsik saha unsur ekstrinsik. Miturut Nurgiyantoro (2007: 23) unsur intrinsik inggih menika unsur-unsur ingkang kanthi langsung mbangun cariyos wonten ing salebeting novel kasebut. Manawi unsur ekstrinsik saged dipunmangertosi bilih unsur-unsur ingkang wonten ing njawining karya sastra, ananging kanthi boten langsung maringi pengaruh dhateng karya sastra menika.

Unsur intrinsik menika ingkang damel *kepaduan* ing cariyos ing salebeting novel. Unsur intrinsik inggih saged dipuntemokaken nalika pamaos kanthi langsung maos cariyos ing novel kasebut. Unsur intrinsik ingkang dipunmaksud

inggih menika kadadean, cariyos, plot, paraga, tema, latar, sudut pandang cariyos, gaya basa lan sapiturutipun. Tema inggih menika maknaning cariyos (Nurgiyantoro, 2007: 82). Tema minangka maknaning cariyos menika saged dipuntegesi dados gagasan cariyos, ingkang awujud gagasan sentral ing salebeteng novel. Paraga inggih menika tiyang utawi *pelaku* ingkang wonten ing salebeting cariyos. Miturut Nurgiyantoro (2007: 165) paraga inggih menika gambaraning tiyang kanthi cetha ingkang dipuncariyosaken ing salebeting karya sastra. Paraga ing salebeting cariyos dados posisi ingkang wigati amargi karakter ingkang dipungambaraken menika saged maringi pesen, amanat, moral utawi menapa kemawon ingkang badhe dipunandharaken saking panganggit. Ing salebeting karya sastra latar menika wujud gambaraning kahanan ingkang saged dadosaken cariyos ing salebeting novel menika langkung cetha saha konkret, swasana ingkang realistis dhateng para pamaos ingkang maos cariyos menika. Kenny (ing salebeting Nurgiyantoro, 2007: 75) ngandharaken bilih plot inggih menika menapa kemawon ingkang dipuntindakaken dening paraga saha kadadean menapa kemawon ingkang dipuntindakaken dening paraga. Plot menika gadhah gegayutan ingkang raket kaliyan menapa kemawon ingkang kadadean ing cariyos, konflik ingkang ngantos tumuju klimaks. Aluring cariyos utawi plot boten namung urutaning cariyos kemawon, ananging dipungambaraken kanthi *sebab akibat* kadadean ingkang wonten ing salebeting cariyos menika. Unsur intrinsik ingkang dipunadharaken menika dipunrantamdados setunggal wonten ing novel, saengga saged mbangun cariyos ingkang saged nggambaraken

kadospundi kahananing sosial ingkang dipunadharaken mawi unsur intrinsik kalawau.

Novel inggih menika salah satunggaling karya sastra ingkang ngandhut unsur-unsur sosial. Kutha Ratna (2004: 335) ngandharaken bilih novel menika gadhah unsur cariyos ingkang jangkep, gadhah media ingkang wiyar, mratelakaken prekawis-prekawis ing masarakat ingkang sipatipun wiyar saha bahasa novel ingkang umum dipunginakaken wonten ing masarakat. Adhedhasar andharan menika novel saged makili kadospundi gambaraning sosiologis masarakat ing satunggaling panggenan utawi wekdal tartamtu. Endraswara (2013: 166) ngandharaken bilih novel menika gadhah kaluwihan saengga saged dipunkaji kanthi sosiologi sastra. Kaluwihanipun novel inggih menika: 1) nggambaraken paraga wonten ing gesang sosial, 2) nggambaraken manungsa wonten ing kasunyatan, 3) minangka karya ingkang jangkep saengga saged dipunkaji utawa diputliti, 4) gadhah *keutuhan hidup sosial* ingkang saged dipunwaos. Manawi makaten novel minangka karya sastra ingkang jangkep unsur saha bahasanipun saged dipuntliti ngginakaken sosiologi sastra ingkang ngrembag kadospundi gambaran masarakat jaman tartamtu ingkang dipungambaraken lumantar paraganipun, lataripun saha amanatipun.

E. Paraga

Paraga menika gadhah gegayutan ingkang raket kaliyan tiyang ingkang dipuncariyosaken ing salebeteng karya fiksi. Wonten ing basa Indonesia babagan paraga menika asring kasebut *penokohan*. Abrams (wonten ing Nurgiyantoro, 2007: 165) ngandharaken bilih *penokohan* inggih menika gambaran kanthi cetha

salah satunggaling tiyang wonten ing salebeting cariyos. Saking andharan menika saged dipunmangertosi bilih *penokohan* saha paraga menika gadhah gegayutan ingkang raket. *Penokohan* inggih menika gambaraning *tokoh* utawi paraga ing salebeting cariyos. Paraga inggih menika tiyang utawi *pelaku* ingkang wonten ing salebeting cariyos. Miturut Nurgiyantoro (2007: 165) paraga inggih menika gambaraning tiyang kanthi cetha ingkang dipuncariyosaken ing salebeting karya sastra. Manawi makaten paraga dados posisi ingkang wigati ing salebeting cariyos. Saking paraga menika wonten karakter ingkang dipungambaraken kanthi kaserat menapa *tersirat*. Karakter ingkang dipungambaraken menika saged dados nyawaning cariyos saengga cariyos menika katingal sami kaliyan kadadean wonten ing alam nyata. Panganggit minangka anggota masarakat nggambaraken paraga ingkang sami kaliyan manungsa ingkang gesang wonten ing salebeting masarakat. Menapa kemawon ingkang dipungambaraken dening panganggit dhateng paraga ing salebeting cariyos inggih nyariosaken kadospundi gesangipun manungsa inggih emosi saha tumindak nalika ngadhepi prekawis-prekawis wonten ing masarakat.

Wonten ing salebeting cariyos, paraga menika dipungambaraken kanthi cetha kadospundi watakipun, gesangipun saha prekawis-prekawis ingkang dipuntindakaken dening manungsa ing alam nyata. Abrams (salebeting Fananie, 2002: 87) ngandharaken bilih mbiji *tokoh* saged dipuntingali saking menapa ingkang dipunandharaken saha menapa ingkang dipuntindakaken wonten ing karya sastra. Paraga menika nggambaraken manungsa ingkang gadhah prekawis-prekawis ing gesangipun ingkang dipuntingali saking pawicantenan, tumindak

saha gambaraning emosi ingkang dipunandharaken dening panganggit ing salebeting cariyos. Saking menapa ingkang diserat panganggit menika saged dipuntemokaken kadospundi karakteripun paraga ingkang dados lakon ing salebeting cariyos kasebut. Wonten ing panaliten menika paraga ingkang dipunrembag inggih menika karakter ingkang nggambaraken nasionalisme ing salebeting novel.

F. Latar

Abrams (wonten ing Nurgiyantoro, 1998: 216) ngandharaken bilih latar utawi *setting* menika adhedasar saking pangertosan babagan papan, gegayutaning kaliyan wekdal saha kahanan sosial papan kadadosan ingkang dipuncariyosaken. Saking pangertosan kasebut dipunmangertosi bilih latar menika dados landasaning cariyos ingkang nggambaraken sedaya kahanan ing kadadean-kadadean ingkang dipuncariyosaken ing salebeting karya fiksi. Latar menika wujud gambaraning kahanan ingkang saged dadosaken cariyos ing salebeting novel menika langkung cetha saha konkret. Latar menika saged dadosaken swasana ingkang realistis dhateng para pamaos ingkang maos cariyos menika. Manawi makaten gambaraning kahanan ingkang wonten cariyos saged ngandharaken kadadean-kadadean, wataking paraga, saha bab-bab ingkang gadhah gegayutan kaliyan kahanan sosial budaya ingkang dadosaken karya menika dipundamel.

Latar utawi *setting* menika gadhah ancas kangge mangertosi kadospundi kahanan ingkang dipungambaraken ing salebeting cariyos. Kawontenaning latar menika boten namung nggambaraken kahanan babagan wonten pundi, wekdal menapa utawi kadospundi kadadean ingkang wonten cariyos ananging inggih

gadhah gegayutan ingkang raket kaliyan kahananing sosial budaya wonten ing masarakat nalika cariyos kasebut dipunserat. Fananie (2002: 98) ngandharaken bilih rerembagan bab *setting* saged dipunmangertosi kadospundi gegayutan antawisipun tumindak saha wataking para kaliyan kawontenan masarakat, kawontenan *sosial*, saha *pandangan* masarakat. Manawi makaten latar menika inggih saged ngambaraken gegayutaning unsur intrinsik sanesipun kaliyan kadospundi kahanan sosial saha masarakat ing jaman tartamtu.

Nurdiyantoro (1998: 227) mratelakaken bilih unsur latar menika wonten tiga inggih menika latar panggenan, latar wekdal saha latar sosial. Latar panggenan inggih menika latar ingkang ngandharaken *deskripsi* wonten pundi kadadean ing salebeting cariyos kasebut dipuntindakaken. Latar wekdal menika latar ingkang ngandharaken kapan kadadean ing salebeting cariyos menika dipuntindakaken. Latar sosial inggih menika latar ingkang nggambaraken kahanan sosial ing salebeting karya sastra kasebut. Latar panggenan, latar wekdal saha latar sosial ingkang dipunrembag ing panaliten inggih menika ingkang ngandhut nasionalisme ing salebeting novel.

G. Amanat

Miturut Hartoko saha Rahmanto (1986: 10) ngandharaken bilih amanat inggih menika pesen ingang badhe dipuntujukaken dhateng pamaos dening panganggit mawi karya sastranipun (cerkak utawi novel). Saking andharan menika amanat saged dipunmangertosi gagasaning pangripta awujud pesen

ingkang dipunandharaken ing salebeting karya sastra. Pesen menika dipuntujuaken dhateng pamaos utawi pamireng.

Amanat asring dipunsejajarkan kaliyan pesen moral. Moral menika saged dipunmangertosi menapa kemawon ingkang gadhah sipat sae menapa awon, leres menapa klentu, saha menapa ingkang dipuntampi ing gesang umum inggih tumindak, kewajiban lan sapiturutipun. “*Moral, amanat atau messages dapat dipahami sebagai sesuatu yang ingin disampaikan kepada pembaca*” (Nurgiyantoro, 2005: 265). Saking andharan ing inggil menika amanat inggih menika kalebet pesen moral ingkang badhe dipunandharaken dhateng panganggit. Amanat menika dipundadosaken dhasar utawi gagasan panganggit ndamel karya sastra menika. Manawi makaten amanat menika awujud ide utawi pesen ingkang dados dhasaring panganggit saengga saged dipunpendhet pesen moralipun saking amanat menika.

Amanat ing salebeting karya sastra menika saged dipunmangertosi kanti *eksplisit* saha *implisit* utawi kanthi langsung utawi boten langsung. Amanat ingkang saged dipunmangertosi kanthi *eksplisit* menika saged awujud ajaran ingkang dipuntujuaken dhateng pamaos kanthi langsung. Amanat kanthi *implisit* saged dipunmangertosi saking tindak tanduking paraga ing salebeting cariyos. Amanat ing salebeting karya sastra menika gadhah gegayutan ingkang raket kaliyan maknaning karya sastra ingkang sipatipun kias, subjektif saha umum.

Pesen moral menika dipunandharaken mawi *karakter* saking paraga ing salebeting karya sastra dening panganggit. Pamaos saged mbiji tumindak ingkang

dipuntindakaken paraga menika sae menapa awon utawi leres menapa klentu. Pesen moral ing salebeting karya sastra saged dipuntingali saking amanat menika. Saking amanat ingkang dipunandharaken dening panganggit menika ngandhut nasionalisme ingkang badhe dipunrembag wonten ing panaliten menika.

H. Panaliten Ingkang Gayut

Panaliten babagan nasionalisme wonten salebeting karya sastra wonten ing salebeting novel sampun dipuntindakaken. Panaliten kasebut dipuntindakaken dening Syamsul Arifin Almuttaqin (2009) ingkang mawi irah-irahan *“Nasionalisme WNI Keturunan Tionghoa dalam Novel “Aku Terjebak di Taipei City” Karya Dede C. (Telaah Sosiologi Sastra)”*. Asiling panaliten ngandharaken bilih (1) wonten enem gagasan nasionalisme inggih menika patriotisme, kesadaran berbangsa, kehormatan bangsa, empati, persamaan derajat saha tresna tumuju bangsa saha (2) sekawan unsur intrinsik fiksi ingkang nggambaraken nasionalisme inggih menika tema, paraga, latar saha plot utawi alur. Panaliten dening Syamsul Arifin Almuttaqin menika saged dipundadosaken acuan amargi gadhah subjek saha objek panaliten ingkang sami, inggih menika subjekipun novel lajeng objekipun inggih nasionalisme ingkang wonten ing salebeting novel. Wonten ing panaliten ingkang gayut menika subjekipun nggange novel mawi basa Indonesia ingkang nyariosaken gesangipun tiyang tionghoa ingkang gadhah raos nasionalisme dhateng nagarinipun. Nasionalisme menika dipundadosaken objek panaliten ingkang salajengipun dipunrembag mawi sosiologi sastra. Subjek saha objek panaliten ingkang langkung sami menika saged maringi gambaran menapa kemawon ingkang badhe dipunrembag wonten ing panaliten menika.

Salajengipun metode panaliten ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten ingkang gayut menika inggih saged mbiyantu panaliti anggenipun badhe neliti nasionalisme wonten ing salebeting novel, inggih novel ingkang ngginakaken basa Jawi ingkang badhe dipunrembag wonten ing panaliten menika.

BAB III METODE PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Pendekatan ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten inggih menika pendekatan sosiologi sastra ingkang ngrembag babagan nasionalisme ingkang nggambaraken penggalihanipun priyantun dhateng bangsanipun. Panaliten menika kalebet jinis panaliten *deskriptif* ingkang ancasipun badhe ngandharaken nasionalisme ingkang kagambar saking paraga, latar saha amanat wonten ing salebeting novel *Rante Mas*.

B. SubjeksahaObjek Panaliten

Subjek panaliten menika awujud novel. Adedhasar saking irah-irahan panaliten “Nasionalisme wonten ing Novel *Rante Mas* Anggitanipun Any Asmara (Kajian Sosiologi Sastra)”, subjek panalitenipun inggih novel “*Rante Mas*”. Novel *Rante Mas* menika terbit taun 1964 ingkang anggitanipun Any Asmara. Novel kasebut kalebet novel ingkang dipundamel nalika periode sastra Jawa Modern nalika jaman kamardhikan. Menggah objek panalitenipun inggih menika babagan nasionalisme ing novel menika mliginipun gayutanipun kaliyan paraga, latar saha amanatipun.

C. Caranipun Ngempalaken Data

Panaliten menika dipuntindakaken kanthi metode pustaka. Teknik pangempalan data dipuntindakaken kanthi studi pustaka mawi maos saha nyerat. Teknik maos dipuntindakaken kanthi neliti saha mangertosi tembung, frasa saha

ukara kanthi tliti saha kritis. Teknik maos kanthi tliti menika dipuntindakaken kanthi tafsir teks supados saged angsal data ingkang dipunperlokaken inggih saged awujud ukara, paragraf, deskripsi sakingpanganggit, tumindaking paraga, utawi gambaraning kadadosan ingkang wonten ing karya sastra. Teknik nyerat inggih menika nyerat asiling deskripsi data saking maos karya sastra menika. Nindakaken teknik maos saha nyerat inggih menika adhehdhasar saking cariyos ing salebeting novel *Rante Mas* lajeng dipunserat data-data menika ingkang awujud kartu data.

D. Pirantining Panaliten

Instrumen ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten inggih menika panaliti piyambak ingkang ngginakaken alat bantu kartu data. Kartu data menika awujud kartu ingkang isinipun sedaya data saking novel *Rante Mas*. Kartu data menika gadhah fungsi kangge nyerat menapa kemawon asiling interpretasi data babagan nasionalisme ing salebeting novel. Kartu data unsur paraga, latar saha amanat ingkang ngandhut pamikiran nasionalisme wonten ing salebeting novel *Rante Mas*

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat

E. Caranipun Analisis Data

Caranipun analisis data ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten inggih menika teknik analisis sosiologi sastra. Miturut pamanggihipun Proust (ing Endraswara, 2011: 70) teknik analisis sosiologi sastra menika dipunsajikaken

mawi *deskriptif-interpretatif*. Saking teknik menika saged dipunpanggiaken makna ingkang wonten ing salebeting karya sastra menika. Cara analisis data kanthi teknik *deskriptif-interpretatif* kados ing ngandhap menika.

1. Njlentrehaken raos nasionalisme ingkang kaandhut wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara.
2. Tabulasi inggih menika nyawisaken data wonten ing bentuk tabel. Data ingkang sampun dipuntemokaken lajeng dipunklompokaken saha dipunandharaken mawi tabel.
3. Interpretasi kanthi ngginakaken pendekatan sosiologi sastra.
4. Inferensi inggih menika nggayutaken teori saha referensi ingkang saged nyengkuyung asiling panaliten. Inferensipun awujud data babagan paraga, latar saha amanat ingkang nggambaraken nasionalisme

F. Validitas saha Reliabilitas

Validitas ingkang dipunginakaken inggih menika validitas semantik. Validitas semantis inggih menika ngukur tingkat kesensitifan makna simbolik ingkang gayutanipun kaliyan konteks karya sastra (Endraswara, 2003: 164). Validitas dipuntindakaken mawi mirsani kadospundi data saged dipuntegesi trep kaliyan konteks ukaranipun, ningali data arupi kutipan babagan nasionalisme dipuntegesi trep kaliyan konteksipun. Validitas data ugi dipunkonsultasikaken kaliyan pakar bidang kasusastran inggih menika dosen pembimbing. Reliabilitas ingkang dipunginakaken inggih menika reliabilitas intrarater kanthi cara maos saha neliti subjek panaliten kanthi ngambali malih ngantos pikantuk data ingkang konsisten.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

A. Asiling Panaliten

Wonten ing bab menika badhe dipunandharaken asiling panaliten saha pirembagan saking novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara. Sasampunipun novel menika dipunkaji kanthi aspek sosiologi sastra, saged dipunpangguhaken data-data ingkang gadhah gegayutan kaliyan nasionalisme. Data-data kasebut salajengipun dipunrembag wonten ing asiling panaliten saha pirembagan. Asiling panaliten menika awujud analisis unsur paraga, latar saha amanat ingkang gadhah gegayutan kaliyan nasionalisme wonten ing salebeting novel.

Saking novel *Rante Mas* menika panaliti ngginakaken wujud ingkang nasionalisme ingkang kagambaraken saking paraga, latar saha amanat ingkang wonten ing salebeting cariyos ing novel kasebut. Asiling panaliten saged dipuntingali wonten ing ngandhap menika.

1. Unsur Paraga Ingkang Nggambaraken Nasionalisme

Novel *Rante Mas* menika nyariosaken kadadosan nalika perang kamardikan. Ahmad minangka paragatama menika dados sentral utama ingkang dipuncariyosaken wonten ing novel kasebut. Ahmad menika tiyang ingkang dados pemimpin pasukan gerilya Sambernjawa ingkang gadhah raosing nasionalisme ngrebut kamardikan Indonesia kanthi perang nglawan Walandi. Nalika nglawan Walandi menika Ahmad dipunbiyantu kaliyan tiyang sanesipun ingkang dados paraga pandukung ing novel menika. Paraga pandukung antawisipun Endra, Sri Umini, Kapten Salim, Hasan, Irwan, Pak Lurah, Sarjono, Tuty, Sri Palupi, Lare

angon menda, Endang saha Serdadu inggih gadhah raos nasionalisme ingkang kagambar saking cariyos ing novel *Rante Mas*. Raosing nasionalisme menika kagambar saking watak, pacelathon saha tumindak-tumindak ingkang dipuncariyosaken wonten ing salebeting novel *Rante Mas* kasebut. Nasionalisme ingkang dipuntindakaken dening paraga wonten ing novel *Rante Mas* saged dipuntingali saking tabel ing ngandhap menika.

Tabel 1. Tabel Unsur Paraga Ingkang Nggambaraken Nasionalisme Wonten Ing Novel *Rante Mas*

No.	Paraga	Nasionalisme	Data
1.	Ahmad	Patriotisme	7, 17, 22, 23, 43, 50, 52, 54, 58, 59, 60, 67, 69, 71, 79, 80, 81
		Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	13, 27, 30, 36, 41, 45, 57, 63, 70
		Strategi perjuangan	8, 37, 38
		Raos empati wonten ing perjuangan	10, 15, 16, 18, 35, 51, 56
2.	Sri Umini	Patriotisme	20, 64
		<i>Motivasi</i> perjuangan	66, 68
3.	Kapten Salim	Patriotisme	29
		Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	34
4.	Hasan	Raos empati wonten ing perjuangan	31, 49
		Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	53
		Strategi perjuangan	72
5.	Serdadu	Patriotisme	61
		Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	62
6.	Tuty	Strategi perjuangan	9
		Patriotisme	65
7.	Endra	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	12, 14
8.	Irwan	Raos empati wonten ing perjuangan	31
9.	Pak Lurah	Patriotisme	32
10.	Sardjono	Strategi perjuangan	55

Tabel Salajengipun

11.	Mas Ranuasmara	Patriotisme	19, 21
12.	Lare angon menda	Patriotisme	33
13.	Sri Palupi	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	26
14.	Endang	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	26, 42

Raos nasionalisme ingkang dipuntindakaken dening para paraga inggih antawisipun wonten raos patriotisme, tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, strategi perjuangan, raos empati wonten ing perjuangan saha *motivasi* perjuangan. Wonten ing data menika saged katingal bilih paragatama Ahmad menika gadhah nasionalisme ingkang kiat amargi kathah tumindakipun ingkang nggambaraken kakendelan piyambakipun nalika mbela nagarinipun. Raos nasionalisme paraga Ahmad ingkang kagambar wonten ing novel inggih menika patriotisme, tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, strategi perjuangan, saha raos empati wonten ing perjuangan. Salajengipun paraga pandukung sanesipun inggih gadhah raos nasionalisme ingkang saged dipuntingali wonten ing salebeting cariyos, adhedhasar saking pacelathon utawi tumindak ingkang kaserat ing novel menika. Paraga Sri Umini gadhah nasionalisme ingkang kagambar saking raos patriotisme saha *motivasi* perjuangan ingkang. Salajengipun wonten paraga Kapten Salim ingkang gadhah raos patriotisme dhateng nagarinipun saha tumindak sesarengan wonten ing perjuangan. Paraga Hasan gadhah nasionalisme saking raos empati wonten ing perjuangan, tumindak sesarengan wonten ing perjuangan saha strategi perjuangan nalika nglawan Walandi, salajengipun paraga Serdadu ingkang gadhah nasionalisme kanthi raos patriotisme saha tumindak sesarengan wonten ing perjuangan dhateng

nagarinipun. Paraga Tuty gadhah nasionalisme awujud strategi perjuangan saha patriotisme. Paraga Endra menika gadhah raos tumindak sesarengan wonten ing perjuangan. Paraga Irwan ingkang gadhah nasionalisme inggih raos empati wonten ing perjuangan nglawan Walandi. Salajengipun paraga Mas Ranuasmara, Pak Lurah saha lare angon menda wonten ing novel menika inggih gadhah nasionalisme ingkang awujud patriotisme. Paraga Sardjono gadhah raos nasionalisme ingkang dipuntingali saking strategi perjuanganipun nglawan Walandi. Salajengipun paraga pandukung Sri Palupi, saha Endang menika inggih nindakaken tumindak ingkang nggambaraken nasionalisme awujud tumindak sesarengan wonten ing perjuangan.

2. Unsur Latar Ingkang Nggambaraken Nasionalisme

Novel *Rante Mas* anggitanipun any Asmara menika isinipun nyariosaken perang nglawan Walandi saderengipun kadadosan Serangan Umum 1 Maret wonten ing Yogyakarta. Cariyos wonten ing novel kasebut nggambaraken kawontenan nalika Walandi badhe nyerang kutha Ngayogyakarta. Saking kawontenaning perang nglawan Walandi menika saged kagambar kadospundi nasionalisme rakyat Indonesia inggih ingkang dipuncariyosaken kanthi tumindak-tumindak patriotik wonten ing salebeting novel kasebut. Kawontenan ing novel menika saged dipunlebetaken unsur intrinsik latar ingkang saged nggambaraken kadospundi nasionalisme nalika perang ngalawan Walandi menika.

Latar ingkang badhe dipunandharaken wonten ing pirembagan inggih menika latar ingkang nggambaraken kawontenan ing novel *Rante Mas*. Latar sastra menika saged nggambaraken kadospundi perjuangan rakyat Indonesia

mbela nagarinipun kanthi strategi perang ngrebut kamardikan. Saking latar menika saged kapundhut kadospundi raos nasionalisme ingkang wonten ing salebeting novel menika. Unsur latar ingkang nggambaraken nasionalisme saged dipuntingali wonten ing tabel ing ngandhap menika.

Tabel 2. Tabel Unsur Latar Ingkang Nggambaraken Nasionalisme Wonten Ing Novel *Rante Mas*

No.	Latar	Data
1.	Latar ingkang nggambaraken Patriotisme	1, 5, 6, 25, 28, 47, 76, 77, 78
2.	Latar ingkang nggambaraken tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	2, 4, 40, 45, 46, 73, 75
3.	Latar ingkang nggambaraken strategi perjuangan	8, 11, 24, 39, 44, 48, 74
4.	Latar ingkang nggambaraken <i>motivasi</i> perjuangan	3

Unsur latar ingkang nggambaraken nasionalisme menika saged dipunpanggihaken 24 data ingkang kalebet latar. Data ingkang dipunpendhet menika inggih latar wekdal, panggenan saha sosial amargi wonten ing novel menika ingkang saged makili kawontenan cariyos ingkang nggambaraken nasionalisme ingkang cetha. Latar wonten ing data menika saged nggambaraken kahanan nalika rakyat menika nglawan Walandi, kadospundi semangat saha tresna dhateng nagarinipun piyambak. Data ingkang dipunpanggihaken inggih menika latar ingkang nggambaraken nasionalisme antawisipun patriotisme, tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, strategi perjuangan saha *motivasi* perjuangan.

3. Amanat Ingkang Gayutanipun Kaliyan Nasionalisme

Novel *Rante Mas* menika kalebet novel patriotik ingkang nggambaraken perjuanganipun rakyat Indonesia nglawan Walandi. Saking cariyos ing novel menika panganggit saged ngandharaken pamanggihipun minangka rakyat

Indonesia ingkang tresna dhateng nagarinipun. Pamanggih kasebut saged awujud amanat utawi pesen ingkang dipunserat wonten ing novel kanthi langsung saha boten langsung. Wonten ing salebeting novel menika kathah dipunpanggiaken amanat utawi pesen ingkang dipunandharaken dening panganggit. Amanat menika saged dipunpanggiaken kanthi cetha utawi samar adhedhasar saking cariyos, pachelaton utawi tumindak ingkang dipuntindakaken dening paraga saha saking latar ingkang kagambar wonten ing cariyos, inggih ingkang gegayutan kaliyan raosing nasionalisme rakyat dening nagarinipun. Amanat ingkang wonten ing novel *Rante Mas* gayutanipun kaliyan nasionalisme saged dipuntingali ing tabel menika.

Tabel 3. Tabel Amanat Wonten Ing Novel *Rante Mas* Gayutanipun Kaliyan Nasionalisme

No.	Amanat	Nasionalisme	Data
1.	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela nagarinipun	Patriotisme	1, 5, 6, 7, 17, 19, 21, 23, 25, 29, 32, 33, 43, 50, 61, 65, 69, 76, 77, 78
		Strategi perjuangan	9, 24, 44
		Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	45
2.	Saiyeg saeka praya nalika mbela nagarinipun	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	2, 4, 12, 13, 14, 26, 27, 30, 34, 36, 40, 41, 42, 46, 53, 57, 62, 63, 70, 73, 75
		Strategi perjuangan	74
		Patriotisme	28
		Raos empati wonten ing perjuangan	15, 16, 18, 31, 49
3.	Mbela nagari kanthi suka lila	<i>Motivasi</i> perjuangan	3
		Patriotisme	67
4.	Ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela nagari	Strategi perjuangan	8, 11, 37, 38, 39, 48, 55, 72

Tabel Salajengipun

5.	Tansah gadhah raos welas asih dhateng tiyang sanes	Raos empati wonten ing perjuangan	10, 35, 51, 56
6.	Ampun kiyanat dhateng bangsanipun piyambak	Patriotisme	20, 47, 58, 59, 60
7.	Mentingaken kepentinganipun nagari tinimbang kepentinganipun piyambak	Patriotisme	22, 52, 64, 71, 79, 80, 81
8.	Ampun tindak siya dhateng bangsanipun piyambak	Patriotisme	54
9.	Nuladhani sipating pahlawan nalika mbela nagarinipun	<i>Motivasi</i> perjuangan	66, 68

Adhedhasar saking tabel wonten ing inggil menika dipunpanggiaken 9 amanat ingkang gadhah gegayutan kaliyan nasionalisme. Amanat ingkang dipunpanggiaken inggih menika amanat ingkang ngandharaken kadospundi tiyang menika nindakaken nasionalisme kanthi nyata inggih antawisipun raos patriotisme, tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, raos empati wonten ing perjuangan saha *motivasi* perjuangan. Saking unsur-unsur nasionalisme nalika perang nglawan Walandi menika saged kapundhut amanat-amanat inggih menika tiyang ingkang tresna dhateng nagari kedah kendel nalika mbela nagarinipun, saijeg saeka praya nalika mbela nagarinipun, mbela nagari kanthi suka lila, ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela nagari, tansah gadhah raos welas asih dhateng tiyang sanes, ampun kiyanat dhateng bangsanipun piyambak, mentingaken kepentinganipun nagari tinimbang kepentinganipun piyambak, ampun tindak siya dhateng bangsanipun piyambak, saha nuladhani sipating pahlawan nalika mbela nagarinipun.

B. Pirembagan

Asiling panaliten salajengipun dipunrembag kanthi rinci babagan paraga, latar saha amanat ingkang ngandhut nasionalisme sampun dipunserat wonten ing asiling panaliten. Asiling panaliten babagan nasionalisme ing salebeting paraga, latar saha amanat wonten ing novel kasebut dipunandharaken kanthi cetha wonten ing ngandhap menika.

1. Unsur Paraga Inggang Nggambaraken Nasionalisme

Novel *Rante Mas* menika novel ingkang nyariosaken perjuanganipun para gerilyawan nalika nglawan Walandi ingkang badhe nyerang kutha Ngayogyakarta. Wonten ing salebeting cariyos ing novel kasebut, dipungambaraken paraga-paraga ingkang dados lakon wonten ing cariyos menika. Paraga ingkang wonten ing novel *Rante Mas* inggih menika paraga Ahmad, Sri Umini, Kapten Salim, Hasan, Serdadu, Tuty, Endra, Irwan, Pak Lurah, Sardjono, Mas Ranuasmara, Lare angon menda, Sri Palupi saha Endang.

a. Ahmad

Novel *Rante Mas* menika nyariosaken babagan perjuanganipun rakyat Indonesia nglawan Walandi. Wonten ing novel menika dipuncariyosaken strategi saha upiyanipun pasukan gerilya Sambernjawa nalika nglestantunaken kamardikan Nagari Republik Indonesia. Pasukan gerilya Sambernjawa menika dipunpimpin dening kapten Ahmad. Paraga ingkang nama Ahmad menika ingkang dados paragatama ing novel *Rante Mas* kasebut. Pacelathon, pamikiran saha tumindakipun Ahmad menika nggambaraken watak-watak ingkang asipat

nasionalisme dhateng nagarinipun. Adhedhasar saking data ingkang sampun dipunpanggihi wonten ing inggil menika, paraga Ahmad gadhah nasionalisme ingkang awujud patriotisme, tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, strategi perjuangan, raos empati wonten ing perjuangan, kalihan *motivasi* perjuangan.

1) Patriotisme

Wujud nasionalisme ingkang dipuntindakaken dening Ahmad ingkang sepisan inggih menika tumindak ingkang nggambaraken raosing patriotisme dhateng nagarinipun. Patriotisme inggih menika tumindaking priyantun ingkang tansah purun ngorbanaken sedayanipun kangge kejayaan saha kemakmuran nagarinipun (Depdiknas, 2001: 837). Saking pangertosan kasebut saged dipunmangertosi bilih patriotisme inggih menika wujuding nasionalisme kanthi nyata mbela nagarinipun. Patriotisme inggih menika wujuding nasionalisme ingkang nggambaraken kadospundi semangatipun priyantun menika tresna dhateng nagarinipun. Patriotisme menika saged kagambar saking kadospundi penggalhipun saha tumindakipun priyantun ingkang tansah tresna dhateng bangsanipun menika nalika mbela nagari.

Tumindak ingkang nggambaraken patriotisme saged katingal nalika Ahmad dipunrawat dening prawan ayu ingkang nama Sri Umini. Nalika Ahmad kenging mimis saking Walandi lajeng semaput wonten ing pawon griyanipun Mas Ranuasmara, lajeng dipuntulung Sri Umini minangka putranipun Mas Ranuasmara. Ahmad menika gadhah raos tresna dhateng Umini, ananging kawontenanipun Ahmad ingkang mbela nagarinipun raos tresna menika dipunlebur. Ahmad tasih langkung tresna dhateng nagarinipun, saengga langkung

milih mbela nagari ingkang nembe dipunjajah dening Walandi. Bab kasebut saged dipuntingali wonten data ing ngandhap menika.

Karo maneh bareng ngelingi jen deweke iku lagi netepi djenenging pradjurit, bandjur rumangsa isin, awit nagari lagi ana tengah-tengahing bebaja, teka mung arep mburu senenge dewe. Lan jen ngelingi menjang para mitrane sing wis pada gugur pinda kusumaning nagari atine tansah ngigit-igit, nedya arep males numpes Landa kanti toh pati. Kekentjengane atine wis pengkuh pinda wadja, aluwung lebur awor lemah, katimbang nagarine bandjur didjadjah maneh. (Asmara, 1964: 19)

Saking data ing inggil menika saged katingal bilih Ahmad menika langkung milih mbela nagarinipun ingkang tasih wonten ing tengahing bebaya, tinimbang raos tresnanipun dhateng tiyang estri. Raos patriotisme ingkang dipungadhahi dening Ahmad menika langkung katingal nalika piyambakipun kemutan perjuangan mitra-mitranipun ingkang sampun gugur nalika perang nglawanWalandi. Nalika kemutan babagan perjuangan menika ndadosaken tekad ing salebeting manahipun Ahmad kanthi raos patriotisme mbela nagarinipun, toh nyawa kangge mbela nagarinipun Indonesia ingkang dipuntresnani menika. Ahmad boten lila manawi Indonesia menika dipunjajah malih dening Walandi, mila Ahmad lajeng boten dangu-dangu wonten ing griyanipun Sri Umini. Tekadipun ingkang sampun pengkuh mbela nagarinipun menika nggambaraken kadospundi raosing patrotisme paraga Ahmad ingkang tresna marang nagarinipun, boten lila manawi dipunjajah malih dening Walandi.

Raos nasionalisme kanthi wujud patriotisme paragatama Ahmad wonten ing novel *Rante Mas* menika kathah dipunpangguhaken ing salebeting cariyos. Gambaraning raos patriotisme sanesipun inggih saged katingal nalika Ahmad menika mangertosi bilih pacanganipun Sulistyawati menika kiyanat dhateng

pasukan gerilya saha kiyanat dhateng nagarinipun. Raos patriotisme mbela nagarinipun piyambak menika saged dipuntingali saking data ing ngandhap menika.

Ahmad saiki wis ngerti tjeta jen Sulistyawati patjangane dewe mau tibane dadi gedibaling mungsuh, kang tansah ngloropake menjang mitra-mitrane. Atine saja ngigit-igit banget, nedya arep males ukum. Kaluputane wis ora kenging dingapura. Ja wiwit iku Ahmad sumpah nedya njekel Sulistyawati urip-uripan (Asmara, 1964: 45)

Ahmad ingkang minangka pemimpin pasukan Gerilya Sambernyawa boten trimah nalika mangertosi bilih pacanganipun Sulistyawati tansah kiyanat kalihan piyambakipun. Wonten ing data menika dipuncariyosaken bilih Sulistyawati menika tansah dados mata-mata Walandi senadyan piyambakipun menika pacanganipun Ahmad. Ahmad boten trimah amargi Sulistyawati menika kiyanat kaliyan nagarinipun, mitra-mitranipun ingkang wonten ing pasukan gerilya menika kathah ingkang gugur amargi tingkah polahipun Sulistyawati. Sanajan Sulistyawati menika pacanganipun Ahmad, Ahmad tansah gadhah tekad badhe males ukum amargi tumindak pacanganipun Ahmad menika sampun tindak nista dhateng nagarinipun piyambak.

Data-data ingkang wonten ing inggil menika saged ngandharaken kadospundi raos patriotisme ingkang dipungadhahi dening paraga Ahmad. Wonten ing salebeting cariyos novel *Rante Mas* menika katingal agenging raos tresna Ahmad dhateng nagarinipun piyambak. Saking data-data menika kagambar upiyanipun paraga Ahmad nalika mbela nagari. Upiya menika inggih awujud perang kanthi numpes penjajah Walandi saha perang batin nalika piyambakipun gadhah raos tresna dhateng tiyang estri. Paraga Ahmad menika gadhah raos

tresna langkung ageng tinimbang raos tresna dhateng pacanganipun piyambak. Manawi makaten piyambakipun kanthi suka lila mbela nagarinipun kangge kepentingan sesarengan tinimbang kepentinganipun piyambak.

2) Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan

Nasionalisme ingkang katingal wonten ing para Ahmad sanesipun inggih menika tumindak sesarengan wonten ing perjuangan. Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan menika nggambaraken raosing nasionalisme priyantun minangka makhluk sosial ingkang gesang wonten satunggaling nagari menika kedah sesarengan nalika mbela nagarinipun. Upiya saha tumindak dipuntindakaken kanthi sesarengan saengga saged ndadosaken kakiyatan nalika nindakaken perjuangan nglawan Walandi ingkang sampun njajah Indonesia.

Wonten ing salebeting novel menika paraga Ahmad inggih nindakaken nasionalisme ingkang awujud tumindak sesarengan wonten ing perjuangan nglawan Walandi. Tumindak ingkang nggambaraken tumindak sesarengan wonten ing perjuangan menika saged katingal nalika Tuty dipuntawan dening Walandi. Tuty menika dipunutus dening Ahmad nyaosi lajangipun dhateng sektor S. Sasampunipun nyaosi layang menika Tuty dipuntawan dening Walandi. Salajengipun Ahmad dipunkabari dening Hasan bilih Tuty ingkang dipunutus dhateng sektor S sampun ditawan kaliyan Walandi. Nalika mangertosi kabar kasebut Ahamad badhe rembagan kaliyan mitranipun wonten ing pasukan Sambernyawa supados Tuty enggal-enggal dipuntulungi.

“Lha ja kuwi aku sing durung ngerti, mula lagi dak slidiki. Wis saiki betjike ngrembug Tuty sing lagi ditawan, betjike ditulungi mesakake” (Asmara, 1964: 26)

Saking pacelathon ing inggil menika, Ahmad wicantenan kaliyan Hasan bilih Tuty menika ditangkep dening Landa. Ahmad lajeng rembugan kaliyan Hasan kados pundi caranipun nulungi Tuty minangka mitranipun ingkang sampun berjuang kanthi gerilya njlamur badhe nyaosaken serat strategi perang saking Ahmad. Upiya Ahmad kaliyan Hasan menika saged nggambaraken kadospundi tumindak sesarengan wonten ing perjuangan nglawan Walandi. Ahmad gadhah gagasan nulungi Tuty ingkang sampun ditawan kaliyan Walandi. Wonten ing salebeting pasukan gerilya Sambernyawa menika Ahmad lan mitra-mitranipun gadhah gagasan ingkang sami inggih menika berjuang nglawan Walandi ingkang badhe njajah Ngayogyakarta. Tuty minangka mitranipun berjuang ingkang nembe kesusahan, ingkang sampun ketangkep dening Walandi inggih kedah dipuntulungi. Manawi makaten Ahmad kalihan mitranipun sesarengan nyusun strategi kanthi nyerang saha nulung Tuty ingkang wonten ing markas Walandi.

Tumindak sesarengan ing perjuangan wonten ing salebeting cariyos novel *Rante Mas* menika nggambaraken kadospundi tiyang menika nindakaken perjuangan kanthi kupiya sesarengan nglawan Walandi. Paraga Ahmad minangka pemimpin pasukan gerilya menika dados tiyang ingkang damel raket ing para mitra-mitranipun supados tansah berjuang mbela nagarinipun. Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan ingkang makaten menika saged dipuntingali saking data ing ngandhap menika.

Senadjan karoban mungsuh panglawane para gerilja ora nglokro nanging malah saja riwut, tandange kaja banteng ketaton. Apa maneh bareng weruh tandange pemimpine, kang kendel, mula anggane pada nglawan saja ngangseg. (Asmara, 1964:45)

Ahmad minangka pemimpin pasukan menika saged ndadosaken raketing para mitra-mitranipun supados boten nyerah anggenipun upiya ngrebut nagarinipun saking Walandi. Kekendelanipun ahmad menika ndadosaken semangat dhateng para gerilyawan sesarengan tansah nglawan Walandi. Manawi makaten saged dipunmangertosi bilih Ahmad menika gadhah raos nasionalisme ingkang awujud tumindak sesarengan wonten ing perjuangan amargi kanthi boten langsung Ahmad menika maringi tuladha minangka pemimpin ingkang saged ngraketaken semangat perjuangan nglawan Walandi menika.

3) Strategi perjuangan

Wujuding nasionalisme dhateng nagari ingkang wonten ing cariyos novel *Rante Mas* inggih menika strategi perjuangan. Strategi perjuangan inggih menika caranipun priyantun nalika nindakaken perjuangan nglawan Walandi. Tumindak ingkang nggambaraken strategi perjuangan menika saged dipuntingali saking usahanipun para pejuang menika numpes Walandi kanthi cara perang ingkang saged perang fisik utawi perang kanthi gerilya. Strategi perjuangan menika wujuding nasionalisme ingkang dipunwujudaken kanthi caranipun para pejuang ingkang tresna dhateng nagaranipun mbela nagari saking mungsuh-mungsuh ingkang sampun tindak siya dhateng bangsanipun piyambak.

Strategi perjuangan ingkang wonten ing salebeting novel menika saged nggambaraken kadospundi paraga Ahmad menika gadhah caranipun piyambak numpes Walandi ingkang sampun damel susahing para rakyat Yogyakarta. Strategi perjuangan ingkang dipuntindakaken dening Ahmad menika kadospundi tekadipun Ahmad mbela nagarinipun kanthi cara ingkang kendel. Nasionalisme

awujud strategi perjuangan ingkang wonten ing novel menika saged dipuntingal wonten ing data ngandhap menika.

Wiwit Kuta Ngadjogja dibroki Landa, Ahmad sakantjane saben bengi tansah nggerilja mungsuh, mlebu kuta, njlamur. Wis akeh markase Landa kang dadi korban, digranat, nganti gawe kapitunan kang ora setitik. (Asmara, 1964: 8)

Wonten ing data menika dipunandharaken kadospundi paraga Ahmad nindakaken strateginipun nalika berjuang nglawan Walandi. Strategi ingkang dipuntindakaken inggih menika nggerilya saben dalu dhateng mungsuh, mlebet kutha kanthi cara nylamur. Nalika nindakaken usahanipun mbela nagari, paraga Ahmad nindakaken perang kanthi cara gerilya, nylamur supados saged nyerang markasipun Walandi. Paraga Ahmad minangka pemimpin pasukan gerilya nindakaken strateginipun kanthi kendel. Strategi ingkang dipunginakaken inggih strategi gerilya ingkang nylamur dados mata-mata. Strategi perjuangan ingkang sanesipun inggih kagambar saking data wonten ing ngandhap menika.

Ahmad sakantjane uga nglawan, nanging bareng ngerti jen karoban lawan, lan mungsuh gegamane pepak tur sarwa moderen. Ahmad sakantjane bandjur mundur ngulon menjang desa Kalibawang gawe pertahanan ana kana. (Asmara, 1964: 34)

Data ing inggil menika nggambaraken strategi perjuangan ingkang dipuntindakaken dening paraga Ahmad nalika nglawan Walandi. Strategi perjuangan ingkang dipuntindakaken inggih menika mbela nagari kanthi majeng perang. Ananging nalika badhe nglawan Walandi, paraga Ahmad minangka pemimpin pasukan gerilya menika boten tansah kesesa. Mangertosi kawontenan senjataipun ingkang boten pepak lajeng senjataipun mungsuh malah langkung

pegak saha modern, paraga Ahmad tansah damel strategi sanesipun inggih menika mundur lajeng damel pertahanan wonten ing desa Kalibawang.

Tumindakipun Paraga Ahmad nalika nindakaken strategi perjuangan ingkang kagambar wonten ing salebeting novel *Rante Mas* menika saged nggambaraken kadospundi nasionalisme dhateng nagarinipun. Kanthi nindakaken strategi ingkang sampun mateng saha boten grusa-grusu, paraga Ahmad minangka pemimpin pasukan gerilya menika tansah nglawan Walandi kanthi toh nyawa. Strategi ingkang dipuntindakaken inggih menika saged awujud perang kanthi gerilya utawi majeng perang langsung nglawan Walandi. Paraga Ahmad menika kendel nalika nindakaken strategi perjuanganipun saengga Walandi saged dipuntumpes, boten nyusahke dhateng para rakyat Yogyakarta. Tumindak menika nggambaraken tekadipun Ahmad ingkang ageng ndadosaken nagarinipun menika saged ayem tentrem.

4) Raos empati wonten ing perjuangan

Raos empati wonten ing perjuangan ingkang dipuncariyosaken ing novel menika dipungambaraken kanthi tumindak saha penggalhipun paraga Ahmad dhateng mitranipun ingkang tansah nandang kasusahan nalika wonten ing paprangan. Paraga Ahmad wonten ing cariyos salebeting novel *Rante Mas* menika nggambaraken paragatama ingkang kendel ananging gadhah raos empati ingkang ageng. Wonten ing novel kathah dipuncariyosaken penggalhipun Ahmad nalika mangertosi kathah mitra-mitranipun ingkang dados korbaning mungsuh. Salah satunggaling data ingkang nggambaraken raos empati katingal saking data ing ngandhap menika.

Sadjroning seminggu, ja nembe iku ana kantjane sidji kang gugur, Sudjaka. Gugure Sudjaka mau gawe sedhihing atine Kapten Ahmad, awit Sudjaka mau dadi bahu tengene kang klebu kendel dewe. (Asmara, 1964: 10)

Paraga Ahmad menika ngarosaken sedhih nalika mitranipun ingkang nama Sudjaka tiwas nalika nglawan Walandi. Saking data dipuncariyosaken bilih Ahmad menika gadhah raos empati ingkang awujud simpatik amargi mitranipun ingkang sampun dados bahu tengenipun sampun tilar donya. Data sanesipun ingkang inggih nggambaraken empati inggih menika wonten ing data menika.

Apa maneh bareng ngelingi Endra dek mau bengi, kang ora bisa ngukup djisime. Atine sedih. Tukul rasa geting menjang Landa. (Asmara, 1964: 16)

Raos sedhih ingkang kagambaraken wonten data menika saged nggambaraken raos empati wonten ing perjuangan. paraga Ahmad minangka mitranipun Endra menika ngraosaken sedhih amargi mitranipun ingkang nama Endra gugur nalika perang. Ahmad boten saged ngukup jisimipun amargi piyambakipun inggih tatu nalika nglawan Walandi, Ahmad ingkang tatu menika lajeng ambruk boten sadar. Sasampunipun Ahmad menika sadar banjur kemutan mitranipun Endra ingkang tiwas nalika mbiyantu piyambakipun nglawan Walandi. Raos sedhih amargi kelangan mitranipun menika ndadosaken Ahmad menika gething kaliyan Walandi ingkang sampun tumindak nista dhateng nagarinipun.

Raos empati wonten ing perjuangan inggih saged kagambar nalika paraga Ahmad nulung mitranipun nalika kesusahan. Tulung tinulung ingkang dipuntindakaken dening Ahmad menika saged kagambar nalika piyambakipun

kaliyan mitranipun Endra perang nglawan Walandi. Raos empati ingkang dipungambaraken paraga Ahmad saged dipuntingali saking data menika.

Nanging Endra dewe ora kuwat ngglawat, marga tatune abot banget, wusana bandjur ora eling. Ahmad weruh bandjur enggal-enggal njandak tangane terus diangkat, digendong ing pundake, digawa mlaju saka papan kono. (Asmara, 1964: 15)

Data menika nggambaraken kadadosan nalika Ahmad saha Endra dipunserang dening Walandi. Nalika Ahmad saha Endra menika nylamur mlebet kuta nglewati urung-urung banyu, Walandi mangertosi bilih tiyang kekalih menika badhe nyerang. Nalika Walandi menika ngrutug mimis wonten ing urung-urung, sanalika Ahmad saha Endra dipuntembak. Salajengipun amargi tatunipun Endra langkung abot, Ahmad menika nulung kanthi mapah Endra menika. Saking cariyos menika saged dipunmangertosi bilih paraga Ahmad menika gadhah raos empati ingkang ageng inggih awujud tulung tinulung dhateng mitranipun ingkang nembe kasupiyon. Ahmad menika boten perduli manawi piyambakipun inggih tatu, ananging tekadipun mbela nagari ingkang ageng saha gadhah raos empati kalawau ndadosaken paraga Ahmad menika remen tetulungan dening tiyang sanes ingkang nembe kesusahan.

b. Sri Umini

Sri Umini menika salah satunggaling paraga pandukung ingkang wonten ing salebeting novel *Rante Mas*. Wonten ing cariyos novel *Rante Mas* paraga Sri Umini dipuncariyosaken wanita ingkang gadhah rupa ingkang ayu. Sri Umini menika putrinipun Mas Ranuasmara ingkang nulungi Ahmad nalika nyerang

markasipun Walandi sesarengan kalihan Endra. Nalika Ahmad menika semapat wonten ing griyanipun Mas Ranuasmara, lajeng dipunrumat dening Sri Umini.

Wonten ing novel *Rante Mas* menika tumindakipun saha pawicantenanipun Sri Umini menika saged nggambaraken kadospundi raos nasionalisme dhateng nagarinipun. Nasionalisme ingkang kagambar wonten ing cariyos inggih menika raos patriotisme saha gadhah motivasi saha makna nalika berjuang nglawan Walandi. Raos tresna dhateng nagarinipun ndadosaken paraga Sri Umini menika kendel nalika mbela nagarinipun piyambak.

1) Patriotisme

Raos patriotisme minangka salah satunggaling wujud nasionalisme ingkang dipuntindakaken para Sri Umini saged dipuntingali nalika Sri Umini menika nulung Ahmad ingkang semapat amargi dipuntembak dening Landa. Sasampunipun Ahmad menika sadar, Sri Umini wicantenan kaliyan Ahmad.

Ahmad : “Jen ngaten saupami kula ing wekdal sapunika dipunpasrahaken dateng Landi, tentunipun pandjenengan ladjeng saged angsal hadijah semanten”

Sri Umini: “Inggih, inggih. Nanging kula boten pisan-pisan bade kianat dateng bangsa kula, punapa malih dateng pandjenengan pahlawaning bangsa kula pijambak” (Asmara, 1964: 17)

Wonten ing data nginggil menika saged dipuntingali kados pundi raos patriotisme paraga Sri Umini nalika wicantenan kaliyan Ahmad. Nalika Sri Umini maringi pitulungan dhateng Ahmad, piyambakipun nyuwun priksa bilih menapa Ahmad menika jendraling kaum gerilya ingkang dipunuber-uber dening Landa. Sanalika Ahmad inggih mangsuli bilih piyambakipun mungsuh Walandi, ananging Sri Umini malah boten purun masrahake Ahmad dhateng Walandi. Sri Umini menika boten badhe kiyanat kanthi masrahaken Ahmad lajeng angsal

hadiah. Saking pacelathon menika Sri Umini menika gadhah raos tresna dhateng nagarinipun, pramila piyambakipun boten purun kiyanat dhateng bangsanipun piyambak. Raos tresna dhateng nagari kanthi cara boten kiyanat dhateng bangsanipun piyambak menika kalebet raos patriotisme mbela nagari.

Patriotisme ingkang kagambar saking paraga pandukung Sri Umini inggih menika nalika piyambakipun dados anggota Palang Merah Indonesia utawi PMI. Sri Umini minangka anggota PMI menika awujud saking raos tresna dhateng nagarinipun. Piyambakipun tansah tumut berjuang kanthi cara dados pejuang medis ingkang nulungi para pejuang ingkang tatu nalika nglawan Walandi. Patriotisme ingkang awujud tansah tumut berjuang mbela nagari saged dipuntingali saking data ing ngandheap menika.

Sri Umini: “Djalaran ngelingi perdjolongan kita mas, kang isih mbutuhake tenaga akeh, apa maneh ing kalangan PMI katon isih kekurangan tenaga akeh, kapindone.....” Sri Umini dungkluk ora bisa nerusake gunemane. (Asmara, 1964: 66)

Wonten ing cariyos menika Sri Umini ingkang saderengipun dados rakyat biasa ingkang boten tumut berjuang mbela nagari, sasampunipun tepang kaliyan Ahmad ingkang tansah kendel mbela nagari piyambakipun urun tenaga dados anggota PMI. Palang Merah Indonesia utawi PMI menika lembaga nagari ingkang mbiyantu para pejuang ingkang tatu nalika berjuang nglawan Walandi. Sri Umini ingkang dados anggota PMI menika saged nggambaraken kados pundi raos patriotisme nalika mbela nagari. Sri Umini tansah tumut berjuang kanthi caranipun piyambak. Raos patriotisme ingkang awujud tresna dhateng nagarinipun ndadosaken Sri Umini tansah aweh pitulungan dados tenaga medis kangge para pejuang ingkang perang nglawan Walandi.

2) *Motivasi perjuangan*

Motivasi perjuangan menika salah satunggaling wujud nasionalisme ingkang kagambar wonten ing novel *Rante Mas*. *Motivasi* perjuangan inggih menika upiya ingkang ndadosaken priyantun menika nindakaken tumindak inggih menika awujud berjuang supados saged nggayuh kapinginanipun. *Motivasi* perjuangan ingkang dipuntindakaken dening paraga Sri Umini wonten ing novel menika nggambaraken kadospundi upiya ingkang kedah dipuntindakaken dening para pejuang nalika berjuang nglawan Walandi kanthi ancas supados mardika saking penjajahan Walandi.

Sri Umini minangka paraga pandukung wonten ing salebeting novel *Rante Mas* menika gadhah raos nasionalisme ingkang awujud *motivasi* perjuangan. *Motivasi* perjuangan ingkang dipungambaraken wonten ing salebeting cariyos inggih menika andharan saking paraga Sri Umini babagan kadospundi perjuangan menika kedah dipuntindakaken, lajeng kadospundi sebabipun para gerilyawan menika kedah berjuang nglawan Walandi. Andharan menika saged katingal wonten ing data ngandhap menika.

“Wis ta mas, puluh-puluh wis pestine dadi kaja ngono, wis ora perlu digetuni maneh. Mula betjike kita kudu nutugake perdjuangan iki. Sing wis pada gugur pinda Kusumaning Nagari ora perlu kita getuni nanging malah wadjib kita tulada dadija petjut tumrap kita kabeh. Ja mung Bangsa kang djiwane luhur kang bisa nerusake perdjuangane para Pahlawan-pahlawane.” (Asmara, 1964: 61-62)

Wonten ing data menika Sri Umini nembe wicantenan kaliyan Kapten Ahmad. Kapten Ahmad menika gadhah raos getun amargi kathah mitranipun ingkang dados korbaning Walandi. Mangertosi kawontenan kasebut Sri Umini minangka pacanganipun Kapten Ahmad lajeng maringi *motivasi*. Sri Umini

ngandharaken bilih Kapten Ahmad kedah nutugaken perjuanganipun nglawan Walandi supados mitranipun ingkang sampun dados korban menika boten tiwas kanthi siya-siya. *Motivasi* perjuangan ingkang dipunandharaken inggih menika tansah kendel saha boten nyerah nalika mbela nagari. Salajengipun paraga Sri Umini inggih menika ngandharaken malih *motivasi* perjuangan ingkang kagambar wonten ing data menika.

“Pantjen kudu ngono mas. Karo maneh sipating Pahlawan iku kudu nduweni dasar watak 5 perkara. Jaiku: 1. Wani. 2. Sutji. 3. Djudjur. 4. Demen tetulung. 5. Iklas korban djiwa ragane. Ja iku sing djenenge satrija tama. Muga-muga mas bisoa niru kaja tindake satrija tama mau, kanggo nggajuh baline kuta Ngajogdja menjang kita maneh.” (Asmara, 1964: 62)

Motivasi ingkang dipunandharaken dening Sri Umini adhedhasar data inggih menika nalika berjuang inggih kedah nuladhani sipatipun pahlawan. Sipatipun pahlawan ingkang dipunndadosaken *motivasi* nalika berjuang inggih menika wani, suci, jujur, demen tetulung saha ikhlas korban jiwa raga. Nalika piyambakipun wicantenan kaliyan Kapten Ahmad ingkang nembe berjuang nglawan Walandi ngandharaken bilih nalika nindakaken perjuangan menika inggih kedah nuladhani tumindaking satria tama menika. Tekadipun para pejuang ingkang tansah kepingin ngrebut kamardikan saking Walandi kanthi nuladhani sipatipun pahlawan menika ndadosaken panjurung nalika nindakaken perjuangan.

Tumindakipun Sri Umini ingkang kagambar wonten ing data menika menika kalebet raos nasionalisme kanthi maringi *motivasi* wonten ing perjuangan dhateng tiyang sanes ingkang nembe berjuang nglawan Walandi. Wataking satria tama ingkang dipunandharaken dening Sri Umini kasebut ndadosaken panjurung dhateng para pejuang supados tansah boten nyerah nalikaning berjuang nglawan

penjajah supados nagari Indonesia menika saged mardika saking Walandi. *Motivasi* perjuangan minangka panjurung supados tansah nindakaken upiya mbela nagari kanthi boten nyerah makaten nggambaraken raos semangat nasionalisme ingkang kedah dipuntindakaken dening para pejuang.

c. Kapten Salim

Paraga pandukung ingkang gadhah raos nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* salajengipun inggih menika paraga Kapten Salim. Kapten Salim inggih menika pemimpin pasukan gerilya ingkang wonten ing Kaliurang. Wonten ing salebeting cariyos novel *Rante Mas*, Kapten Salim menika salah satunggaling mitranipun Kapten Ahmad. Kapten Salim menika pemimpin pasukan gerilya ingkang kendel saha pinter damel siasat perang nglawan Walandi. Saking kekendelanipun ingkang kagambar wonten cariyos, Kapten Salim menika gadhah raos nasionalisme nalika piyambakipun damel siasat kangge nglawan Walandi. Nasionalisme ingkang dipungambaraken paraga Kapten Salim wonten ing cariyos novel *Rante Mas* inggih menika raos patriotisme saha tumindak sesarengan wonten ing perjuangan nalika usahanipun nglawan Walandi.

1) Patriotisme

Patriotisme ingkang dipungadhahi dening Kapten Salim wonten ing cariyos novel *Rante Mas* katingal nalika panganggit ngandharaken watakipun paraga Kapten Salim kasebut. Wonten ing cariyos, panganggit nggambaraken Kapten Salim menika salah satunggaling pemimpin pasukan gerilya ingkang kendel. Watakipun paraga Kapten Salim ingkang kendel menika saged

nggambaraken patriotisme nalika piyambakipun mbela nagari saking penjajah Walandi.

Sing dadi komandane gerilja kono Kapten Salim, warga TNI kang djenenge wis kondang, kendel tur pinter gawe siasat, mula tansah diwedeni serdadu Landa, awit wis akeh truck sing dadi korban lan markas Nica diserbu. (Asmara, 1964: 29)

Saking data ing inggil menika, Kapten Salim dipungambaraken tiyang ingkang kendel saha pinter anggenipun damel siasat nglawan Walandi. Watakipun Kapten Salim menika saged nggambaraken tresnanipun dhateng nagari, mbela nagari kanthi toh nyawa. Walandi ingkang gadhah senjata ingkang langkung moderen boten ndadosaken Kapten Salim ajrih. Kanti modal raos kendel saha raos tresna dhateng nagarinipun piyambak menika, Kapten Salim nindakaken siasat perang kanthi ngrebut truck saha senjatanipun Walandi.

Gambaraning tumindak saha watakipun Kapten Salim ingkang wonten ing data menika saged kalebet raos patriotisme dhateng bangsanipun piyambak. Upiyanipun Kapten Salim minangka pemimpin gerilya nalika damel siasat saha nyerbu markas Walandi menika wujud ingkang raos patriotisme. Patriotisme ingkang dipuntindakaken Kapten Salim menika adhedhasar saking raos tresna dhateng nagarinipun saengga piyambakipun tansah kendel nglawan Walandi ingkang sampun njajah Indonesia menika.

2) Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan

Nasionalisme ingkang kagambar saking paraga Kapten Salim salajengipun inggih menika tumindak sesarengan wonten ing perjuangan. Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan ingkang dipuntindakaken dening paraga Kapten Salim menika kagambar nalika piyambakipun badhe nulungi Kapten

Ahmad ingkang badhe nyerang markasipun Walandi ingkang wonten Kaliurang. Raos tumindak sesarengan ingkang dipungadhahi dening Kapten Salem menika saged nggambaraken perjuangan ingkang dipuntindakaken sesarengan kanthi upiya mbela rakyat saha nagarinipun. Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan ingkang dipuntindakaken dening Kapten Salim saged dipuntingali wonten ing data menika.

“Bung Ahmad, akuduwe niat, katimbang kita tansah digoleki aluwung mengko bengi markas Nica ing Kaliurang arep dak gempur bae keprije?” mengkono pitakone Salim menjang Ahmad (Asmara, 1964: 32)

Wonten ing data menika, Kapten Salim menika badhe mbiyantu Kapten Ahmad nyerang markasipun Walandi ingkang wonten Kaliurang. Kapten Salim ingkang gadhah kepinginan ingkang sami kaliyan Kapten Ahmad inggih menika ngusir Walandi saking Yogyakarta tansah gadhah niat kanthi nyerang markas Kaliurang sesarengan. Kepinginanipun Kapten Salim mbiyantu Kapten Ahmad menika awujud raos nasionalisme ingkang dipuntindakaken kanthi tumindak nglawan Walandi sesarengan.

Tumindak sesarengan menika saged nggambaraken kadospundi upiyanipun Kapten Salim menika mbela nagari nyerang Walandi ingkang tansah dados kapitunaning para rakyat Indonesia. Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan ingkang kagambar wonten ing data menika katingal nalika Kapten Salim menika urun rembag nalika Kapten Ahmad badhe nyerang markas Walandi. Tumindak kasebut nggambaraken kapinginanipun Kapten Salim mbiyantu mitranipun ingkang tansah sami-sami mbela nagari.

d. Hasan

Hasan inggih menika salah satunggaling paraga pandukung ingkang wonten ing novel *Rante Mas*. Hasan menika mitranipun Kapten Ahmad ingkang wonten ing pasukan gerilya Sambernyawa. Wonten ing novel *Rante Mas* menika, Hasan dipuncariyosaken tiyang ingkang kendel nalika mbela nagari. Kanthi jejibahanipun mbela nagari, Hasan tansah mbiyantu Kapten Ahmad nalika badhe nyerang Walandi. Hasan menika tiyang ingkang sampun dipunpercaya dados bahu tengenipun Kapten Ahmad. Manawi makaten tumindakipun ingkang tansah kendel saha tresna dhateng nagari menika, Hasan gadhah raos nasionalisme ingkang kagambar wonten ing cariyos novel kasebut. Nasionalisme ingkang dipuntindakaken dening paraga Hasan inggih menika awujud raos empati wonten ing perjuangan, tumindak sesarengan wonten ing perjuangan saha strategi perjuangan.

1) Raos empati wonten ing perjuangan

Raos empati wonten ing perjuangan ingkang dipuntindakaken dening Hasan wonten ing salebeting cariyos novel *Rante Mas* saged dipuntingali nalika piyambakipun badhe nulungi pak Lurah. Nalika Hasan, Irwan saha Kapten Ahmad menika guneman wonten ing markasipun Kapten Salim, wonten tiyang sepuh ingkang dipuntembak dening Walandi mlajeng dhateng markas menika. Mangertosi tiyang sepuh menika tatu, Hasan saha Irwan lajeng nulungi tiyang sepuh kalawau.

Hasan trengginas, terus ndjupuk perban, kanggo merban tatune pak Lurah ing dadane, Irwan mlebu, ndjupuk banju. Bareng wis diombeni, wong tuwa mau bandjur rada aso ambegane, karo mandeng Salim. (Asmara, 1964: 31)

Wonten ing data menika, Hasan trengginas nulungi tiyang sepuh inggih pak Lurah ingkang tatu amargi dipuntembak Walandi. Tumindakipun Hasan ingkang trengginas nulungi pak Lurah kasebut saged nggambaraken kadospundi raos empati paraga Hasan nalika wonten ing paprangan berjuang nglawan Walandi. Mangertosi wonten salah satunggaling rakyat ingkang tatu dipuntembak dening Walandi, Hasan menika boten mendel kemawon. Piyambakipun kanthi raos ikhlas nulungi tiyang sepuh kalawau ingkang dadanipun kenging mimis. Menapa malih tiyang sepuh wau pak Lurah ingkang jiwaniipun inggih sami-sami republik ingkang tansah mbela nagarinipun.

Raos empati ingkang dipungadhahi dening paraga Hasan sanesipun inggih menika saged katingal nalika piyambakipun nulungi Kapten Ahmad ingkang dipunajar dening Walandi. Nalika Hasan kalihan Kapten Ahmad nylamur wonten ing peken, Kapten Ahmad menika malah dipundupak dening Walandi. Kapten Ahmad ingkang semaput wonten ing peken. Mangertosi bilih Kapten Ahmad minangka mitranipun semaput, Hasan menika tansah getem-getem dhateng Walandi menika.

Hasan tumungkul ing sandhinge, atine isih krassa getem-getem banget weruh tindake wong sing njalawadi mau, anggane ambek sija (Asmara, 1964: 44)

Raos getem-getem nalika Hasan nulungi Kapten Ahmad menika nggambaraken kadospundi raos empati ingkang dipungadhahi piyambakipun. Hasan menika boten tegel nalika piyambakipun ningali Kapten Ahmad didupak dening prajurit Walandi. Amargi tumindakipun prajurit Walandi menika, mitranipun Hasan inggih menika Kapten Ahmad tatu. Mangertosi kawontenan

kasebut Hasan getem-getem amargi tumindakipun prajurit kalawau ingkang ambek siya dhateng liyan.

2) Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan

Raos nasionalisme ingkang dipungambaraken dening praga Hasan sanesipun inggih menika raos tumindak sesarengan wonten ing perjuangan. Raos tumindak sesarengan menika kagambar wonten ing salebeting cariyos nalika Hasan menika dipuntawan dening Walandi. Hasan saha Kapten Ahmad diputangkep dening Walandi nalika piyambakipun nylamur wonten ing markasipun Walandi. Amargi Walandi menika mangertosi bilih wonten mata-mata saking pasukan gerilya, kekalihipun diputangkep lajeng dipunjeblosaken wonten ing penjara ing markas Walandi. Nalika wonten bantuan saking pasukan gerilya sanesipun, Hasan inggih nulungi tahanan pemuda sanesipun ingkang dados tawanan Walandi ing ngriku. Kadadosan kasebut saged dipuntingali wonten ing data menika.

Hasan mbukak lawang tahanan lijane, ing kono ana tawanan pemuda pitu tjatjahe, kabeh pada ditokake, lan dikon enggal-enggal lunga saka kono. (Asmara, 1964: 46)

Nalika wonten bantuan saking mitranipun, Hasan menika boten kesupen nulungi tawanan sanesipun ingkang wonten ing markas Walandi menika. Nalika Hasan dipuntahan dening Walandi, piyambakipun dipuntulungi dhateng mitranipun ingkang wonten ing pasukan gerilya Sambernyawa. Nalika dipuntulungi, piyambakipun inggih tansah mbuka lawang tahanan sanesipun lajeng dipunkengken enggal-enggal medal saking markas Walandi menika. Hasan mangertosi bilih tahanan sanesipun menika inggih sami-sami tiyang republik

ingkang tansah nglawan Walandi. Kanthi raos tumindak sesarengan ingkang dipungadhahi Hasan menika, piyambakipun maringi tetulung dening tiyang sanes ingkang nembe kesusahan.

Tumindakipun Hasan ingkang makaten saged nggambaraken kadospundi tumindak sesarengan nalika nindakaken perjuangan nglawan Walandi. Saking tumindak sesarengan nalika berjuang menika inggih nggambaraken kadospundi raos tresnanipun dhateng nagari kanthi cara nulungi pemuda sanesipun ingkang inggih sami-sami berjuang nglawan Walandi. Hasan minangka pejuang gerilya nglawan Walandi inggih gadhah jejibahan nglindungi saha nulungi rakyatipun. Manawi makaten piyambakipun boten namung menggali dhiri piyambakipun, ananging inggih menggali tiyang sanes ingkang nembe kesusahan.

3) Strategi perjuangan

Raos nasionalisme ingkang dipuntindakaken dening paraga Hasan inggih menika katingal saking wicantenanipun Hasan dhateng kapten Ahmad. Strategi perjuangan ingkang dipunandharaken dening Hasan inggih menika nggambaraken kadospundi rantamanipun ingkang badhe nyulik Sulistyawati, toyang ingkang sampun kiyanat dhateng nagari. Strategi perjuangan ingkang dipunandharaken menika saged dipuntingali wonten ing data ngandhap menika.

“Adja kuwatir pak, suk mesti bisa ketjekel. Apa maneh aku krungu kabar jen tanggal 1 Maret iki bakal dianakake serangan umum kanti gedon, ja ana ing kono iku kita bisa nduweni kalonggaran kanggo njulik deweke. Aku dewe durung lega atiku, jen durung bisa njekel deweke” (Asmara, 1964: 62)

Wonten ing pacelathon menika, Hasan maringi strategi perjuangan dhateng Ahmad kangge nangkep Sulistyawati ingkang sampun kiyanat dados

gedibaling mungsuh. Strategi perjuangan menika dipunrantam dening Hasan amargi piyambakipun tresna dhateng nagarinipun saha boten remen menawi wonten mitranipun ingkang sampun kiyanat. Strategi perjuangan ingkang badhe dipuntindakaken inggih menika nyulik Sulistyawati nalika dipuntindakaken serangan umum 1 Maret.

Hasan saha Ahmad ingkang gadhah rantaman kanthi nyulik Sulistyawati menika gadhah ancas supados boten kathah mitranipun saha rakyat ingkang dados korban amargi tumindakipun Sulistyawati. Sulistyawati ingkang dados mata-mata wonten ing pasukan Gerilya ndadosaken kapitunaning para pejuang ingkang tansah mbela nagari. Manawi makaten kanthi ancas kangge nagari, kekalihipun ngrantam strategi supados Sulistyawati menika boten nindakaken tumindak ingkang ngrusak nagarinipun piyambak.

e. Serdadu

Paraga serdadu ingkang wonten ing novel *Rante Mas* menika dipuncariyosaken nalika Kapten Ahmad saha Hasan dipuntawan dening Walandi. Serdadu ingkang njagi Kapten Ahmad saha Hasan menika anggota pasukan gerilya ingkang nylamur dados serdadu Walandi. Nalika Kapten Ahmad saha Hasan menika ditawan, serdadu Walandi ingkang njagi menika wicantenan kaliyan tiyang kalih wau. Saking pacelathon menika saged katingal raos nasionalisme ingkang dipungadhahi serdadu menika. Nasionalisme ingkang dipungadhahi Serdadu inggih menika raos patriotisme saha tumindak sesarengan wonten ing perjuangan.

1) Patriotisme

Raos patriotisme Serdadu ingkang kagambar wonten ing cariyos novel *Rante Mas* awujud raos tresna dhateng nagarinipun piyambak. Kanthi nylamur dados Serdadu Walandi, piyambakipun nulungi Kapten Ahmad saha Hasan ingkang dipuntawan dening Walandi. Patriotisme ingkang dipungadhahi Serdadu saged katingal wonten ing data ngandhap menika.

“Pak, adja samar, aku mitramu dewe. Ja bener aku katone melu Landa, nanging bab iki mung kanggo siasat kita bae. Aku wong Republik. Kantjaku sing ana kene akeh adja sumelang”, tjelatlune maneh bisik-bisik. (Asmara, 1964: 56)

Adhedhasar data menika dipuncariyosaken bilih salah satunggaling Serdadu ingkang wonten ing markas Walandi menika badhe nulungi Ahmad saha Hasan. Wonten ing markas Walandi menika kathah mitra-mitranipun Serdadu ingkang tansah tiyang republik. Piyambakipun gadhah rantaman kangge nulungi para pejuang ingkang dipuntawan supados saged numpes Walandi ingkang sampun njajah nagari Indonesia.

Serdadu Walandi minangka mitranipun Kapten Ahmad ingkang nggerilya nylamur tumut Walandi menika badhe nulungi Kapten Ahmad saha Hasan ingkang dipuntawan. Sanajan piyambakipun katingal tumut Walandi, ananging piyambakipun tasih tiyang republik. Amargi raos tresna dhateng nagarinipun saha tekadipun mbela nagari menika, Serdadu menika kendel nylamur mlebet wonten ing markasipun Walandi. Kanthi toh nyawa, Serdadu ingkang kendel menika nulungi Kapten Ahmad saha Hasan supados saged bebas saking tawanan Walandi, lajeng saged nggerilya malih mbela nagari nglawan tumindakipun Walandi ingkang sampun damel susah rakyat.

2) Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan

Raos nasionalisme ingkang awujud tumindak sesarengan wonten ing perjuangan ingkang dipuntindakaken dening Serdadu inggih nalika piyambakipun nulung Kapten Ahmad saha Hasan ingkang ditawan dening Walandi. Nalika Kapten Ahmad saha Hasan mangertosi bilih Serdadu menika mitranipun piyambak ingkang nylamur, Serdadu menika maringi siasat supados kekalihipun saged medal saking markas Walandi. Tumindak sesarengan nalika berjuang nglawan Walandi kanthi nulungi pasukan gerilya saged katingal wonten ing data menika.

“Jen ngono ngasoa disik pak, awit mengko bengi pandjenengan kudu wis bisa ontjat saka kene. Kantja-kantja sing ana djaba wis sedija kabeh mung kari tunggu kekuatan pandjenengan bae” (Asmara, 1964: 56)

Serdadu Walandi ingkang sajatosipun pemuda ingkang nylamur menika tansah nyuwun pitulungan dhateng mitra sanesipun ingkang wonten ing njawi. Serdadu saha kanca-kancanipun ingkang badhe nulungi Kapten Ahmad saha Hasan menika nggambaraken raos tumindak sesarengan nalika nglawan Walandi. Serdadu saha kanca-kancanipun menika tansah gadhah kepinginan ingkang sami kaliyan Kapten Ahmad saha Hasan inggih kepingin numpes Walandi ingkang sampun tindak siya marang rakyat.

Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan wonten ing data menika adhedhasar kepinginan supados nagari menika merdeka. Serdadu menika lairipun tansah tumut Walandi ananging batinipun tasih tresna dhateng nagarinipun inggih Indonesia. Katresnanipun Serdadu dhateng Indonesia menika ndadosaken piyambakipun tansahe nulungi para pejuang ingkang dipunculik dening Walandi.

Tumindak sesarengan nalika berjuang nglawan Walandi menika saged nggambaraken kadospundi raos nasionalisme ingkang dipungadhahi dening Serdadu menika minangka rakyat Indonesia.

f. Tuty

Paraga pandukung wonten ing cariyos salebeting novel *Rante Mas* salejengipun inggih menika Tuty. Tuty menika wanita ingkang dados anggota pasukan gerilya Sambernyawa. Piyambakipun gadhah tugas mlebet kutha kanthi nylamur madosi katrangan ingkang wonten gegayutan kaliyan mungsuh inggih menika Walandi. Tumindakipun ingkang kendel menika nggambarake raos tresnanipun piyambak dhateng nagari ingkang ageng. Wonten ing salebeting novel menika saged kagambar raos nasionalisme ingkang awujud strategi perjuangan saha patriotisme nalika nglawan Walandi.

Nalika berjuang nglawan Walandi, paraga Tuty menika nindakaken strategi perjuangan kanthi nylamur mlebet kutha. Strategi gerilya ingkang awujud nylamur menika boten tansah nndadosaken piyambakipun tumut Walandi. Amargi raos nasionalisme ingkang ageng kalawau tumindak nylamur menika kangge strategi nglawan Walandi. Strategi ingkang dipuntindakaken dening Tuty inggih wonten ing ngandhap menika.

Tuty lan Sulistyawati pagawejane sok mlebu kuta, njlamur, nggoleki markase mungsuh, lan kekuwatane, jen wis oleh keterangan, bandjur dilapurake, bengine diserbu (Asmara, 1964: 12)

Wonten ing pambuka cariyos katingal Tuty saha Sulistyawati menika nindakaken strategi kanthi nylamur wonten ing kutha. Ananging Sulistyawati menika tansah kiyanat dhateng nagarinipun piyambak, lajeng dados gedibaling

mungsuh. Manawi makaten Sulistyawati menika boten kalebet paraga ingkang gadhah nasionalisme amargi piyambakipun sampun kiyanat, saengga boten gadhah raos tresna dhateng nagarinipun. Menawi paraga Tuty menika tansah gadhah raos nasionalisme amargi piyambakipun boten kiyanat. Kekendelanipun Tuty menika saged nggambaraken kadospundi raos tresnanipun dhateng nagarinipun piyambak.

Raos nasionalisme paraga Tuty ingkang sanesipun inggih menika raos patriotisme ingkang dipuncariyosaken kaliyan Kapten Ahmad. Nalika Kapten Ahmad menika kepanggih kaliyan Sri Umini, Sri Umini nyariosaken bilih mitranipun Tuty menika sampun tiwas nalika piyambakipun wonten ing griyanipun Mas Ranuasmara. Tuty menika tiwas amargi dipuntembak dening Walandi. Mangertosi kabar ingkang makaten Kapten Ahmad lajeng kemutan perjuanganipun Tuty ingkang tansah kendel nalika mbela nagari.

Wuwuh-wuwuh karo Tuty sing wis gede banget perjuangane sanggone labuh menjang nagari wusana mung tekan semono. (Asmara, 1964: 59)

Nalika kapten Ahmad kemutan perjuanganipun Tuty menika saged katingal raos patriotisme ingkang dipungadhahi paraga Tuty. Kanthi toh nyawa, Tuty menika kendel berjuang nglawan Walandi ingkang sampun tindak siya dhateng rakyat. Paraga Tuty menika gadhah raos tresna ingkang ageng dhateng bangsanipun. Dumugi pejah kemawon piyambakipun tansah berjuang nglawan Walandi saha nulungi tiyang-tiyang sanes ingkang dados korbanipun Walandi.

g. Endra

Wonten ing salebeting novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara menika dipuncariyosaken kadospundi perjuanganipun pasukan gerilya Sambernyawa nglawan penjajah Walandi ingkang badhe ngrebat Yogyakarta. Pasukan gerilya pimpinanipun Ahmad menika gadhah mitra-mitra ingkang gadhah setunggal kepinginan badhe mbela nagarinipun kanthi toh nyawa. Ing novel menika gadhah kathah paraga pandukung ingkang dipuncariyosaken gadhah raos nasionalisme ingkang ageng. Paraga pandukung ingkang gadhah nasionalisme salah satunggalipun inggih paraga Endra.

Paraga Endra ingkang dipuncariyosaken wonten ing novel *Rante Mas* menika inggih salah satunggaling mitra wonten ing pasukan gerilya Sambernyawa. Endra menika kalebet mitra raket paragatama Ahmad. Endra sesarengan kaliyan Ahmad asring nylamur mlebet kutha, nyerang markas Walandi. Paraga Endra wonten ing cariyos *Rante Mas* menika namung nggambaraken raos nasionalisme ingkang awujud tumindak sesarengan wonten ing perjuangan. Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan menika saged dipunpangguhaken nalika Endra saha Ahmad menika kerjasama nyerang markasipun. Nasionalisme ingkang wujud tumindak sesarengan wonten ing perjuangan ingkang dipungambaraken dening paraga Endra menika saged katingal nalika Endra menika nulungi Ahmad ingkang tatu amargi kenging mimising Walandi.

Ahmad njola, awit tangane kenging mimis. Endra trengginas nutup lawang urung-urung karo nggered tangane Ahmad, wong loro bandjur mlayu gegantjangan, awit wis duwe kejakinan jen urung-urung mau didjaga

dening serdadu Nica, mung eloke dene serdadu mau teka wis ngerti jen deweke arep metu kono. (Asmara, 1964: 13)

Saking data ing inggil menika saged dipunmangertosi bilih tumindak sesarengan ingkang dipuntindakaken dening Endra inggih menika nulungi Ahmad ingkang dipuntembak dening Walandi. Nalika Ahmad kenging mimis Endra trengginas nutup urung-urung banyu, lajeng Endra menika nulungi Ahmad kanthi gegancangan amargi tanganipun kenging mimis. Endra ingkang gadhah raos nasionalisme menika tansah nulungi mitranipun ingkang sami-sami berjuang mbela nagari. Wonten ing cariyos menika Endra boten ajrih nalika nglawan Walandi, malah aweh pitulungan dhateng Ahmad ingkang wonten ing wekdal menika kenging mimis.

Endra bareng weruh jen Ahmad lagi nglawan, sekala pulih kekuatane, sikile kang kenging mimis enggal diperbannganggo katjune, kanti slulup alon-alon marani dununging serdadu mau. Bareng wis tjedak, kira-kira 10M dohe, bandjur ndjupuk granate, granat terus dibalangake menjang dununging serdadu mau. (Asmara, 1964: 13-14)

Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan ingkang dipungambaraken dening paraga Endra inggih saged katingal wonten ing data ing inggil menika. Adhedhasar saking data menika dipuncariyosaken paraga Endra menika inggih kenging mimis saking Walandi. Ananging nalika Endra menika mriksani kekendelanipun paragatama Ahmad, sanalika kekuwatanipun pulih. Amargi raos tumindak sesarengan nalika berjuang nglawan Walandi menika lajeng Endra inggih mbiyantu Ahmad kanthi mbalang granat dhateng Walandi.

Cariyos ingkang nggambaraken tumindak sesarengan wonten ing perjuangan menika Endra gadhah *solidaritas* kaliyan mitranipun nalika gerilya, boten perduli kadospundi kawontenanipun piyambak. Endra sampun gadhah tekad

ingkang kuat mbela nagarinipun, kanthi berjuang sesarengan saha tulung tinulung dhateng tiyang sanes ingkang tansaha sami-sami berjuang mbela nagari. Manawi makaten tumindak sesarengan wonten ing perjuangan menika dipuntindakaken dening Endra nalika piyambakipun nglawan Walandi kaliyan Kapten Ahmad. Wujuding tumindak sesarengan nalika berjuang sesarengan kanthi kepentingan sesarengan menika nggambaraken nasionalisme ingkang dipungadhahi Endra.

h. Irwan

Paraga pandukung minangka mitranipun Kapten Ahmad wonten ing salebeting pasukan gerilya Sambernyawa sanesipun inggih menika Irwan. Irwan menika anggota pasukan gerilya ingkang nglawan Walandi. Wonten ing salebeting cariyos novel *Rante Mas* paraga Irwan menika dipuncariyosaken bilih piyambakipun gadhah raos nasionalisme ingkang awujud raos empati wonten ing perjuangan. Raos empatiwonten ing perjuangan minangka wujud nasionalisme ingkang dipuntindakaken dening paraga Irwan inggih nalika piyambakipun sesarengan kaliyan Hasan mbiyantu pak Lurah ingkang kenging mimis saking Walandi.

Hasan trengginas, terus ndjupuk perban, kanggo merban tatune pak Lurah ing dadane, Irwan mlebu, ndjupuk banju. Bareng wis diombeni, wong tuwa mau bandjur rada aso ambegane, karo mandeng Salim. (Asmara, 1964: 31)

Wonten ing data ing inggil menika paraga Hasan saha Irwan menika sesarengan nulungi pak Lurah ingkang dipuntembak dening Walandi. Nalika kekalihipun wonten ing markas Kaliurang menika, wonten tiyang ingkang tatu dhateng mlebet ing markas. Priyantun kasebut inggih menika Pak Lurah ingkang

dipuntembak dening Walandi. Mangertosi pak Lurah ingkang tatu wonten ing jajanipun menika kekalihipun tansah enggal-enggal nulungi. Irwan kraos welas saengga piyambakipun inggih trengginas mbiyantu Hasan ingkang nulungi pak Lurah menika.

Tumindakipun Irwan ingkang trengginas nulungi pak Lurah kasebut saged nggambaraken kadospundi raos empati nalika berjuang nglawan Walandi. Nalika berjuang mbela nagari kanthi nglawan tumindak Walandi ingkang boten sae menika, piyambakipun tansah gadhah raos empati kanthi aweh tetulung dhateng tiyang sanes ingkang nembe kesusahan. Piyambakipun kanthi raos ikhlas nulungi tiyang sepuh kalawau ingkang jajanipun kenging mimis.

i. Pak Lurah

Pak Lurah inggih menika salah satunggaling paraga pandukung wonten ing novel *Rante Mas*. Wonten ing novel menika dipuncariyosaken bilih paraga Pak Lurah menika gadhah nasionalisme ingkang awujud patriotisme. Paraga pak Lurah menika dipuncariyosaken nalika Kapten Ahmad menika wonten ing markas Kaliurang, kepanggih kaliyan Kapten Salim. Saderengipun Pak Lurah menika badhe kepanggih kaliyan Kapten Salim, desanipun Pak Lurah menika dipungledah Walandi ingkang madosi markasipun pasukan gerilya ingkang wonten ing Kaliurang. Ananging pak Lurah menika malah dipuntembak dening Walandi, lajeng piyambakipun mlajeng tumuju markas gerilya. Kadadosan menika kacariyosaken wonten ing data menika.

“Mentas dipala dening serdadu baret abang idjo pak. Dek mau desa Pakem digledah Landa, awit dek wingi ana truck sing mlebu djurang. Kabeh wong sadesa dikumpulake, djarene goleki ekstremis ngono, mula akeh para

nom-noman sing digawa Nica menjang kuta, sing wani mlaju dibedil. Aku diantemi nganggo popor bedil awit ora gelem nuduhake panggonane gerilja. Desa pakem dadi korban, malah akeh radja kaja katut digawa. Bareng aku limpe, aku bisa mlaju, nganti tekan kene iki” (Asmara, 1964: 31)

Nalika Kapten Ahmad wicantenan kaliyan Kapten Salim, pak Lurah menika dhateng wonten ing markas pasukan gerilya. Pak Lurah menika tatu amargi dipuntembak dening Walandi. Pak Lurah menika nyuwun pitulungan dhateng pasukan gerilya amargi Walandi sampun wonten ing Pakem. Wonten ing data menika dipuncaiyosaken bilih Pak Lurah menika boten purun nuduhaken markas pasukan gerilya lajeng piyambakipun dipuntembak Walandi.

Tumindakipun pak Lurah menika saged nggambaraken kadospundi raos nasionalisme kanthi tumindak patriotisme mbela pasukan gerilya ingkang tansah berjuang kangge nagari. Wonten ing cariyos menika, pak Lurah minangka Lurah Pakem menika dipungambaraken tiyang ingkang kendel amargi boten purun nuduhake markas pasukan gerilya dhateng Walandi. Raos patriotisme ingkang ageng tansah mbela saha tresna dhateng nagarinipun ndadosaken piyambakipun kendel nglawan Walandi.

j. Sardjono

Paraga Sardjono inggih menika paraga pandukung ingkang wonten ing novel *Rante Mas* menika salah satunggaling mitranipun Kapten Ahmad. Ing novel *Rante Masa* menika kacariyosaken bilih Sardjono menika paraga ingkang gadhah nasionalisme ingkang awujud strategi perjuangan. Sardjono inggih menika mitra lawas Kapten Ahmad ingkang dados Inspektur Polisi. Nalika Kapten Ahmad menika manggihi Sardjono, kekalihipun wicantenan babagan senjata ingkang

dipungadhahi pasukan gerilya pimpinanipun Ahmad. Wicantenan babagan strategi perang nalika badhe nglawan Walandi saged dipuntingali saking data ing ngandhap menika.

“Ora ngono mas, nanging kita rak ja kudu nduweni tetimbangan, jen pantjen kurang gegamane bandjur njerbu rak djenenge sija-sija bakal mati konjol. Kedjaba jen kita diserbu, apa boleh buat kita harus memberi perlawanan sampai titik darah jang penghabisan” (Asmara, 1964: 49)

Sardjono minangka Inspektur Polisi ngandharaken dhateng Kapten Ahmad bilih menawi badhe nyerang Walandi menika kedah gadhah strategi ingkang sampun mateng. Strategi ingkang dipunandharaken Sardjono inggih menika nalika nyerang Walandi menika kedah gadhah tetimbangan. Tetimbangan menika dipuntindakaken amargi gegamanipun pasukan gerilya menika dereng komplit. Lajeng miturut Sardjono, pasukan gerilya menika kedah nekad nalika sampun dipunserbu dening Walandi. Pasukan gerilya inggih kedah kendel nindakaken perlawanan kanthi toh nyawa nglawan Walandi.

Strategi ingkang dipunrantam menika inggih kalebet raos nasionalisme ingkang dipungadhahi dening Sardjono. Sardjono menika boten kepingin mitra-mitranipun ingkang nembe berjuang nglawan Walandi menika tansah dados korbaning mungsuh. Ananing piyambakipun inggih gadhah strategi sanes inggih menika manawi pasukan gerilya menika dipunserang dening Walandi inggih kedah nglawan kanthi toh nyawa. Kanthi upiya sesarangan, para pejuang menika kedah nglawan penjajah Walandi ingkang sampun tindak siya dhateng nagarinipun.

k. Mas Ranuasmara

Mas Ranuasmara inggih menika paraga pandukung ingkang wonten ing cariyos *Rante Mas*. Mas Ranuasmara inggih menika ramanipun Sri Umini ingkang sampun nulungi Kapten Ahmad nalika dipuntembak Walandi. Mas Ranuasmara menika tiyang ingkang nyambut damel dhateng Walandi. Ananging batinipun Mas Ranuasmara menika tasih republik, ingkang tansah mbelani bangsanipun piyambak. Tumindak ingkang nulungi Kapten Ahmad ingkang dados buronan Walandi menika kalebet tumindak ingkang patriotisme. Data ingkang nggambaraken raos patriotisme nalika nulungi Kapten Ahmad saged dipuntingali saking pacelathonipun Kapten Ahmad kalihan Sri Umini babagan ramanipun.

Ahmad : “O...dados makaten. Sinten asmanipun keng rama djeng?”
 Sri Umini : “Mas Ranuasmara”
 Ahmad : “Ngasta wonten pundi?”
 Sri Umini : “Leresipun sampun pensiun, nanging sapunika kapeksa njambut damel malih, kalijan Landa amargi dipunpeksa”
 Ahmad : “Dados keng rama ing wekdal sapunika njambut damel tumut Nica”
 Sri Umini : “Inggih leres nanging namung lahiripun amargi saking kapeksa nanging batosipun Republik” (Asmara, 1964: 17)

Wonten ing pacelathon antawisipun Sri Umini kalihan Kapten Ahmad menika saged nggambaraken kadospundi ramanipun Sri Umini menika. Mas Ranuasmara menika dipunpeksa supados purun nyambut damel kaliyan Walandi. Mas Ranuasmara ingkang kepeksa nyambut damel kaliyan Walandi menika sajatosipun inggih boten remen kaliyan menapa ingkang sampun dipuntindakaken Walandi dhateng nagarinipun piyambak. Manawi makaten Mas Ranuasmara menika tasih tresna dhateng nagarinipun, lajeng kanthi raos patriotisme menika

piyambakipun nulungi Kapten Ahmad ingkang tatu nalika mbela nagari Indonesia menika.

Mas Ranuasmara dewe bisa ngaling-alingi kanti bukti nuduhaken lajang jen deweke dadi punggawa Nica, mula bandjur ora sida digledah, Ahmad slamet ora ketjekel. (Asmara, 1964: 19)

Raos patriotisme ingkang dipuntindakaken dening Mas Ranuasmara menika wujud ingkang tresna dhateng bangsanipun piyambak. Nasionalisme kanthi tumindak patriotisme sanesipun saged katingal nalika piyambakipun tansah nglindungi Kapten Ahmad ingkang dipadosi kaliyan Walandi. Nalika Walandi menika nggledahi griyanipun Mas Ranuasmara, kanthi caranipun piyambak ngaling-alingi Walandi.

Mas Ranuasmara ingkang ngaling-alingi Walandi kanthi cara nuduhaken layang ingkang piyambakipun punggawa Walandi menika saged nggambaraken raos patriotisme. Kekendelanipun Mas Ranuasmara nulungi Kapten Ahmad ingkang tansah dipadosi Walandi menika kalebet raos patriotisme dhateng bangsanipun piyambak. Kanthi raos tresna saha kepinginanipun nglawan tumindak Walandi menika, Mas Ranuasmara tansah ngapusi Walandi supados pejuang gerilya Kapten Ahmad menika boten kecepeng lan saged nerusaken perjuanganipun nglawan Walandi.

1. Lare Angon Menda

Paraga lare angon menda ingkang wonten ing novel *Rante Mas* menika dipuncariyosaken nalika Kapten Ahmad saha Hasan wonten ing markas gerilya Kaliurang. Wonten ing novel menika lare angon menda gadhah raos nasionalisme ingkang awujud patriotisme. Lare angon menda saderengipun kepanggih Kapten

Ahmad kalihan Hasan wonten ing margi nalika badhe menyang markas Kaliurang. Nalika kekalihipun wicantenan kaliyan Kapten Salim, lare angon menda kalawau mlejar dhateng markas gerilya menika. Lare angon menda nalika mlejar menika dipuntembak dhateng Walandi.

Lare angon menda ingkang wonten ing markas gerilya Kaliurang menika saderengipun kepanggih kaliyan serdadu Walandi. Serdadu Walandi menika nyuwun pirsa dhateng lare wau, ananging piyambakipun boten purun nedhahaken markasipun pasukan Gerilya menika. Tumindak ingkang makaten saged dipuntingali saking data menika.

“Kul.....kula lare.....angen menda, kala.....wau won...ten sa....radadu.....nakeni....kula,supados.....ku.....la ne...dah....aken.....ngri....ki, na.....nging kula..... boten..... purun, wu.....sana ku....la, la.....djeng di.....pun antemi.... mawi.... popor bedil, malah..... rentjang..... kula..... dipunbedil pedjah..... sanalika. Sareng sume.....rep kanca.... kula pedjah, kula ladjeng.... mladjar. Nanging..... dereng..... ngantos..... tebih, kula mireng..... ungel..... ling sedjata tor..... tor..... wusana..... kula ambruk..... dada..... kula kenging. Kanti..... ngrekaos..... kula mla..... djar..... mriki. Aduh..... pandjenengan..... ingkang..... prajitna..... sara..... dadu wau..... nututi..... mriki.....” (Asmara, 1964: 31-32)

Data wonten ing ingil menika nggambaraken kadospundi upiyanipun lare angon menda menika tansah mbela para pejuang ingkang mungsuh Walandi. Lare angon menda kasebut tansah mlejar dhateng markasipun Walandi wondene piyambakipun tatu amargi dipuntembak Walandi. Kanthi raos sakit amargi jajanipun dipuntembak Walandi, piyambakipun tansah maringi pawartos dhateng para pasukan gerilya supados enggal-enggal medal saking markas menika. Boten perduli piyambakipun tatu kenging mimis, lare angon menda kasebut maringi

pawartos supados para pejuang tansah prayitna amargi para serdadu Walandi menika badhe nyerang markasipun pasukan gerilya.

Tumindakipun paraga lare angon menda kendel ingkang boten purun nedhahaken markasipun gerilya menika saged nggambaraken raos patriotisme dhateng nagarinipun. Kanthi toh nyawa, lare angon menda menika boten purun nedhahaken markas gerilya dhateng Walandi. Piyambakipun ingkang sampun ditembak dening Walandi ananing tansah mlejar dhateng para gerilya lajeng ngaken para gerilya supados prayitna menika nggambaraken upiyanipun piyambak mbela nagarinipun. Upiya mbela nagari kanthi cara nglindungi para pejuang gerilya menika kalebet raos nasionalisme ingkang tansah mbelani nagarinipun.

m. Sri Palupi saha Endang

Paraga pandukung wonten ing novel *Rante Mas* salajengipun inggih menika Sri Palupi saha Endang. Sri Palupi saha Endang menika anggotanipun pasukan gerilya Sambernyawa. Kekalihipun inggih mitranipun Kapten Ahmad ingkang gadhah tugas nylamur wonten kutha dados mata-mata ingkang ngamati Walandi. Wonten ing cariyos salebeting novel *Rante Mas* menika, Sri Palupi saha Endang menika nylamur kanthi sesadean wonten ing warung makan MURNI ing Gondolayu.

Sri Palupi saha Endang menika tansah gadhah raos nasionalisme dhateng nagarinipun. Raos nasionalisme ingkang kagambar wonten ing novel inggih menika tumindak sesarengan nalika berjuang mbela nagarinipun. Raos nasionalisme menika kagambar nalika kekalihipun menika dipuntangkep dening

Walandi. Sri Palupi saha Endang menika nylamur wonten ing warung makan MURNI, lajeng dipuntangkep dening Walandi amargi sampun mangertosi bilih warung makan menika salah satunggaling markas gerilya. Raos nasionalisme kagambara wonten ing data menika.

Ahmad rekane arep nglawan nanging bandjur dipenggak dening kenja loro mau, supaja enggal-enggal onjat katimbang mati konjol karoban ing mungsung. Aluwung deweke sing katjekel ora apa-apa. (Asmara, 1964: 23)

Wonten ing salebeting cariyos menika, Sri Palupi saha Endang menika gadhah raos nasionalisme ingkang awujud tumindak sesarengan nalika berjuang nglawan Walandi. Raos nasionalisme ingkang awujud tumindak sesarengan menika katingal nalika warung MURNI dipundhatengi kaliyan Walandi. Wonten ing wekdal menika Sri Palupi saha Endang dipuntangkep dening Walandi. Mangertosi kawontenan kasebut Kapten Ahmad badhe nulungi kekalihipun, ananging Sri Palupi saha Endang ngaken enggal-enggal sumingkir saking mriku.

Tumindakipun Sri Palupi saha Endang ingkang gadhah ancas nulungi Kapten Ahmad supados piyambakipun boten tumut dipuntangkep dening Walandi menika nggambaraken tumindak sesarengan wonten ing perjuangan. Saking tumindak sesarengan ingkang gadhah ancas ingkang makaten kagambar kadospundi raos nasionalisme kangge nagari. Kekalihipun lila nalika piyambakipun dipuntawan dening Walandi, amargi manawi ingkang dipuntangkep menika Kapten Ahmad ingkang badhe nulungi malah dados korban Walandi. Kanthi nindakaken tumindak ingkang makaten supados Kapten Ahmad menika saged nglajengaken perjuanganipun mbela nagari.

2. Unsur Latar Ingkang Nggambaraken Nasionalisme

Novel *Rante Mas* menika salah satunggaling novel ingkang nggambaraken kawontenanipun kutha Ngayogyakarta nalika sasampunipun Indonesia menika mardika. Wonten ing cariyos novel *Rante Mas* menika dipungambaraken kadadosan-kadadosan nalika saderengipun serangan umum 1 Maret 1949. Kadadosan-kadadosan ingkang dipuncariyosaken wonten ing novel menika nggambaraken kadospundi perjuanganipun para rakyat inggih menika paraga-paraga minangka pejuang gerliya nglawan Walandi. Kadadosan menika saged mujudaken kadospundi kawontenanipun kutha Ngayogyakarta nalika badhe dipuntindakaken serangan umum 1 Maret. Kawontenan menika saged kalebet latar ingkang nggambaraken kadospundi perjuanganipun para gerilyawan nalika nglawan Walandi. Manawi makaten latar wonten ing novel *Rante Mas* menika saged dipunrembag kanthi sosiologi sastra ingkang nggambaraken kadospundi nasionalisme ingkang kagambar wonten ing latar.

Latar ingkang wonten ing novel *Rante Mas* menika saged nggambaraken kadospundi nasionalisme ingkang dipuntindakaken dening paraga utawi kadadosan ingkang wonten ing salebeting cariyos. Nasionalisme ingkang kagambar wonten ing novel *Rante Mas* inggih menika wonten latar ingkang nggambaraken patriotisme, latar ingkang nggambaraken tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, latar ingkang nggambaraken *motivasi* saha *makna* perjuangan, latar ingkang nggambaraken strategi perjuangan.

a. Latar Ingkang Nggambaraken Patriotisme

Patriotisme inggih menika salah satunggaling wujud nasionalisme ingkang kagambar wonten salebeting cariyos ing novel *Rante Mas*. Wonten ing novel *Rante Mas* menika kathah kadadosan ingkang nggambaraken raos tresna paraga minangka rakyat dhateng nagarinipun. Raos tresna dhateng bangsanipun piyambak menika saged nggambaraken nasionalisme ingkang awujud patriotisme.

Wonten ing pambukaning cariyos salebeting novel *Rante Mas* menika dipungambaraken kawontenan kutha Ngayogyakarta. Gambaraning kawontenan kutha Ngayogyakarta nalika dinten Minggu Legi tanggal 19 Desember 1948 inggih menika tentara Walandi ngrangsang kutha kanthi tindak ingkang boten patut. Nalika semanten kutha Ngayogyakarta inggih menika salah satunggaling kutha ingkang dados pusat perjuangan Republik Indonesia. Rakyat ingkang mangertosi wonten serangan saking Walandi menika boten ajrih ananging malah tansah sami nglawan. Perlawananipun rakyat ingkang kadosmakaten kalebet awujud raos patriotisme dhateng nagarinipun. Kawontenan ingkang makaten saged dipuntingali wonten ing data menika.

Nanging pangirane Landa mau luput banget, adoh banget sunggate, awit nalika Landa klakon bisa ngebroki kuta Ngajogdja, perlawanan kita ora mati, ora sirna, nanging malah saya makntar-kantar, kaja geni diububi. Ing ngendi-ngendi tuwuh perlawanan, tentara Landa digempur, diserang, digrumut, digerilja, nganti korbane akeh banget, barisane mawut, lebur tanpa lari. Ja kaya mangkono mau perlawananane pihak kita. (Asmara, 1964: 7)

Kawontenan ingkang dipungambaraken wonten ing data menika kalebet latar ingkang ngandhut latar panggenan saha latar sosial. Latar panggenan dipunsebutaken kanthi cetha inggih menika kutha Ngayogyakarta. Salajengipun

latar sosial saged dipuntingali saking kawontenanipun para rakyat ingkang tansah kendel berjuang nglawan Walandi. Latar sosial ingkang nggambaraken kadospundi rakyat Indonesia ingkang nyawiji tansah kendel nglawan Walandi menika kalebet tumindak patriotisme. Kanthi cara nggempur, nyerang, nggrumut, gerilya para tentara Walandi ngantos korbanipun kathah sanget saha barisanipun mawut, para pejuang menika tansah kendel mbela nagarinipun. Para rakyat ingkang gadhah raos tresna dhateng nagarinipun boten lila menawi kutha Ngayogyakarta minangka pusat perjuangan dijajah dening Walandi.

Nalika tentara Walandi sampun saged ndarat wonten ing Meguwo lajeng nyerbu dhateng kutha Ngayogyakarta, kanthi sesarengan para rakyat sami nglawan. Nalika para pejuang ingkang tansah mbela nagari menika ditawan lajeng dipunasingaken wonten ing Bangka, para pasukan gerilya lajeng duka. Mangertosi bilih Walandi menika nyepeng para pejuang, barisan gerilya tansah kendel nggempur markas Walandi. Kuwanenanipun para gerilyawan kagambar saking latar ingkang wonten ing ngandhap menika.

Bung Karno, Sultan Sjahrir, H.A. Salim, Mr. Asaat. Kabeh pada ditjekel, digawa menjang Bangka. Weruh tindake Landa sing murang tata kaja mangkono mau, barisan gerilja kita saja tambah ngigit-igit, tambah kuwanenane. Awan bengi wani nggempur markasing Landa, truck-truck kang isi serdadu lan tank, pada digranati, mula akeh truck lan tank kang pada ngguling, korbaning Landa saja mundhak akeh. (Asmara, 1964: 10)

Latar ingkang kagambar ing nginggil menika kalebet latar sosial saha latar wekdal. Latar sosial ingkang dipuncariyosaken inggih menika kadospundi kawontenan saha tumindakipun para pasukan gerilya nalika Walandi tansah nyepeng para pejuang Walandi. Salajengipun latar wekdal ingkang kagambar wonten ing data inggih menika awan bengi. Tembung awan bengi ingkang wonten

ing data menika nggambaraken upiyanipun para pejuang ingkang tansah boten eling wekdal nalika mbela nagarinipun. Saking gambaran kawontenan ing nginggil menika, tansah saged dipunmangertosi kadospundi raos patriotisme ingkang dipungadhahi para pasukan gerilya. Kuwanenanipun barisan gerilya nglawan Walandi ingkang sampun tindak siya marang nagari saged nggambaraken raos tresnaning rakyat Indonesia dhateng nagarinipun ingkang saweg dijajah.

Raos patriotisme ingkang wonten ing salebeting cariyos novel *Rante Mas* menika boten namung awujud kekendelanipun para rakyat utawi pasukan gerilya wonten sajroning perang nglawan Walandi. Patriotisme ingkang dipunwujudaken sanesipun perang nglawan Walandi inggih menika saged awujud tumindak ingkang boten kiyanat dhateng bangsanipun piyambak. Kawontenan ingkang makaten inggih dipungambaraken nalika dipuncariyosaken kawontenan ing pasar Beringharjo.

Ing Pasar beringharjo katon rame, ramening wong pada dol tinuku. Wiwit kuta Jogja dibroki dening Landa, bandjur akeh para bakul anjaran, jaiku tilas punggawa nagari, sing pada ora gelem njambut gawe karo Landa, bandjur laku dodolan, ngedol barang darbeke dewe, uba rampening bale omah. (Asmara, 1964: 41)

Kawontenan ingkang dipuncariyosaken ing salebeting novel menika ngandhut latar ingkang awujud latar panggenan saha latar sosial. Latar panggenan ingkang dipuncariyosaken inggih cetha wonten ing pasar Beringharjo, inggih menika pasar ingkang rame wonten ing tengahing kutha Ngayogyakarta. Salajengipun inggih menika dipuncariyosaken latar sosial inggih menika kadadosan wonten ing salebeting pasar Beringharjo kasebut. Ing salebeting pasar

Beringharjo menika dipuncariyosaken kathah bakul ingkang enggal sesadean wonten ing pasar menika. Para bakul menika inggih para tilasing punggawa nagari ingkang boten purun nyambut damel kaliyan Walandi. Tumindakipun para bakul menika lajeng saged nggambaraken kadospundi raos patriotisme ingkang awujud tresna dhateng nagarinipun piyambak. Raos tresna ingkang dipungadhahi para punggawa ingkang sakmenika sesadean wonten ing peken menika dipunwujudaken kanthi cara boten purun kiyanat dhateng nagarinipun, para tilasing punggawa menika boten purun ngabdi dhateng Walandi. Sampun dipunmangertosi bilih nalika saderengipun Walandi njajah nagari, punggawa menika tiyang ingkang gadhah pagesangan ingkang sampun mapan. Sasampunipun Walandi dhateng wonten ing Indonesia, punggawa nagari menika inggih saged gadhah pagesangan ingkang langkung mapan manawi piyambakipun tumut nyambut damel kaliyan Walandi. Ananging amargi para punggawa menika gadhah raos tresna ingkang ageng dhateng nagarinipun, para punggawa menika boten purun tumut Walandi. Saking latar kasebut katingal kawontenan-kawontenan ingkang nggambaraken raos patriotisme rakyat Indonesia nalika nindakaken upiya nglawan Walandi.

b. Latar Ingkang Nggambaraken Tumindak Sesarengan Wonten Ing Perjuangan

Nasionalisme ingkang dipuntindakaken dhateng nagari inggih menika saged ingkang awujud tumindak sesarengan nalika berjuang mbela nagari. Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan menika saged kagambar nalika para rakyat sesarengan nindakaken upiya mbela nagarinipun. Kanthi tulung tinulung

para rakyat tansah kendel nglawan Walandi ingkang sampun njajah Indonesia. Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan menika inggih kagambar saking kadospundi caranipun para rakyat numpes penjajah Walandi.

Wonten ing salebeting novel *Rante Mas* menika inggih kagambar tumindak sesarengan wonten ing perjuangan minangka wujud ing raos nasionalisme mbela nagarinipun. Salah satunggaling kawontenan ingkang nggambaraken tumindak sesarengan nalika berjuang nglawan Walandi dipuncariyosaken wonten ing pambuka novel *Rante Mas*. Wonten ing novel kasebut dipuncariyosaken kawontenanipun kutha Ngayogyakarta nalika diserang Walandi. Nalika dipunserang Walandi, sedaya rakyat Yogyakarta menika manunggal dados setunggal nglawan Walandi ingkang badhe njajah kutha. Kawontenan kasebut saged dipuntingali wonten ing ngandhap menika.

Wektu semono sakabehing kekuatan kita manunggal dadi sidji, tentara, rakyat, pemuda, tani, kaum dagang, kaum buruh, kabeh pada saeka praja, saijeg-manunggal dadi sidji, perlu kanggo nanggulangi pangrangsange barisan Landa kanggo nggempur tentara pendjajah. (Asmara, 1964: 7)

Nalika Walandi nyerbu kutha Ngayogyakarta kagambar kadospundi kawontenan ing kutha kasebut. Kawontenan menika awujud latar sosial ingkang nggambaraken sedaya tingkat sosial ingkang wonten ing masarakat Indonesia tansah sesarengan nglawan Walandi. Sedaya rakyat ingkang wonten ing kutha Ngayogyakarta manunggal dados setunggal nggempur tentara penjajah. Tentara, rakyat, pemuda, tani, kaum dagang saha kaum buruh manunggal nglawan Walandi ingkang njajah Indonesia. Sedaya rakyat ingkang saiyeg saeka praya, manunggal dados setunggal nglawan Walandi menika nggambaraken nasionalisme ingkang awujud tumindak sesarengan wonten ing perjuangan.

Kanthi setunggal kapinginan inggih mbela bangsa saha nagarinipun, sedaya rakyat sesarengan tulung tinulung nggempur tentara Walandi.

Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan nalika nglawan Walandi ingkang makaten inggih kagambar wonten ing cariyos sanesipun ing novel *Rante Mas*. Kawontenan ingkang makaten inggih dipuncariyosaken nalika pasukan gerilya saha punggawaning nagari manunggal dados setunggal nglawan Walandi ingkang sampun nrajang nagari kita. Nalika tanggal 19 Januari 1949 dipuncariyosaken kutha Bantul ingkang diserang kaliyan Walandi.

Weruh tradjange mungsuh sing ambek sija kaja mangkono mau pasukan gerilja kita, barisan TNI, Laskar Rakjat, Tentara Peladjar lan lija-lijane maneh, kabeh bandjur pada nglawan kaja banteng ketaton, nganti akeh tank lan motor lapis wadja dadi korbaning granat. Landa saja muring bandjur ndjaluk bantuan, anggone ngguwang mimis ngawur, waton dibuwang wae, mula sing dadi sasaran rakjat, akeh sing pada mati. (Asmara, 1964: 36)

Wonten ing cariyos menika dipunandharaken kawontenanipun kutha Bantul nalika dipunserang Walandi. Kawontenan ingkang nggambaraken latar sosial inggih menika nalika sedaya barisan punggawa nagari sesarengan manunggal dados setunggal nglawan Walandi. Pasukan ingkang sesarengan mbela nagari inggih menika pasukan gerilya, barisan TNI, Laskar Rakyat saha Tentara Pelajar. Kawontenan ingkang makaten inggih kadadosan nalika badhe dipuntindakaken serangan umum 1 Maret 1949. Sedaya pejuang ingkang wonten Indonesia inggih TNI, Polisi, Barisan Rakyat, Laskar Rakyat, BPRI, Gerilya, TP saha sanesipun kanthi saiyeg saeka praya tansah nggempur Ngayogyakarta.

Rantjanagan kanggo serangan umum wis dadi kanti betjik lan premati, dening para pedjuang kabeh kang dumadi saka: TNI, Pulisi, Barisan Rakjat, Laskar Rakjat, BPRI, Gerilja, TP lan lija-lijane maneh kabeh wis

pada saijeg saeka kapti, nedy a nggempur Ngajogdja kanti gedeng-gedeng temenan. Malah ing sadjroning kuta dewe uda wis pada sijaga, barisan dapur umum wis madeg ing saben-saben kampung, kanti dedemitan, obat-obatan wis tjunawis, panggonan kanggo ngupakara korban wis disedijakake kanti premati. Tjekake kanggo keperluan serangan umum, kabeh wis sijaga, mung kari tunggu dina lan wektune bae. Kabeh-kabeh mau katindakake kanti sesideman lan ngati-ati awit jen nganti keprungu pihak Landa bakal geger temenan. (Asmara, 1964:62)

Saking data menika, kagambar wonten latar panggenan saha latar sosial ingkang dipuncariyosaken kanthi cetha. Latar panggenan ingkang wonten ing kadadosan menika inggih wonten ing kutha Ngayogyakarta. Lajeng latar sosial ingkang kagambar inggih menika sedaya prajurit nagari Indonesia inggih menika TNI, Pulisi, Barisan Rakjat, Laskar Rakjat, BPRI, Gerilja, TP lan lija-lijane tansah nyawiji badhe nglawan Walandi. Saking kekalihipun data menika inggih nggambaraken nasionalisme ingkang awujud tumindak sesarengan nalika nyerang Walandi. Para prajurit Indonesia ingkang dipuntulungi kaliyan para rakyat, kanthi kepinginan ingkang sami inggih menika supados Walandi tansah mundur, sesarengan ngrutug markas, truck saha barisan prajurit Walandi.

c. Latar Ingkang Nggambaraken Strategi Perjuangan

Cariyos wonten ing novel *Rante Mas* inggih menika cariyos ingkang nggambaraken kadospundi kawontenanipun para rakyat saha gerilyawan nalika Walandi menika njajah Indonesia, inggih ing kutha Ngayogyakarta. Para paraga ingkang wonten ing salebeting cariyos *Rante Mas* menika nindakaken siasat utawi strategi minangka cara kangge nglawan penjajah Walandi. Strategi perjuangan ingkang makaten mujudaken kadospundi raos nasionalisme para paraga minangka rakyat Indonesia nalika dijajah Walandi.

Strategi perjuangan ingkang dipungambaraken wonten ing cariyos salebeting novel *Rante Mas* menika awujud siasat-siasat perang ingkang dipunginakaken nalika nglawan Walandi. Siasat menika saged awujud siasat perang kanthi ngrutug utawi nyerang Walandi saha siasat gerilya kanthi nylamur mlebet markas utawi mlebet kutha ingkang kathah para tentara Walandi. Siasat ingkang dipungambaraken menika nggambaraken raos nasionalisme, kanthi toh nyawa para gerilyawan minangka paraga wonten ing cariyos menika nindakaken siasat menika kanthi kendel.

Nalika kutha Ngayogyakarta dibroki dening Walandi dipuncariyosaken kawontenan nalika strategi perjuangan menika dipuntindakaken. Strategi ingkang dipuntindakaken inggih menika awujud siasat nggerilya mungsuh saha nylamur mlebet kutha. Kakendelanipun para gerilyawan menika kagambar wonten ing data ngandhap menika.

Wiwit Kuta Ngadjogja dibroki Landa, Ahmad sakantjane saben bengi tansah nggerilja mungsung, mlebu kuta, njlamur. Wis akeh markase Landa kang dadi korban, digranat, nganti gawe kapitunan kang ora setitik. (Asmara, 1964: 12)

Kawontenan ingkang wonten ing data menika nggambaraken latar panggenan, latar wekdal saha latar sosial. Latar panggenan ingkang wonten ing data inggih menika kutha Ngayogyakarta. Latar wekdal ingkang dipunandharaken inggih menika saben ndalu. Salajengipun latar sosial ingkang kagambar inggih menika paraga Ahmad kaliyan mitranipun minangka pasukan gerilya tansah nggerilya mungsuh. Latar sosial ingkang nggambaraken kadospundi para pasukan gerilya nindakaken siasatipun kanthi kendel menika inggih nggambaraken raos nasionalisme dhateng nagarinipun. Strategi perang ingkang dipuntindakaken

kanthi gerilya saha nylamur menika kanthi ancas supados Walandi tansah medal saking kutha Ngayogyakarta. Tumindak menika adhedhasar saking raos tresnanipun dhateng nagari, kanthi kendel mbela nagarinipun ingkang dipunjajah dening Walandi.

Siasat ingkang dipuntindakaken nalika perang nglawan Walandi ing salebeting novel *Rante Mas* menika boten namung awujud perang kanthi fisik kemawon. Siasat ingkang dipuntindakaken inggih kanthi pejuang nyalmur mlebet kutha dados mata-mata. Mawi mata-mata menika, para pejuang saged mangertosi markasipun Walandi, saengga saged nyerang markas menika. Wonten ing ngandhap menika kagambar strategi perang ingkang nggambaraken kadospundi kawontenanipun pasar Beringharjo.

Mbaleni bab ramening Pasar Beringharjo, ora mung rame marga saka akehing wong kang pada dol-tinuku bae, nanging uga rame kebak mata-mata, mata-mata Landa lan mata-mata kita dewe, kang sidji lan sidjine pada ora ngerti awit tindake kanti laku njlamur, awit jen ora mangkono njawa toh e. (Asmara, 1964: 41)

Wonten ing data menika dipungambaraken kadospundi kawontenan nalika para pejuang saha Walandi manawi dados mata-mata. Kawontenan menika nggambaraken latar panggenan saha latar sosial. Latar panggenan ingkang dipungambaraken inggih menika pasa Beringharjo. Salajengipun latar sosial ingkang wonten ing data inggih menika nalika para pejuang saha prajurit Walandi ingkang nylamur wonten ing pasar Beringharjo dados mata-mata. Para pejuang saha tentara Walandi menika nylamur dados tiyang ingkang sesadean utawi tiyang ingkang blanja. Wonten ing pasar menika, para pejuang ingkang nylamur menika nindakaken strategi perang. Strategi perang ingkang dipuntindakaken menika

mujudaken kadosipun tumindakipun kanthi nyata saking para pejuang ingkang gadhah nasionalisme. Amargi raos tresna dhateng nagarinipun ingkang ageng, para pejuang gerilya menika tansah nindakaken sedaya strategi inggih saged awujud perang kanthi fisik utawi kanthi dados mata-mata. Strategi menika dipuntindakaken minangka upiya kangge mbela nagari, ngusir para penjajah Walandi ingkang sampun tindak siya dhateng bangsanipun piyambak.

d. Latar Ingkang Nggambaraken Motivasi Perjuangan

Motivasi perjuangan inggih menika salah satunggaling wujud nasionalisme ingkang kagambar wonten ing novel *Rante Mas*. *Motivasi* inggih menika menapa kemawon ingkang dados dhasaring priyantun menika nindakaken upiya kangge mbela nagarinipun. Salajengipun *motivasi* menika dados panjurung para rakyat mbela nagarinipun. *Motivasi perjuangan* ingkang kagambar wonten ing novel *Rante Mas* menika awujud kadospundi dhasaripun para rakyat Indonesia menika gadhah tekad kanthi cara menapa kemawon supados boten dipunjajah malih dening Walandi.

Novel *Rante Mas* inggih menika novel ingkang ngandharaken babagan kadospundi perjuanganipun rakyat Indonesia nalika dipunjajah dening Walandi. Nalika sasampunipun kamardikan menika Walandi tasih kepingin njajah wilayah-wilayah wonten ing Indonesia, inggih menika kutha Ngayogyakarta. Tumindakipun Walandi ingkang tansah tindak siya dhateng bangsa Indonesia menika dados panjurung para rakyat supados ical saking penjajahan Walandi menika. Kawontenan ingkang makaten saged dipuntingali saking data wonten ing ngandhap menika.

Pengalaman pait sadjroning 350 tahun didjadjah dening Landa, dadi tjambuk wadja menjang kita kabeh. Kanti tjantjut tali wanda, kita mbudidaja medot tali wadja kang nggubed ing awak kita. Panglawan kita taker ludira, lan tinuku djiwa pirang-pirang ewu, kabeh pada suka lila lebur dadi korbaning repolusi dadi tawuring Nagari, katimbang didjadjah. (Asmara, 1964:7)

Latar ingkang wonten ing data inggih menika wonten latar sosial saha latar wekdal. Latar sosial ingkang kagambar inggih menika kawontenan pengalaman pait nalika nagari Indonesia dipunjajah dening Walandi. Salajengipun latar wekdal ingkang kagambar inggih menika 350 taun nagari Indonesia menika sampun dipunjajah dening Walandi. Kawontenan ingkang katingal saking data menika nyariosaken nagari Indonesia ingkang sampun kajajah dening Walandi ingkang sampun 350 taun dangunipun. Mangertosi kawontenan ingkang makaten ndadosaken para rakyat minangka pejuang kemerdekaan gadhah tekad nindakaken upiya kanthi nyata supados nagarinipun boten dipunjajah malih dhateng Walandi.

Wonten ing data menika kagambar kadospundi kawontenanipun rakyat Indonesia ingkang dipunjajah dening Walandi. Pengalaman dipunjajah Walandi dumugi 350 tau menika ndadosaken para rakyat tansah kendel nglawan Walandi. Pengalaman kasebut dipunndadosaken *motivasi* kangge para rakyat Indonesia supados purun berjuang ngrebut kamardikan saking Walandi. Kawontenan ingkang makaten saged nggambaraken kadospundi semangat nasionalisme saking para rakyat nalika mbela nagarinipun. *Motivasi* menika saged ndadosaken panjurung dhateng para rakyat, kanthi suka lila toh nyawa berjuang nglawan Walandi.

3. Amanat Inggang Gayutanipun Kaliyan Nasionalisme

Amanat inggih menika wujuding pesen moral inggang badhe dipunandharaken dening panganggit dhateng pamaos. Wonten ing salebeting karya sastra menika tansah wonten pesen moral inggang dipunsebutaken kanthi langsung saha boten langsung ing salebeting cariyos. Pesen moral inggang awujud amanat menika gegayutan kaliyan sipat luhur *kemanusiaan* (Nurgiyantoro, 2012: 321). Sipat luhur *kemanusiaan* menika dipungambaraken kanthi universal wonten ing salebeting karya sastra. Pesen moral inggang gadhah sipat luhur menika saged awujud tumindak-tumindak inggang sae inggang gadhah gayutanipun kaliyan dhiri pribadi, dhateng tiyang sanes, dhateng Gusti Inggang Maha Kuwaos saha dhateng bangsa saha nagari.

Novel *Rante Mas* inggih menika salah satunggaling karya sastra inggang nyariosaken babagan kadospundi perjuangan inggang dipuntindakaken dening para gerilyawan nalika jaman sasampunipun kamardikan Indonesia. Wonten ing salebeting cariyos novel *Rante Mas* menika kathah tumindak-tumindak saking paraga saha gambaran kawontenan inggang saged dipunpundhut amanatipun. Amanat inggang badhe dipunrembag wonten ing pirembagan inggih menika amanat inggang gegayutan kaliyan nasionalisme dhateng bangsa saha nagarinipun. Amanat inggang wonten ing novel *Rante Mas* inggih menika tiyang inggang tresna dhateng nagari kedah kendel nalika mbela nagarinipun, saiyege saeka praya nalika mbela nagarinipun, mbela nagari kanthi suka lila, ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela nagari, tansah gadhah raos welas asih dhateng tiyang sanes, ampun kiyanat dhateng bangsanipun piyambak,

mentingaken kepentinganipun nagari tinimbang kepentinganipun piyambak, ampun tindak siya dhateng bangsanipun piyambak, saha nuladhani sipating pahlawan nalika mbela nagarinipun.

a. Tiyang Inkgang Tresna Dhateng Nagari Kedah Kendel Nalika Mbela Nagarinipun

Raos patriotisme ingkgang kagambar wonten ing salebeting novel *Rante Mas* menika ngandharaken kadospundi perjuanganipun para gerilyawan saha prajurit Indonesia nglawan Walandi. Kanthi raos tresna dhateng nagari menika para pejuang tansah kendel nalika nyerang Walandi. Kakendelanipun para paraga minangka pejuang nalika nglawan Walandi nalika nyerang kutha Ngayogyakarta menika saged dipuntuladhani. Manawi makaten tiyang ingkgang tresna dhateng nagarinipun inggih kedah kendel nalika mbela nagarinipun. Tumindak ingkgang makaten saged dipuntingali saking data ing ngandhap menika.

Nanging pangirane Landa mau luput banget, adoh banget sungstate, awit nalika Landa klakon bisa ngebroki kuta Ngajogdja, perlawanan kita ora mati, ora sirna, nanging malah saya makantar-kantar, kaja geni diububi. Ing ngendi-ngendi tuwuh perlawanan, tentara Landa digempur, diserang, digrumut, digerilja, nganti korbane akeh banget, barisane mawut, lebur tanpa lari. Ja kaya mangkono mau perlawananane pihak kita. (Asmara, 1964: 7)

Data ing inggil menika nggambaraken kawontenan nalika Walandi badhe nyerang kutha Ngayogyakarta. Nalika Walandi menika nyerang kutha Ngayogyakarta, para rakyat saha pejuang tansah nglawan kanthi kendel. Kanthi cara digempur, diserang, digrumut saha digerilya tansah dipuntindakaken supados Walandi menika boten njajah Ngayogyakarta. Perlawanan ingkgang kados makaten nggambaraken patriotisme ingkgang dipuntindakaken dening rakyat. Saking raos

patriotisme menika saged dipunpendhet amanat bilih tiyang menika menawi tresna dhateng nagarinipun inggih tansah kendel nalika mbela nagarinipun.

Tumindak kendel nalika berjuang mbela nagari inggih kagambar saking strategi perjuangan. Para pejuang ingkang nembe nindakaken upiya mbela nagari menika tansah gadhah strategi perjuangan ingkang dipunrantam supados penjajah Walandi tansah ajrih. Strategi perjuangan ingkang nggambarake kakendelan para pejuang gerilya inggih dipuncariyosaken wonten ing data ngandhap menika.

Mundak dina pangamuke para gerilja-gerilja kita saja kendel, ora mawang wajah lan dina, saiki awan-awan wani terang-terangan nggempur kumpeni lan patroli Landa, kasile gede banget, akeh truck lan tank mungsuh pada ndjungkel ambjar, kena pasangane dinamit lan pangamuking gerilja kita, kang wis ora kena disajuti maneh krodane. (Asmara, 1964: 24)

Adhedhasar saking data menika, saged dipuntingali bilih strategi perjuangan ingkang dipuntindakaken inggih menika nggempur kumpeni saha patroli Walandi kanthi terang-terangan. Tumindak ingkang makaten saged nggambaraken kadospundi upiyanipun para pejuang ingkang tansah kendel mbela nagarinipun. Para pejuang ingkang nindakaken strategi menika tansah gadhah raos nasionalisme dhateng nagarinipun. Para pejuang menika kanthi kendel nyerang Walandi kanthi siasat ingkang ancasipun kangge mbela nagarinipun. Salajengipun, kakendelanipun para pejuang inggih kagambar wonten ing data ngandhap menika.

Senadjan karoban mungsuh panglawane para gerilja ora nglokro nanging malah saja riwut, tandange kaja banteng ketaton. Apa maneh bareng weruh tandange pemimpine, kang kendel, mula anggane pada nglawan saja ngangseg. (Asmara, 1964: 40)

Data menika nggambaraken kadospundi tumindak sesarengan para pasukan gerilya nalika nindakaken perjuangan. Para pejuang gerilya ingkang

wonten ing data menika nggambaraken kadospundi upiyanipun para pejuang menika kanthi sesarengan nindakaken perjuangan. Kanthi sesarengan mbela nagari, para pejuang menika nuladhani kakendelanipun pemimpin pasukan gerilya. Mangertosi tumindakipun pemimpin gerilya ingkang gadhah tekad kuat mbela nagari sesarengan, para pejuang tansah kendel nglawan Walandi.

Tumindak ingkang nggambaraken nasionalisme inggih awujud raos patriotisme, strategi perjuangan saha tumindak sesarengan wonten ing perjuangan menika saged dipunpendhet amanatipun. Saking sedaya data ingkang dipunpangguhaken wonten ing salebeting novel *Rante Mas* menika nggambaraken kadospundi kakendelanipun para pejuang nalika nindakaken usaha mbela nagari. Tumindak ingkang kendel nalika mbela nagari menika saged dipuntuladhani. Tiyang ingkang tresna dhateng nagarinipun inggih kedah kendel nalika mbela nagarinipun piyambak. Mbela nagari ingkang kagambar wonten ing novel inggih menika saged awujud tumindak ingkang nggambaraken raos nasionalisme menika, inggih antawisipun kendel majeng perang, kendel nalika nindakaken strategi perjuanganipun saha nuladhani sipat kendel ingkang dipungadhahi dening para pemimpin.

b. Saiyeg Saeka Praya Nalika Mbela Nagarinipun

Novel *Rante Mas* nyariosaken kadospundi perjuanganipun para paraga minangka rakyat Indonesia nalika nglawan Walandi. Nalika nglawan Walandi, para rakyat kanthi tulung tinulung tansah sesarengan nglawan tentara Walandi. Tumindak ingkang makaten saged nggambaraken tumindak sesarengan, strategi perjuangan saha raos patriotisme nalika berjuang nglawan Walandi. Rakyat

Indonesia ingkang dados gerilyawan wonten ing cariyos menika tansah manunggal nalika nglawan Walandi. Tumindak patriotik saha tumindak sesarengan wonten ing perjuangan saged kagambar wonten ing data ngandhap menika.

Wektu semono sakabehing kekuatan kita manunggal dadi sidji, tentara, rakjat, pemuda, tani, kaum dagang, kaum buruh, kabeh pada saeka praja, saijeg-manunggal dadi sidji, perlu kanggo nanggulangi pangrangsange barisan Landa kanggo nggempur tentara pendjadjah. (Asmara, 1964: 7)

Adhedhasar saking data wonten ing inggil menika dipungambaraken kawontenan nalika rakyat Indonesia tansah manunggal dados setunggal. Kanthi tumindak sesarengan menika inggih tentara, rakyat, pemuda, tani, kaum dagang, kaum buruh tansah saiyeg saeka praya nglawan Walandi. Tumindak sesarengan nalika mbela nagari menika nggambaraken kapinginanipun rakyat supados nagarinipun tansah mardika saking penjajahan Walandi. Kanthi gegayuhan ingkang makaten dadosaken rakyat menika tansah manunggal dados setunggalnglawan Walandi. Data sanesipun ingkang saged dipunpundhut amanatipun inggih wonten ing ngandhap menika.

Akeh omah diobong diobrak abrik. Tindake Landa sing kaja mangkono mau bandjur andadekake nepsuning para pemuda, mula kabeh bandjur pada saijeg, saeka praja, nedya numpes Landa, katimbang digawe pangewan-ewan. (Asmara, 1964: 28)

Nalika Walandi menika nyerang kutha Ngayogyakarta kanthi ngobrak-abrik griyanipun para rakyat ndadosaken para pemuda minangka pejuang nagari tansah boten trimah. Mangertosi kadospundi tumindakipun Walandi ingkang makaten, para pemuda menika tansah saiyeg saeka praya nedya numpes Walandi. Kanthi tulung tinulung, para pemuda sesarengan nyerang Walandi ingkang sampun tindak siya. Tumindaking para pemuda ingkang kados makaten

nggambaraken raos patriotisme dhateng nagarinipun. Raos patriotisme menika tansah kendel nindakaken perjuangan kanthi saiyeg saeka praya, tansah manunggal supados langkung kiyat anggenipun nglawan Walandi.

1 Maret. Landa isih katon ajem ora nduweni pangira-ira, jen kuta Ngajogdja bakal digempur kanti gedhen-gedhen dening pihak kita, awit nduweni pangira jen kekuwataning kaum gerilja ora sepiraha gedene, tur ora duweni gegaman sing sarwa moderen, mula Landa tansah enak-enak bae, ora ngerti jen sakiwa tengene wis kumepung wakul-binaja mangap dening para gerilja kita, kang kabeh wis samekta nedya nggempur, mung kari tunggu prentah bae. (Asmara, 1964: 65)

Data ingkang wonten ing inggil menika nggambaraken strategi perjuangan nalika badhe nindakaken serangan umum 1 Maret. Saking data menika kagambar kadospundi kawontenan nalika tanggal 1 Maret. Kaum gerilya kalihan rakyat tansah manunggal kakiyatanipun nglawan Walandi ingkang tansah njajah kutha Ngayogyakarta. Rakyat saha kaum gerilya kanthi sesarengan nindakaken strategi perang ingkang nyerang markasipun Walandi. Tumindaking rakyat Indonesia ingkang sesarengan nggempur markasipun Walandi menika nggambaraken perjuanganipun mbela nagari kanthi saiyeg saeka praya, manunggal dados setunggal nglawan Walandi.

Upiye mbela nagari kanthi sesarengan inggih kedah dipuntindakaken dening para rakyat ingkang gesang wonten ing salebeting nagari. Nalika Walandi nyerang kutha Ngayogyakarta, para rakyat, pemuda saha pejuang tansah manunggal nglawan tentara Walandi ingkang sampun tindak siya. Sedaya saiyeg saeka praya tansah sesarengan nglawan Walandi ingkang gadhah senjata ingkang modern. Tumindak makaten nggambaraken kadospundi agengipun raos tresna para rakyat dhateng nagarinipun. Raos nasionalisme ingkang makaten

mindhakaken raos perduli dhateng tiyang sanes ingkang tansah sami-sami berjuang nglawan Walandi. Kanthi tulung tinulung para rakyat menika berjuang mbela nagarinipun. Tumindak tulung tinulung ingkang makaten saged dipuntingali wonten ing data menika.

Ahmad njola, awit tangane kena mimis. Endra trengginas nutup lawang urung-urung karo nggered tangane Ahmad, wong loro bandjur mlayu gegantjangan, awit wis duwe kejakinan jen urung-urung mau didjaga dening serdadu Nica, mung eloke dene serdadu mau teka wes ngerti jen deweke arep metu kono. (Asmara, 1964: 13)

Data ing inggil menika nyariosaken nalika Kapten Ahmad saha mitranipun Endra nglawan tentara Walandi. Saking data menika kagambar kadospundi upiyanipun tiyang kekalih menika minangka pejuang nglawan Walandi. Kapten Ahmad saha Endra kanthi manunggal dados setunggal sesarengan nglawan Walandi ingkang nembe nyerang pasukan gerilya.

Nanging Endra dewe ora kuwat ngglawat, marga tatune abot banget, wusana bandjur ora eling. Ahmad weruh bandjur enggal-enggal njandak tangane terus diangkat, digendong ing pundake, digawa mlaju saka papan kono. (Asmara, 1964: 14)

Adhedhasar saking data menika tansah nggambaraken bilih kekalihipun kanthi tulung tinulung berjuang nglawan Walandi. Nalika Kapten Ahmad mangertosi bilih Endra menika kenging mimis saking Walandi, piyambakipun kanthi sigep nulungi Endra ingkang sampun semaput. Kita minangka tiyang ingkang gesang wonten ing satunggal nagari menika kedah tulung tinulung nalika mbela nagarinipun. Sinten kemawon ingkang tansah mbetahaken pitulungan inggih kedah dipuntulungi rumiyin. Tulung tinulung ingkang dipuntindakaken nalika upiya mbela nagari inggih tansah dipuntindakaken kanthi sesarengan, supados saged ngraketaken *persatuan* saha *kesatuan* nagari menika.

Saking tumindak para pejuang ingkang tansah sesarengan nglawan Walandi menika saged dipunpundhut amanatipun. Amanat ingkang dipungambaraken ing inggil menika saged ngandharaken bilih tiyang menika kedah saiyeg saeka praya nalika mbela nagarinipun. Mbela nagari kanthi sesarengan, saiyeg saeka praya menika tansah gadhah kakiyatan ingkang langkung ageng tinimbang berjuang kanthi piyambakan. Manawi makaten kanthi upiya sesarengan nalika mbela nagari menika saged anggayuh kapinginanipun sedaya rakyat ingkang dadosaken majuning nagari kita.

c. Mbela Nagari Kanthi Suka Lila

Para pejuang ingkang dipuncariyosaken wonten ing salebeting novel *Rante Mas* menika gadhah raos nasionalisme ingkang ageng dhateng nagarinipun. Kanthi toh nyawa para pejuang menika tansah berjuang nglawan Walandi. Para pejuang minangka rakyat Indonesia boten lila manawi dipunjajah malih dening Walandi. Manawi makaten para pejuang tansah kendel saha suka lila nglawan Walandi ingkang sampun njajah nagari Indonesia. Raos suka lila ingkang kados makaten saged kagambar saking *motivasi* perjuangan saha tumindak patriotisme ingkang wonten ing salebeting novel *Rante Mas*. Raos suka lila ingkang makaten saged katingal saking data ing ngandhap menika.

Pengalaman pait sadjroning 350 tahun didjadjah dening Landa, dadi tjambuk wadja menjang kita kabeh. Kanti tjantjut tali wanda, kita mbudidaja medot tali wadja kang nggubed ing awak kita. Panglawan kita taker ludira, lan tinuku djiwa pirang-pirang ewu, kabeh pada suka lila lebur dadi korbaning repolusi dadi tawuring Nagari, katimbang didjadjah. (Asmara, 1964: 7)

Data ing inggil menika nggambaraken kadospundi kawontenan nalika Indonesia menika sampun dipunjajah dening Walandi. Rakyat Indonesia ingkang sampun dipunjajah dening Walandi menika gadhah kapinginan inggih mardika saking Walandi. Pengalaman dipunjajah danguipun 350 taun menika dadosaken *motivasi* utawi panjurungipun rakyat supados tansah berjuang nglawan Walandi. Nalika dipunjajah dening Walandi, para pejuang saha rakyat tansah sami nglawan. Kanthi upiya sesarengan, rakyat Indonesia suka lila mbela nagarinipun, boten perduli manawi jiwaniipun ingkang dados korban. Tumindak kendel ingkang kados makaten inggih kedah dipuntuladhani nalika nindakaken upiya mbela nagari. Data salajengipun inggih menika data ingkang nggambaraken patriotisme ingkang saged dipunpendhet amanatipun.

“Ija, ija djeng, teka bener ngendikamu kabeh iki. Korbane kantja-kantja kita wis akeh banget. Djer basuki kudu mawa beja. Pantjen abot golek kamardikan iki, ora tjukup tinuku dening korban kang wis pirang-pirang ewu djiwa akehe.” (Asmara, 1964: 62)

Raos patriotisme ingkang kagambar wonten ing data menika saged ngandharaken kadospundi upiyanipun paraga Ahmad menika nindakaken perjuanganipun mbela nagari. Saking paribasan ingkang wonten ing data inggih menika jer basuki mawa beya menika nggambaraken kadospundi pengorbananipun priyantun nalika mbela nagari. Kapinginan menapa kemawon inggih tansah mbetahaken pangorbanan, inggih saged pangorbanan ingkang awujud bandha ugi awujud nyawa. Nalika paraga Ahmad nindakaken perjuanganipun nglawan Walandi menika tansah suka lila ngorbanaken nyawanipun. Tumindak ingkang kendel kados makaten saged nggambaraken bilih priyantun menika kedah suka lila nalika mbela nagarinipun. Saking andharan

wonten ing inggil menika saged dipunmangertosi bilih tiyang ingkang gesang wonten ing nagari menika kedah suka lila nalika mbela nagarinipun. Mbela nagari kanthi suka lila menika dipuntindakaken kanthi ikhlas tumuju ing bangsanipun piyambak.

d. Ampun Grusa-grusu Nalika Badhe Nindakaken Upiya Mbela Nagari

Novel *Rante Mas* menika novel ingkang nyariosaken strategi-strategi nalika perang nglawan penjajah Walandi. Para paraga minangka pejuang wonten ing cariyos ngrantam utawi nindakaken strategi perjuangan nalika mbela nagari. Strategi ingkang dipuntindakaken kalawau inggih dipunrantam kanthi mateng, dipuntimbang kadospundi cara ingkang trep nalika nglawan Walandi. Strategi ingkang dipuntindakaken kanthi tumindak ingkang boten grusa-grusu menika kagambar wonten ing ngandhap menika.

Ahmad sakantjane uga nglawan, nanging bareng ngerti jen karoban lawan, lan mungsuh gegamane pepak tur sarwa moderen. Ahmad sakantjane bandjur mundur ngulon menjang desa Kalibawang gawe pertahanan ana kana. (Asmara, 1964: 34)

Wonten ing data menika kagambar kadospundi paraga Ahmad nalika nindakaken strategi nalika berjuang nglawan Walandi. Paraga Ahmad minangka pemimpin ing pasukan gerilya Sambernyawa menika boten grusa-grusu nalika nindakaken strategi perjuangan. Kapten Ahmad ingkang badhe nglawan Walandi mangertosi bilih mungsuh menika gadhah senjata ingkang moderen. Kawontenan kasebut ndadosaken Ahmad nindakaken strategi sanesipun inggih menika mundur, amargi pasukanipun boten gadhah senjata ingkang mumpuni. Tumindak menika nggambaraken bilih Ahmad minangka pemimpin menika gadhah strategi

ingkang trep nalika nindakaken upiya mbela nagari. Manawi piyambakipun grusa-grusa nglawan Walandi kanthi senjata ingkang boten pepak saha modern malah ndadosaken korban langkung kathah. Sasampunipun Kapten Ahmad menika nindakaken strategi ingkang makaten, piyambakipun kalihan pasukan Sambernjawa nindakaken strategi ingkang sanesipun, inggih kagambar wonten ing ngandhap menika.

Barisan gerilja Sambernjawa tansah terus gawe kapitunaning landa, njegati serdadi Nica kang lagi patroli, mula serdadu Nica akeh sing wedi weruh siasate kaum gerilja kita, kang tekane tanpa sangkan paran, weruh-weruh wis pada njegat ing ngarepe (Asmara, 1964: 35)

Barisan gerilya Sambernjawa pimpinanipun Ahmad menika lajeng nindakaken strategi sanesipun. Strategi ingkang dipuntindakaken sasampunipun pasukan gerilya mundur inggih menika njegat serdadu Nica ingkang nembe patroli. Strategi kasebut dipuntindakaken kanthi mateng, mboten grusa-grusu. Strategi menika dipuntindakaken kanthi ngrebut senjataipun tentara Walandi saengga pasukan gerilya gadhah senjata ingkang langkung komplit. Pasukan gerilya Sambernjawa menika mangertosi bilih piyambakipun kedah gadhah senjata ingkang langkung kathah. Manawi senjataipun menika langkung kathah saha modern, pasukan gerilya menika tansah langkung kuat nalika nglawan Walandi. Manawi makaten amanat ingkang saged dipunpendhet saking data inggih menika ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela nagari. Nalika nindakaken upiya mbela negara inggih tansah dipunpenggalih saha dipunrantam kanthi mateng supados boten dadosaken tiyang sanes menika nandang kasusahan.

e. Tansah Gadhah Raos Welas Asih Dhateng Tiyang Sanes

Raos welas asih menika kedah dipungadhahi dening tiyang ingkang gesang wonten salebeting nagari. Raos welas asih menika wujuding sipat perduli dhateng tiyang sanes ingkang sami-sami gesang wonten ing tengahing masarakat. Tumindak ingkang nggambaraken raos welas asih menika saged awujud raos welas kanthi cara mbiyantu tiyang sanes. Raos welas asih ingkang gayutanipun kaliyan nasionalisme dhateng nagarinipun inggih menika tansah mbiyantu tiyang sanes ingkang mbetahaken pitulungan, inggih pitulungan ingkang ancasipun kangge mbela nagari. Wonten ing salebeting novel *Rante Mas* menika raos welas asih kagambar nalika paraga-paraga minangka pejuang menika tansah nulungi para rakyat ingkang dados korbaning tentara Walandi. Data ingkang nggambaraken kawontenan ingkang kados makaten saged dipuntingali saking data ngandhap menika.

Ahmad : “kuwi luwih becik pak, katimbang kita didisiki, karo maneh mesakake rakjat sing ora dosa, kanggo sasaran terus. Nanging persiapane keprije?”

Kapten Salim : “wis tjukup bung, mengko Irwan sing ngatur lan dak kon menehi weruh kantja-kantja” (Asmara, 1964: 32)

Adhedhasar saking data ing inggil menika kagambar bilih paraga Ahmad menika gadhah sipat welas asih dhateng tiyang sanes. Sipat welas asih menika saged katingal nalika Ahmad ngrantam strategi kaliyan mitranipun. Ahmad boten lila nalika mangertosi rakyat Indonesia ingkang boten gadhah dosa dados korban penjajah Walandi. Kanthi raos welas asih menika ndadosaken tekad dhateng Kapten Ahmad supados saged ngusir Walandi saking kutha Ngayogyakarta menika. Raos welas asih inggih kagambar wonten ing data ngandhap menika.

Sri Umini: “penggalihe mas sarehna disik, awit mas dewe rak isih gerah”
 Ahmad: “bener djeng, ning atiku welas karo nasibe kantja-kantja sing lagi ana tahanan” (Asmara, 1964: 45)

Data ing inggil menika nggambaraken raos welas asih paraga Ahmad nalika piyambakipun kemutan mitra-mitranipun ingkang nembe dipuntawan dening Walandi. Paraga Ahmad ingkang nembe sakit amargi tumindakipun Walandi ingkang sampun nyalawadi menika tansah menggali nasib mitranipun. Ahmad tansah gadhah raos empati, saengga piyambakipun tansah gadhah kepinginan nulung mitranipun ingkang dipuntanhan dening Walandi menika.

Raos welas asih ingkang dipungadhahi kaliyan paraga Ahmad menika saged dipundadosaken motivasi supados kendel nglawan sinten kemawon ingkang tindak siya dhateng nagarinipun. Manawi makaten tiyang menika kedah gadhah raos welas asih dhateng tiyang sanes, menapa malih tiyang ingkang gesang wonten ing satunggal nagari. Kanthi dasar nasionalisme menika raos welas asih saged ndadosaken motivasi saengga nagari menika saged maju.

f. Ampun Kiyanat Dhateng Bangsanipun Piyambak

Raos nasionalisme ingkang kedah dipuntindakaken dhateng nagarinipun inggih menika ampun kiyanat dhateng bangsanipun piyambak. Nalika nindakaken upiya mbela nagari kedah setya dhateng bangsanipun piyambak. Tumindak ingkang setya dhateng bangsanipun piyambak inggih menika saged awujud mbela nagari kanthi suka lila kanthi dhasar tresna dhateng nagari, boten amargi arta, pangkat utawi kamulyan dhiri pribadi. Wonten ing salebeting novel *Rante Mas* menika inggih dipuncariyosaken kadospundi raos nasionalisme para rakyat ingkang boten kiyanat dhateng bangsanipun. Raos nasionalisme ingkang boten

kiyanat dhateng bangsanipun piyambak menika awujud patriotisme dhateng nagarinipun.

Nalika Walandi njajah kutha Ngayogyakarta, kathah para rakyat ingkang tansah tumut Walandi. Kejawi makaten, tasih kathah rakyat Indonesia ingkang gadhah raos nasionalisme saengga kanthi setya tuhu boten kiyanat dhateng bangsanipun. Raos nasionalisme ingkang makaten mujudaken patriotisme kanthi nindakaken tumindak ingkang nyata mbela nagarinipun. Tumindak ingkang makaten saged kagambar wonten ing ngandhap menika.

Ing Pasar beringharjo katon rame, ramening wong pada dol tinuku. Wiwit kuta Jogja dibroki dening Landa, bandjur akeh para bakul anjaran, jaiku tilas punggawa nagari, sing pada ora gelem njambut gawe karo Landa, bandjur laku dodolan, ngedol barang darbeke dewe, uba rampening bale omah. (Asmara, 1964: 41)

Kawontenan ing pasar Beringharjo menika saged nggambaraken kadospundi tumindakipun para rakyat ingkang gadhah nasionalisme. Wonten ing pasar Beringharjo menika nyariosaken para tilas punggawa nagari ingkang boten purun tumut Walandi. Para punggawa nagari menika boten purun tumut Walandi amargi sedayanipun gadhah raos tresna dhateng nagarinipun. Raos tresna minangkan wujud ing nasionalisme menika dipuntindakaken kanthi tumindak boten kiyanat kaliyan nagarinipun. Para tilas punggawa nagari menika boten tansah kepencut arta ingkang dipuniming-imingi dening Walandi. Salajengipun tumindak patriotisme mbela nagari kanthi boten kiyanat dhateng bangsanipun inggih katingal nalika paraga Ahmad dipunpeksa dhateng Walandi supados nyebutaken markasipun pasukan gerilya.

Sersan Tony: “Ah kowe djangan besar kepala. Ketahuilah bila kowe tidak mau bilang nanti kowe mendapat tjelaka besar”

Ahmad : “Saya tidak takut” (Asmara, 1964: 57)

Data menika nyariosaken nalika paraga Ahmad menika tansah dipuntawan dening Walandi. Piyambakipun dipunintrogasi dengen Walandi supados purun nyebutaken wonten pundi markasipun pasukan gerilya. Ananging Ahmad menika boten purun nyebutaken wonten pundi markas menika. Tumindak kados makaten nggambaraken raos patriotisme dhateng nagarinipun. Piyambakipun tansah kendel nglawan Walandi ingkang sampun tindak siya dhateng nagarinipun. Raos tresna ingkang ageng dhateng bangsanipun piyambak ingkang kados makaten kalawau, ndadosaken paraga Ahmad boten kiyanat kanthi damel cilakaning mitra-mitranipun ingkang tansah sami berjuang mbela nagari.

Tumindak ingkang kagambar saking data-data menika saged dipunpundhut amanatipun. Amanat ingkang wonten ing data inggih menika ampun kiyanat dhateng bangsanipun piyambak. Priyantun ingkang gadhah raos nasionalisme inggih kedah mbela nagarinipun. Mbela nagari ingkang dipuntindakaken inggih tansah setya dhateng bangsanipun piyambak. Tumindak setya menika kanthi nindakaken tumindak ingkang boten kiyanat dhateng bangsanipun. Nalika mbela nagarinipun inggih kedah menggalih kepentinganipun sesarengan, boten menggalih kepentinganipun piyambak kemawon. Manawi makaten tindak setya menika saged mujudaken nagari ingkang kiyat.

g. Mentengaken Kepentinganipun Nagari Tinimbang Kepentinganipun Piyambak

Paragatama ingkang wonten ing novel *Rante Mas* inggih menika Kapten Ahmad minangka pemimpin pasukan gerilya Sambernyawa. Wonten ing

salebeting cariyos menika nggambaraken wataking paraga Ahmad ingkang tansah mentingaken kepentingan nagarinipun tinimbang kepentingan piyambak. Tumindak ingkang makaten inggih menika tumindak ingkang nggambaraken agenging raos nasionalisme dhateng nagarinipun. Raos nasionalisme menika dipuntindakaken kanthi milih nindakaken perjuanganipun mbela nagari sanajan piyambakipun gadhah raos tresna dhateng tiyang estri. Tumindak ingkang makaten saged dipuntingali wonten ing data menika.

Nanging bawane wong kang isih nengah-nengahi berdjung, mula rasa krenteng mau bandjur ditahan, kandeg ing dalan, awit rumangsa ora patut banget jen isih ana madyaning perdjungan seneng-seneng, gek kantjane lagi kena alangan. Ahmad eling jen pikire tansah mikir mrono bae, perdjungane bakal muspra tanpa gawe, ambjar ana tengahing dalan. (Asmara, 1964: 46)

Paraga Ahmad ingkang dipuncariyosaken wonten ing data menika saged nggambaraken raos nasionalisme dhateng bangsanipun piyambak. Wonten ing data menika dipuncariyosaken kadospundi manahipun Kapten Ahmad nalika piyambakipun gadhah raos tresna dhateng Sri Umini. Ananing mangertosi kawontenan nagarinipun ingkang tansah dipunjajah Walandi, raos tresna menika dipuntahan kaliyan Kapten Ahmad. Amargi raos nasionalisme ingkang dipungadhahi dening Ahmad menika langkung ageng tinimbang raos tresnanipun dhateng Sri Umini, kepentinganipun piyambak boten dipungape. Kapten Ahmad langkung milih nindakaken kepentinganipun nagari ingkang berjuang nglawan Walandi. Raos tresna dhateng Sri Umini menika lajeng dipunsingkiraken rumiyin. Kapten Ahmad sakmenika langkung tresna dhateng nagarinipun ingkang mbetahaken para pejuang ingkang tansah ngrebut kutha Ngayogyakarta saking Walandi. Mula minangka tiyang ingkang nalika mbela nagari menika kedah

mentingaken kepentinganipun nagari tinimbang kepentinganipun piyambak, supados nagari menika tansah saged maju. Tumindak ingkang kados makaten inggih katingal nalika Ahmad kepanggih kaliyan tilas pacanganipun. Tilas pacanganipun inggih menika Sulistyawati ingkang sampun kiyanat dhateng nagarinipun kanthi tumut Walandi.

“Apa ngapura? Aku ora bisa ngapura, dosamu wis akeh banget. Endra lan Tuty patine merga saka kowe. Wis pira bae kantjaku pada nemahi gugur, ora lija mung saka tindakmu sing dadi penghianat, kang ora pantes dingapura. Aku geting wiruh kowe”. (Asmara, 1964: 71)

Wonten ing data inggil menika nggambaraken kawontenan nalika paraga Ahmad menika kepanggih kaliyan Sulistyawati. Paraga Ahmad tansah getem-getem mangertosi tumindakipun Sulistyawati ingkang sampun kiyanat dhateng bangsanipun. Piyambakipun tansah boten menggalih kadospundi kawontenanipun Sulistyawati ingkang saderengipun dados pacanganipun Ahmad. Raos tresna Ahmad dhateng Sulistyawati menika tansah sirna nalika mangertosi Sulistyawati sampun tindak awon dhateng nagarinipun. Ahmad tansah boten menggalih sinten Sulistyawati menika, ananging piyambakipun langkung menggalih mitra-mitranipun saha bangsanipun ingkang sampun dipunkiyanati dening Sulistyawati. Paraga Ahmad tansah boten maringi ampun dhateng Sulistyawati. Piyambakipun tansah mentingaken kepentingan negara tinimbang kepentinganipun piyambak.

Data-data ingkang sampun dipunandharaken wonten ing inggil menika saged nggambaraken kadospundi raos nasionalisme ingkang kagambar nalika paraga menika nindakaken jejibahanipun mbela nagari. Sedayanipun tansah menggalih nagarinipun ingkang nembe dipunjajah Walandi tinimbang menggalih dhiri pribadi. Manawi makaten saged dipunpundhut amanat sakit cariyos menika.

Amanat ingkang saged dipunpundhut inggih menika tansah mentingaken kepentingan nagari tinimbang kepentinganipun piyambak. Priyantun ingkang mbela nagari menika inggih kedah menggalih rakyat-rakyat sanesipun ingkang sami-sami berjuang nglawan Walandi. Kangge kepentingan sesarengan supados nagari menika tansah maju inggih ampun nindakaken tumindak ingkang menggalih dhiri pribadi. Manawi makaten, kepentingan nagari menika tansah dipundadosaken *prioritas* nalika nindakaken usaha mbela nagari.

h. Ampun Tindak Siya Dhateng Bangsanipun Piyambak

Raos tresna dhateng nagarinipun minangka wujud ing nasionalisme menika saged kagambar wonten ing tumindak menapa kemawon. Tumindak kasebut inggih saged tumindak ingkang sae dhateng tiyang sanes utawi dhateng bangsanipun piyambak. Tumindak ingkang sae dhateng bangsanipun piyambak inggih kedahipun dipuntuladhani. Salajengipun tumindak ingkang boten sae inggih kedah boten dipuntuladhani ananing inggih kedah dipunsinaoni. Ing salebeting novel *Rante Mas* menika nalika kutha Ngayogyakarta dipunserang kathah tumindak ingkang boten sae ingkang dipuntindakaken dhateng para tentara Walandi. Para Walandi ingkang njajah kutha Ngayogyakarta menika tansah tindak siya dhateng para rakyat inggih kedahipun boten dipuntuladhani, amargi tumindak ingkang siya menika tansah boten sae saha ndadosaken tiyang sanes menika kraos susah.

“Aku wis ngerti jen kowe kuwi pantjen wong RI tulen. Mung anggonmu tindak sija menjang bangsane dewe kuwi sing ora patut” (Asmara, 1964: 48)

Wonten ing data inggil menika dipuncariyosaken nalika Kapten Ahmad menika wicantenan kaliyan salah satunggaling tentara Walandi. Tentara Walandi menika tiyang ingkang sampun tindak siya dhateng kapten Ahmad nalika nylamur dados tiyang ingkang sesadean wonten ing pasar Beringharjo. Sasampunipun Kapten Ahmad menika sampun mantun, piyambakipun tansah madosi tentara Walandi ingkang sampun tindak siya. Nalika piyambakipun sampun kepanggih malih kaliyan tentara Walandi menika banjur dipunculik. Tumindaking tentara Walandi ingkang tindak siya dhateng rakyat biasa menika boten patut. Amargi tumindak ingkang kados makaten Kapten Ahmad tansah ngigit-igit dhateng tentara Walandi menika. Tentara menika inggih sajatosipun tiyang republik, ananging tumindak ingkang siya dhateng rakyat wonten ing bangsanipun piyambak menika ingkang tansah boten sae. Manawi makaten tiyang ingkang bebrayan wonten ing masarakat utawi nagari menika ampun tindak siya dhateng tiyang sanes wonten ing bangsanipun piyambak, kedahipun kanthi sesarengan mbela nagari.

i. Nuladhani Sipating Pahlawan Nalika Mbela Nagarinipun

Paraga minangka pejuang ingkang wonten ing cariyos novel *Rante Mas* menika tansah mbela nagari kanthi jiwa raganipun. Tumindak ingkang makaten kedahipun inggih dipuntuladhani dhateng sinten kemawon. Para pejuang ingkang tansah nindakaken upiya kangge mbela nagari menika gadhah sipat-sipat ingkang sae. Sipat kasebut inggih sipat ingkang nggambaraken kadospundi tumindak-tumindak ingkang kedah dipuntindakaken nalika upiya mbela nagari.

Novel *Rante Mas* menika nggambaraken kadospundi tumindak-tumindak ingkang kedah dipuntuladhani dhateng para pamaos. Tumindak kasebut inggih tumindak ingkang sae dhateng nagarinipun. Tumindak ingkang makaten nggambaraken kadospundi raos tresna para pejuang minangka pahlawan ingkang mbela nagarinipun. Raos nasionalisme ingkang kedah dipuntuladhani nalika nindakaken upiya mbela nagari saged kagambar wonten ing data ngandhap menika.

“Wis ta mas, puluh-puluh wis pestine dadi kaja ngono, wis ora perlu digetuni maneh. Mula betjike kita kudu nutugake perdjungan iki. Sing wis pada gugur pida Kusumaning Nagari ora perlu kita getuni nanging malah wadjib kita tulada dadija petjut tumrap kita kabeh. Ja mung Bangsa kang djiwane luhur kang bisa nerusake perdjungane para Pahlawan-pahlawane.” (Asmara, 1964: 61-62)

Wonten ing data menika dipuncariyosaken nalika Sri Umini wicantenan kaliyan Kapten Ahmad. Kapten Ahmad menika gadhah raos getun amargi sampun kathah mitranipun ingkang dados korban nalika mbela nagari nglawan Walandi. Sri Umini lajeng maringi pamanggih datheng Kapten Ahmad, bilih piyambakipun ampun gadhah raos getun. Kapten Ahmad menika kedah nuladhani sipating pahlawan ingkang sampun berjuang mbela nagari. Sipating pahlawan menika dipunandharaken wonten ing data menika.

“Pantjen kudu ngono mas. Karo maneh sipating Pahlawan iku kudu nduweni dasar watak 5 perkara. Jaiku: 1. Wani. 2. Sutji. 3. Djudjur. 4. Demen tetulung. 5. Iklas korban djiwa ragane. Ja iku sing djenenge satrija tama. Muga-muga mas bisoa niru kakja tindake satrija tama mau, kanggo nggajuh baline kuta Ngajogdja menjang kita maneh.” (Asmara, 1964: 62)

Sipating pahlawan ingkang dipunsebutaken kaliyan Sri Umini inggih menika: 1) wani, 2) suci, 3) jujur, 4) demen tetulung, saha 5) ikhlas korban jiwa ragane. Gangsal sipating pahlawan menika nedhahaken wataking satria tama.

Wonten ing gangsal sipat pahlawan menika saged nggambaraken tumindak-tumindak nasionalisme dhateng nagarinipun piyambak. Sipat wani inggih menika kendel nalika mbela nagarinipun. Sipat suci inggih menika tansah mbela nagari tanpa pamrih menapa kemawon. Sipat jujur inggih menika tansah boten kiyanat dhateng nagarinipun. Sipat remen tetulung inggih menika tansah sesarengan saha tulung tinulung nalika mbela nagari. Salajengipun inggih menika sipat ikhlas korban jiwa ragane inggih menika tansah suka lila nalika mbela nagari. Gangsal perkara minangka sipating pahlawan menika kedah dipuntuladhani. Saking gangsal sipating pahlawan menika saged dipunpundhut amanatipun. Kita sedaya minangka pemuda bangsa Indonesia menika kedah nuladhani sipat pahlawan ingkang dipunsebutaken ing inggil menika. Sipat kendel, suci, jujur, remen tetulung saha ikhlas korban jiwa raga menika dipuntindakaken nalika mbela nagari. Sipating pahlawan ingkang kados makaten kedah dipuntuladhani supados saged mujudaken nagari ingkang resik, kiyat saha maju.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Saking asiling panaliten saha pirembagan ing bab saderengipun, babagan raos nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara, saged dipunpendhet dudutan ingkang dipunandharaken wonten ing ngandhap menika:

1. Unsur paraga ingkang nggambaraken nasionalisme wonten ing novel menika kapanggihaken 14 paraga inggih menika: (1) paraga Ahmad gadhah raos patriotisme, tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, strategi perjuangan saha raos empati wonten ing perjuangan, (2) paraga Sri Umini gadhah raos patriotisme saha motivasi perjuangan, (3) paraga Kapten Salim gadhah raos patriotisme saha tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, (4) paraga Hasan gadhah raos empati wonten ing perjuangan, tumindak sesarengan wonten ing perjuangan saha strategi perjuangan, (5) paraga Serdadu gadhah raos patriotisme saha tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, (6) paraga Tuty gadhah strategi perjuangan saha tumindak sesarengan, (7) paraga Endra gadhah tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, (8) paraga Irwan gadhah raos empati wonten ing perjuangan, (9) paraga Pak Lurah gadhah raos patriotisme, (10) paraga Sardjono gadhah strategi perjuangan, (11) paraga Mas Ranuasmara gadhah raos patriotisme, (12) paraga lare angon menda gadhah raos patriotisme, (13) paraga Sri Palupi gadhah tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, saha (14) paraga Endang gadhah tumindak sesarengan wonten ing perjuangan.

2. Unsur latar ingkang nggambaraken nasionalisme wonten ing novel menika kapanggihaken 4 latar inggih menika latar ingkang nggambaraken patriotisme, latar ingkang nggambaraken tumindak sesarengan wonten ing perjuangan, latar ingkang nggambaraken strategi perjuangan saha latar ingkang nggambaraken *motivasi* perjuangan.
3. Amanat ingkang gayutanipun kaliyan nasionalisme wonten ing novel menika kapanggihaken 9 amanat inggih menika tiyang ingkang tresna dhateng nagari kedah kendel nalika mbela nagarinipun, saiyeg saeka praya nalika mbela nagarinipun, mbela nagari kanthi suka lila, ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela nagari, tansah gadhah raos welas asih dhateng tiyang sanes, ampun kiyanat dhateng bangsanipun piyambak, mentingaken kepentinganipun nagari tinimbang kepentinganipun piyambak, saha nuladhani sipating pahlawan nalika mbela nagarinipun.

B. Pamrayogi

Panaliten menika namung ngrembag babagan nasionalisme wonten ing novel *Rante Mas* anggitanipun Any Asmara, pramila taksih kathah prekawis ingkang saged dipunrembag wonten ing panaliten salajengipun. Prekawis-prekawis menika saged dipunrembag ngginakaken pendekatan sanesipun inggih mawi pendekatan psikologi sastra utawi pendekatan sastra sanesipun.

C. Implikasi

Panaliten menika saged dipundadosaken *referensi* dhateng mahasiswa ingkang nliti panaliten ingkang jumbuh kaliyan panaliten menika. Asiling

panaliten saha pirembagan wonten ing panaliten menika inggih saged dipunginakaken kangge pangrembakaning teori sastra saha analisis sastra. Salajengipun panaliten menika inggih saged paring pangerertosan dhateng pamaos babagan nasionalisme wonten salebeting karya sastra. Saking pangertosan babagan nasionalisme menika saged dipuntuladhani dening para pamaos minangka warga negara Indonesia supados saged ndamel nagari ingkang langkung sae saha maju.

KAPUSTAKAN

- Damono, Sapardi Djoko. 1984. *Sosiologi Sastra Sebuah Pengantar Ringkas*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Efendi, Anwar. 2008. "Gagasan Nasionalisme dan Wawasan Kebangsaan dalam Novel Indonesia Modern". Makalah Bertema Wawasan Kebangsaan (staff.uny.ac.id/sites/default/files/WawasanKebangsaan.doc). Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta. Dipununduh tanggal 21 Juni 2013.
- Endraswara, Suwardi. 2013. *Sosiologi Sastra Studi, Teori dan Intepretasi*. Yogyakarta : Ombak.
- _____. 2011. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta. FBS UNY.
- _____. 2011. *Metodologi Penelitian Sosiologi Sastra*. Yogyakarta. CAPS.
- Fananie, Zainuddin. 2002. *Telaah Sastra*. Surakarta: Muhammadiyah University Press.
- Faruk. 1994. *Pengantar Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Hartoko, Dick & B. Rahmanto.1986. *Pemandu di DuniaSastra*.Yogyakarta: Kanisius.
- Kutha-Ratna, Nyoman. 2011. *Antropologi Sastra Peranan Unsur-Unsur Kebudayaan dalam Proses Kreatif*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar.
- _____. 2004. *Teori, Metode dan Teknik Penelitian Sasta dari Strukturalisme Hingga Postrukturalisme*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar.
- Nurgiyantoro, Burhan. 2007. *Teori Pengkajian Fiksi*.Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- _____. 2005. *Sastra Anak*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- Pusat Bahasa Departemen Pendidikan Nasional. 2001. Kamus Besar Bahasa Indonesia Edisi Ketiga. Jakarta: Balai Pustaka.
- Quinn, George. 1995. *Novel Berbahasa Jawa*. Semarang: IKIP Semarang Press.

- Tim Peneliti Balai Bahasa Yogyakarta. 2001. *Ikhtisar Perkembangan Sastra Jawa Modern Periode Kemerdekaan*. Yogyakarta: Kalika Press.
- Wellek, Ren & Austin Warren. 1990. *Teori Kesusastraan (Terjemahan Melani Budianto)*. Jakarta : PT Grafindo.
- Wiyatmi. 2008. *Sosiologi Sastra, Teori dan Kajian terhadap Sastra Indonesia*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.

LAMPIRAN

Lampiran 1**SINOPSIS****NOVEL RANTE MAS**

Kutha Ngayogyakarta minangka tilasing ibukota Republik Indonesia tansah dipunserbu dening Walandi. Nalika samanten sakabehing kakuwatan rakyat Yogyakarta manunggal dados setunggal nglawan tindakipun Walandi. Tentara, rakyat, pemuda, tani, kaum dagang, kaum buruh tansah saiyeg saeka praya, manunggal dados setunggal nggempur tentara penjajah. Salah satunggaling pasukan gerilya ingkang tansah kendel nglawan tumindak Walandi inggih menika pasukan gerilya Sambernjawa pimpinanipun Kapten Ahmad. Kapten Ahmad ingkang mimpin pasukan gerilya kasebut ngrutug markas saha ngrebut senjataipun Walandi. Pasukan gerilya Sambernyawa menika gadhah anggota ingkang mbiyantu Kapten Ahmad nindakaken perlawanan dhateng Walandi. Anggotanipun inggih menika wonten Endra, Tuty, Sulistyawati, Hasan, Irwah, Sri Palupi saha Endang. Sulistyawati inggih menika salah satunggaling anggota pasukan gerilya ingkang dados pacanganipun Kapten Ahmad.

Kapten Ahmad tansah kendel nglawan Walandi, piyambakipun kalihan para anggota pasukan gerilya menika nylamur wonten ing markasipun Walandi. Kapten Ahmad lan kancanipun Endra tansah nylamur mlebet kutha badhe nggempur markasipun Walandi. Ananging tumindak kekalihipun tansah dipunmangertosi Walandi, saengga kekalihipun kenging mimis. Endra ketiwasan, dene Kapten Ahmad menika tatu lajeng semaput wonten ing griyanipun Mas

Ranuasmara. Mas Ranuasmara menika gadhah putri ingkang nama Sri Umini ingkang tansah ngrawat Kapten Ahmad menika. Nalika dipuntulungi kaliyan Sri Umini, Kapten Ahmad menika kraos tresna dhateng kenya ayu kasebut. Ananging kemutan dene piyambakipun tansah gadhah pacangan saha nembe nindakaken upiya mbela nagari, raos tresna menika dipunsayuti.

Sasmpunipun Kapten Ahmad menika medal saking griyanipun Mas Ranuasmara, kathah tumindakipun pasukan gerilya ingkang keconangan. Kapten Ahmad kraos curiga bilih wonten ing salebeting pasukan gerilya menika wonten mata-mata saking Walandi. Nalika Kapten Ahmad tansah nyidiki sinten ingkang dados gedibaling mungsuh, piyambakipun nemokaken layang kode saha lencana kang mawa leter RM wonten ing tasipun Sulistyawati. Kapten Ahmad tansah curiga saha kraos gething amargi saking tumindak pacanganipun Sulistyawati.

Layang kode menika dadosaken Kapten Ahmad boten percaya marang tumindakipun Sulistyawati. Nalika Kapten Ahmad menika kepanggih kaliyan Inspektur Sardjono, layang kode kasebut saged dipunwaos. Isinipun layang menika ngandharaken bilih Sulistyawati menika kedah ngaturaken pawartos markasipun gerilya dhateng Walandi. Lajeng lencana mawi leter RM menika inggih Rante Mas, pasukan mata-mata saking Walandi. Mangertosi tumindakipun Sulistyawati menika, Kapten Ahmad tansah gadhah kepinginan males ukum saking tumindakipun Sulistyawati menika kathah ingkang tansah dados korban.

Kapten Ahmad minangka pemimpin pasukan gerilya Sambernyawa tansah manunggal kaliyan TNI, Polisi, Barisan Rakyat, Laskar Rakyat, BPRI, Gerilya, TP lan sapanunggalipun badhe nindakaken serangan umum dhateng tentara

Walandi wonten ing kutha Ngayogyakarta. Serangan umum menika dipuntindakaken wonten ing tanggal 1 Maret 1949. Sedayanipun tansah saiyeg saeka praya, manunggal dados setunggal ngempur markas-markasipun Walandi ingkang wonten ing Ngayogyakarta. Tekadipun ngerubut kamardikan saking Walandi menika tansah dados senjata para rakyat Indonesia nglawan tumindak Walandi ingkang ora patut.

Sasampunipun dipuntindakaken serangan umum menika, Kapten Ahmad tansah mburu Sulistyawati. Adhedhasar saking informasinipun Sersan Tony, Kapten Ahmad saged kepanggih kaliyan Sulistyawati. Sasampunipun kepanggih Sulistyawati, Kapten Ahmad tansah kepingin males tindakipun Sulistyawati ingkang sampun kiyanat dhateng bangsanipun. Sulistyawati salajengipun pejah amargi dipuntekak dening Kapten Ahmad. Piyambakipun tansah krasa getun, amargi Sulistyawati menika tilas pacanganipun. Ananging saking pejahipun Sulistyawati menika sampun nebus dosanipun ingkang sampun kiyanat dhateng nagari. Tanggal 30 Juni 1949, Landa mundur saking kutha Ngayogyakarta. Salajengipun Kapten Ahmad menika tansah krama kaliyan Sri Umini. Kapten Ahmad lajeng tansah dados anggota TNI, nglajengaken kewajibanipun mbela nagari ingkang dipuntresnani.

Lampiran 2

Tabel Paraga, Latar saha Amanat Ingkang Gayutanipun Kaliyan Nasionalisme Wonten ing Salebeting Novel *Rante Mas*

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
1	<i>Nanging pangirane Landa mau luput banget, adoh banget sungsate, awit nalika Landa klakon bisa ngebroki kuta Ngajogdja, perlawanan kita ora mati, ora sirna, nanging malah saya makantar-kantar, kaja geni diububi. Ing ngendi-ngendi tuwuh perlawanan, tentara Landa digempur, diserang, digrumul, digerilja, nganti korbane akeh banget, barisane mawut, lebur tanpa lari. Ja kaya mangkono mau perlawananane pihak kita.</i>	7	-	Sosial	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela nagaranipun
2	<i>Wektu semono sakabehing kekuatan kita manunggal dadi sidji, tentara, rakjat, pemuda, tani, kaum dagang, kaum buruh, kabeh pada saeka praja, sajeg-manunggal dadi sidji, perlu kanggo nanggulangi pangrangsang barisan Landa kanggo nggempur tentara penjadjadh.</i>	7	-	Sosial	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
3	<i>Pengalaman pat sadjroning 350 tahun dijadijadh dening Landa, dadi tjambuk wadja menjang kita kabeh. Kanti tjanjut tali wanda, kita mbudidajaja medot tali wadja kang nggubed ing awak kita. Panglawan kita taker ludira, lan tinuku dijiwa pirang-pirang ewu, kabeh pada suka lila lebur dadi korbaning repolusi dadi tawuring Negara, katimbang dijadijadh.</i>	7	-	Sosial	Motivasi perjuangan	Mbela negara kanthi suka lila

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
4	<i>Djam 11.00 tentara pajung Landa klakon bisa ndarat, medun ing Maguwa, lan bandjur terus nyerbu mlebu kuta, kanti tinanggulan ing juda dening tentara kita, dibantu dening tentara kita, dibantu dening para pemuda.</i>	9	-	Sosial	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
5	<i>Rukan Kampung diprentah supaja nyambut gawe, kaja adat saben, nanging kabeh pada mopo ora ana sing sudi.</i>	9	-	Sosial	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
6	<i>Bung Karno, Sultan Sjahrir, H.A. Salim, Mr. Asaat. Kabeh pada ditjkel, digawa menjang Bangka. Weruh tindake Landa sing murang tata kaja mangkono mau, barisan gerilja kita saja tambah ngigit-igit, tambah kuwanenane. Awan bengi wani nggempur markasing Landa, truck-truck kang isi serdadu lan tank, pada digrmati, mula akeh truck lan tank kang pada nguling, korbaning Landa saja muntlak akeh.</i>	10	-	Sosial	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
7	<i>Kapten Ahmad mau bojache isih nom, umure bangsane 25 th. pawakane gagah pengkuh, anteng, kekendelane kena digawe tjonto, wis akeh lelabuhanane karo negara. Kejaba kendel, pinter, diwedeni banget dening serdadu Landa, awit pambedile patitis, sasat ora tau mlesed, kedjaba kui dadi jago anggar.</i>	12	Ahmad	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
8	<i>Wiwit Kuta Ngadjojia dibroki Landa. Ahmad sakanjane saben bengi tansdh nggerilja mungsuh, mlebu kuta, njlamur. Wis akeh markase Landa kang dadi korban, digrnat, nganti gawe kapiunan kang ora setitik.</i>	12	Ahmad	Sosial	Strategi perjuangan	Ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela negara
9	<i>Tuty lan Sulistyawati pagaweane sok mlebu kuta, njlamur, nggoleki markase mungsuh, lan kekuwatane, jen wis oleh keterangan, bandjur dilapurake, bengine diserbu</i>	12	Tuty	-	Strategi perjuangan	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
10	<i>Sadironing seminggu, ja nembe iku ana kanjane sidji kang gugur, Sudjaka. Gugure Sudjaka mau gawe sedhithing aine Kapten Ahmad, awit Sudjaka mau dadi bahu tengene kang klebu kendel dewe.</i>	12	Ahmad	-	Raos empati wonten ing perjuangan	Tansah gadhah raos welas asih dhateng tiyang sanes
11	<i>Weruh tindake Landa sing kaja mangkono mau, mula ora kena lena, desa muli dikuwati, dikentjengi, wong sing disudjanani terus digledah, jen terang ana buktine dadi mata-mata, wis ora diampuni maneh, sanalika iku banjur disirnakake, kanti hukum repolusi.</i>	13	-	Sosial	Strategi perjuangan	Ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken usaha mbela negara

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
12	<i>Ahmad njola, awit tangane kena minis. Endra trengginas nutup lawang urung-urung karo nggered tangane Ahmad, wong loro bandjur mlayu gegantjangan, awit wis duwe kejakinan jen urung-urung mau didjaga dening serdadu Nica, mung eloke dene serdadu mau teka wes ngerti jen deweke arep metu kono.</i>	13	Endra	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Tulung tinulung nalika nindakaken upiya mbela negara
13	<i>Endra sing ana ngarep kena sikile, terus nggebjuring kali. Ahmad weruh Endra ketaton, terus mlumpat amping-ampingan watu gede karo males nganggo pistol, nganti ana serdadu 3 sing mati kena minise.</i>	13	Ahmad	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Tulung tinulung nalika nindakaken upiya mbela negara
14	<i>Endra bareng weruh jen Ahmad lagi nglawun, sekala pulih kekuatane, sikile kang kena minis enggal diperban nganggo kajune, kanti slulup alon-alon marani dumunging serdadu mau. Bareng wis tjedak, kira-kira 10M dohe, bandjur ndiupuk granate, granat terus dibalangake menjang dumunging serdadu mau.</i>	14	Endra	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Tulung tinulung nalika nindakaken upiya mbela negara
15	<i>Nanging Endra dewe ora kuwat ngglawat, marga tatune abot banget, wusana bandjur ora eling. Ahmad weruh bandjur enggal-enggal njandak tangane terus diangkat, digendong ing pundake, digawa mlaju saka papan kono.</i>	14	Ahmad	-	Raos empati wonten ing perjuangan	Tulung tinulung nalika nindakaken upiya mbela negara

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
16	<i>Nanging lagi oleh limang jangkah, wis keprungu swaraning bedhil maneh. Endra ngulet karo ndjerit, awake lemes terus tiwas. Ahmad muring-muring banget Endra muli digletakake alon-alon, terus mripate dijilalan nggoleki sing mbedil mau.</i>	14	Ahmad	-	Raos empati wonten ing perjuangan	Tulung tinulung nalika nindakaken upiya mbela negara
17	<i>Ahmad ngulur gagasane. Apa deweke iki wes ketjekel mungsuh apa oleh pitulungan tijan. Gagasane saja ngambar-ambra, kelingan mitrane sing wis padha gugur, netepi kwejibaning Negara, mbelani tanah wutah rahe kang nedya didjadiah Landa. Njut.. banjur kelingan mitrane sing isih ker i ana padesa-padesan kang nedya nerusake perjuangan. Kanti takar marus toh njawa.</i>	16	Ahmad	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
18	<i>Apa maneh bareng ngelingi Endra dek mau bengi, kang ora bisa ngukap dijisine. Aine sedih. Tukul rasa geting menjang Landa.</i>	16	Ahmad	-	Raos empati wonten ing perjuangan	Tulung tinulung nalika nindakaken upiya mbela negara
19	<i>Ahmad : “Dados keng rana ing wekdal sapunika njambut damel tumut Nica” Sri Umini: “Ingih leres nanging namung lahiripun amargi saking kapeksa nanging batosipun Republik”</i>	17	Mas Ranuasm ara	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
20	<i>Ahmad : “Jen ngaten saupami kula ing wekdal sapunika dipunpasrahaken dateng Landi, tentunipun pandjenengan ladjeng saged angsal hadijah semanten” Sri Umini: “Inggih, inggih. Nanging kula boten pisan-pisan bade kianat dateng bangsa kula, punapa malih dateng pandjenengan pahlawaning bangsa kula piyambak”</i>	17	Sri Umini	-	Patriotisme	Ampun kianat dhateng bangsanipun piyambak
21	<i>Mas Ranuasmara dewe bisa ngaling-alingi kanti bukti nuduhaken lajang jen deweke dadi punggawa Nica, mula bandjur ora sida digledah, Ahmad slamet ora keijekel.</i>	19	Mas Ranuasmara	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
22	<i>Karo maneh bareng ngelingi jen deweke iku lagi netepi dijenenging pradijurt, bandjur rumangsa isin, awit negara lagi ana tengah-tengahing bebaja, teka mung arep mburu senenge dewe. Lan jen ngelingi menjang para mitrane sing wis pada gagur pinda kusumaning negara atine tansah ngigit-igit, nedya arep males numpes Landa kanti toh pati. Kekentjengane atine wis pengkuh pinda wadja, dluwung lebur awor lemah, katimbang negarane bandjur dijadijahi maneh.</i>	19	Ahmad	-	Patriotisme	Mentingaken kepentinganipun negara tinimbang kepentinganipun piyambak

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
23	<i>Tekane Ahmad agawe senenging atine para mitra-mitrane, awit dikira maune Ahmad wis mati kena mimising mungsuh, kaya nasibe kanjia Ija-Ijane. Mula tekane mau malah bandjur bisa muwuhi keketjenganing tekade para mitrane kabeh kang wis saijeg saeka praja, nedya nggempur mungsung kanthi toh njawa lan adus ludira.</i>	20	Ahmad	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
24	<i>Mundak dina pangamuke para gerija-gerija kita saja kendel, ora mawang wijah lan dina, saiki awan-awna wani terang-terangan nggempur kumpe ni lan patroli Landa, kasile gedhe banget, akeh truck lan tank mungsuh pad ndjungkel ambjar, kena pasangane dinamit lan pangamuking gerija kita, kang we ora kena disajuti maneh krodane.</i>	20	-	Sosial	Strategi perjuangan	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
25	<i>Nanging gerija kita kang wis ngisis sijunge Batara Kala, ora mundur, amanging malah saja mpeneng anggone numpes saking pradijuti Nica.</i>	20	-	Sosial	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
26	<i>Ahmad rekane arep nglawan nanging bandjur dipenggak dening kenja loro mau, supaja enggal-enggal onjat katinbang mati konjol karoban ing mungsung. Aluwung deweke sing katjekel ora apa-apa.</i>	23	Sri Palupi Endang	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Saijeg saeka praja nalika mbela nagarinipun

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
27	<i>“Lha ja kuwi aku sing durung ngerti, mula lagi dak sidihi. Wis saiki bejike ngrembug Tutu’ sing lagi ditawan, bejike ditulungi mesakake”</i>	26	Ahmad	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
28	<i>Akeh omah diobong diobrak abrik. Tindake Landa sing kaja mangkono mau bandjur andadekake nepsuning para pemuda, mula kabel bandjur pada sajeg, saeka praja, nedya numpes Landa, kainbang digawe pangewan-ewan.</i>	28	-	Sosial	Patriotisme	Sajeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
29	<i>Sing dadi komandane gerilja kono Kapten Salim, warga TNI kang djenenge wis kondang, kendel tur pinter gawe siasat, mula tansah diwedeni serdadu Landa, awit wis akeh truck sing dadi korban lan markas Nica diserbu.</i>	29	Kapten Salim	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
30	<i>“Ja sukur, ning samadhan kaja ngono, kudu sing ngati-ati awit mata-mata mungsuh pirang-pirang, disebar tekan ngendi-ngendi”</i>	30	Ahmad	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
31	<i>Hasan trengginas, terus ndjupuk perban, kanggo merban tatune pak Lurah ing dadane, Irwan mlebu, ndjupuk banji. Bareng wis diombeni, wong tuwa mau bandjur rada aso ambegane, karo mandeng Salim.</i>	31	Hasan Irwan	-	Raos empatiwonten ing perjuangan	Tulung tinlung nalika nindakaken upiya mbela negara

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
32	“ <i>Mentas dipala dening serdadu baret abang idjo pak. Dek mau desa Pakem digledah Landa, awit dek wingi ana truck sing mlebu djurang. Kabeh wong sadesa dikumpulake, djarene goleki extremis ngono, mudal akeh para nom-noman sing digawa Nica menjang kuta, sing wani mlaju dibebl. Aku diantemi nganggo popor bedil awit ora gelam mudhake panggonane gerilja. Desa pakem dadi korban, malah akeh radja kaya katut digawa. Bareng aku limpe, aku bisa mlaju, nganti tekan kene iki</i> ”	31	Pak Lurah	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhategng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
33	“ <i>Kul.....kula lare.....angen menda, kala.....wau won...ten sa...radadu...nakeni.....kula, supados.....ku...la ne...dah...aken.....ngri...k, na.....nging kula.....boten...purun, wu.....sana ku...la, la...djeng di.....pun anteni.... mawi.....popor bedil, malah...renjang..... kula.....dipunbedil pedjah.....sanalika. Sareng sune.....rep kanca...kula pedjah, kula ladjeng...mladjar. Nanging.....dereng..... ngantos.....tebih, kula mireng.....ungel...ling sedjata tor....tor.. wusana...kula ambruk.....dada.....kula kenging. Kanti.. ngrekaos..kula mla.....djar.....mriki. Adul... pandjenengan...ingkang..prajitna.. sara...dadu wau...nututi...mriki... ”</i>	31-32	Lare angon menda	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhategng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
34	<i>“Bung Ahmad, aku duwe nijat, katinbang kita tansah digoleki aluwung mengko bengi markas Nica ing Kaliurang arep dak gempur bae kepriye?” mengkonu pitakone Salim menjang Ahmad</i>	32	Kapten Salim	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Saijeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
35	<i>Ahmad: “kuwi luwih becik pak, katinbang kita didisiki, karo maneh mesakake rakyat sing ora dosa, kanggo sasaran terus. Nanging persiapane kepriye?”</i> <i>Kapten Salim : “Wis tjukup bung, mengko Irwan sing ngatur lan dak kon menahi weruh kanti-kanti”</i>	32	Ahmad	-	Raos empati wonten ing perjuangan	Tansah gadhah raos welas asih dhateng tiyang sanes
36	<i>“Has kowe menjanga markas P ing Pakem, markas Landa ing Pakem dikon nggempur mengko bengi jam sanga persis, dadi bareng-bareng anggonku arep nggempur markas Kaliurang. Iki lajang wamelma pak Tjokrosumarto. Wis sing ngati-ati”</i>	32-33	Ahmad	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Saijeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
37	<i>Ahmad sakanjane uga nglawan, nanging bareng ngerti jen karoban lawan, lan mungsuh gegamane pepak tur sarwa moderen. Ahmad sakanjane bandjur mundur ngulon menjang desa Kalibawang gawe pertahanan ana kana.</i>	34	Ahmad	-	Strategi perjuangan	Ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela negara

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
38	<i>Pasukan gerilja Sambernjawa, pimpinan Kapten Ahmad ana ing ngendi-endi tansah gawe kapiumaning mungsuh, ngadang truck, njegat konpoi, lan lija-lijane, mulane bandjur tansah diuber-uber dening serdadu Nica.</i>	35	Ahmad	-	Strategi perjuangan	Ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela negara
39	<i>Barisan gerilja Sambernjawa tansah terus gawe kapiumaning landa, njegati serdadi Nica kang lagi patroli, mula serdadu Nica akeh sing wedi weruh siasate kaum gerilja kita, kang tekane tanpa sangkan paran, weruh-weruh wis pada njegat ing ngarepe.</i>	35	-	Sosial	Strategi perjuangan	Ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela negara
40	<i>Weruh tradijange mungsuh sing ambek sija kaja mangkono mau pasukan gerilja kita, barisan TNI, Laskar Rakjat, Tentara Peladjar lan lija-lijane maneh, kabeh bandjur pada nglawan kaja banteng ketaton, nganti akeh tank lan motor lapis wadja dadi korbaning granat. Landa saja muring bandjur ndjaluk bantuan, anggone nguwang mimis ngawur, waton dibuwang wae, mula sing dadi sasaran rakjat, akeh sing pada mati.</i>	36	-	Sosial	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajjeng saeka praja nalika mbela nagarinipun
41	<i>Ahmad pikire peteng lan diudeg mikir Landa teka nganti njumutupi panggonaning markase kang panggonane wis ndelik tur primpun, ewadene teka isih kena digempur dening Landa kanti ora mleset nganti mitrane akeh sing dadi korban.</i>	36	Ahmad	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajjeng saeka praja nalika mbela nagarinipun

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
42	<i>Tuty lan Endang gani dipastrahi mlebu kuta njlamur kaja wong dodol, tiapingan nginditi tenggok perlu golek bijantuan obat-obatan lan menèhi lajang karo kanja-kanja gerilja sing ana djero kuta.</i>		Tuty Endang	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
43	<i>“Ajo dilawan, aluwang lebur, katimbang dadi tawanan”, mangsuli ngono Ahmad terus mlumpat njandak tomipun, karo njuwara sontak sora.</i>	40	Ahmad	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
44	<i>Para gerilja terus sijaga mentjar, karo nglawan. Swara pating ndjletor pating brebet dadi saja rame, saja seru.</i>	40	-	Sosial	Strategi perjuangan	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
45	<i>Senadjan karoban mungsuh panglawane para gerilja ora nglokro nanging malah saja riwut, tandange kaja banteng ketaton. Apa maneh bareng weruh tandange penimpine, kang kendel, mula anggone pada nglawan saja ngangseg.</i>	40	Ahmad	Sosial	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
46	<i>Para kaum gerilja bareng weruh bantuan teka, semangate dadi pulih maneh. Sing pada mlaju, bali nglawan serdadu Nica, mula akeh serdadu Nica kang dadi paking minising kaum gerilja lan TNI.</i>	40	-	Sosial	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Tulung tinlung nalika mbela nagaranipun

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
47	<i>Ing Pasar beringharjo katon rame, ramening wong pada dol tinuku. Wiwit kuta Jogja dibroki dening Landa, bandjur akeh para bakal anjaran, jaiku tilas punggawa negara. sing pada ora gelem njambut gawe karo Landa, bandjur laku dodolan, ngedol barang darbeke dewe, uba rampening bale omah.</i>	41	-	Sosial	Patriotisme	Ampun klanat dhateng bangsanipun piyambak
48	<i>Mbaleni bab ramening Pasar Beringharjo, ora mung rame marga saka akehing wong kang pada dol-tinuku bae, nanging uga rame kebak mata-mata, mata-mata Landa lan mata-mata kita dewe, kang sidi lan sidjine pada ora ngerti awit tindake kanti laku njlanur, awit jen ora mangkono njawa toh e.</i>	41	-	Sosial	Strategi perjuangan	Ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela negara
49	<i>Hasan tumungkul ing sandhinge, atine isih krasa getem-getem banget weruh tindake wong sing njalawadi mau, anggone ambek sija</i>	44	Hasan	-	Raos empati wonten ing perjuangan	Tulung tinlung nalika nindakaken upiya mbela negara
50	<i>Ahmad saiki wes ngerti tjeta jen Sulistyawati pajangane dewe mau tibane dadai gedibaling mungsuh, kang tansah ngloropake menjang mitramitrane. Atine saja ngigit-igit banget, nedya arep males ukum. Kaluputane wis ora kena dingapura. Ja wiwit kui Ahmad sumpah nedya njekel Sulistyawati uri-uripan.</i>	45	Ahmad	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
51	<i>Sri Umimi: “penggalihé mas sarehna disik, awit mas dewe rak isih gerah” Ahmad: “bener djeng, ning atiku welas karo nasibe kanti-kanti sing lagi ana tahanan”</i>	45	Ahmad	-	Raos empati wonten ing perjuangan	Tansah gadhah raos welas asih dhateng tiyang sanes
52	<i>Nanging bawane wong kang isih nengah-nengahi berjuang, mula rasa krenteng mau bandjur ditahan, kandel ing dalan, awit rumangsa ora patut banget jen isih ana madyaning perjuangane seneng-seneng, gek kantiane lagi kena alangan. Ahmad eling jen pikire tansah mikir mrono bae, perjuangane bakal muspra tanpa gawe, ambjar ana tengahing dalan.</i>	46	Ahmad	-	Patriotisme	Mentingaken kepenginipun negara tinimbang kepenginipun piyambak
53	<i>Hasan mbukak lawang tahanan liane, ing kono ana tawanan pemuda pitu tjatjathe, kabeh pada diokake, lan dikon enggal-enggal lunga saka kono.</i>	46	Hasan	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Tulung tinulung nalika mbela nagaripun
54	<i>“Aku wis ngerti jen kowe kuwi pantjen wong RI tulen. Mung anggonmu tindak sija menjang bangsane dewe kuwi sing ora patu”</i>	48	Ahmad	-	Patriotisme	Ampun tindak siya dhateng bangsanipun piyambak

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
55	<i>“Ora ngono mas, nanging kita rak ja kudu nduweni tetimbangan, jen pantjen kurang gegamane bandjur njerbu rak dijenenge sija-sija bakal mati konjol. Kedjaba jen kita diserbu, apa boleh buat kita harus memberi perlawanan sampai titik darah penghabisan”</i>	49	Sardjono	-	Strategi Perjuangan	Ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela negara
56	<i>“Ja sukur. Mbok ja rada-rada enggal-enggal bae atiku wis ora kuat, saben dina akeh anak buahku sing ilang lan gugur. Apa maneh rakijat kang ana djero kuta, aine wes keir-keir kabeh awit mung tansah dadi sasaran Nica bae.”</i>	50	Ahmad	-	Raos empati wonten ing perjuangan	Tansah gadhah raos welas asih dhateng tiyang sanes
57	<i>“Mula saka kuwi dik, betjike enggal-enggal diserbu bae, pira kuwate Landa. Aku peraja satus persen, jen perjuangan kita iki mesti bakal menang lan Landa mesti bakal minggat saka kuta Jogja.”</i>	50	Ahmad	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
58	<i>“Kurang adjar, kadekna markasku sering dipatroli, iki ta sing dadi sababe, nganti akeh kanja kang pada gugur, ora lija kabeh mau saka pokale si laknat Sulistyawati dewe. Hem..... aku durung lega atiku, jen aku durung bisa males ukum karo si keparat. Jen ngono lenjana bijen kae dudu Ratih Mataram, nanging Rante Mas tegese. Kurang....adjar!”</i>	51	Ahmad	-	Patriotisme	Ampun kianat dhateng bangsanipun piyambak

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
59	<i>Sersan Tony: “Ajo bilang lekas. Disini aman. Bila kamu mau bilang djiangan takut. Dimana kawan-kawammu semua itu?”</i> <i>Ahmad: “Saja tidak tahu”</i>	57	Ahmad	-	Patriotisme	Ampun kianat dhateng bangsanipun piyambak
60	<i>Sersan Tony: “Ah kowe djiangan besar kepala. Ketahuilah bila kowe tidak mau bilang nanti kowe mendapat tjelaka besar”</i> <i>Ahmad : “Saya tidak takut”</i>	57	Ahmad	-	Patriotisme	Ampun kianat dhateng bangsanipun piyambak
61	<i>“Pak, adja samar, aku mitramu dewe. Ja bener aku katone melu Landa, nanging bab iki mung kanggo siasat kita bae. Aku wong Republik. Kantjaku sing ana kene akeh adja sumelang”, tjelatune maneh bisik-bisik.</i>	58	Serdadu	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
62	<i>“Jen ngono ngasoa disik pak, awit mengko bengi pandjenengan kudu wis bisa ontjat saka kene. Kantja-kantja sing ana djaba wis sedija kabeh mung kari tunggu kekuatan pandjenengan bae”</i>	58	Serdadu	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajjeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
63	<i>Tukidjo sambat, bandjur ambruk gugur kena mimising mungsuh. Ahmad sakantjane, sedih banget atine awit Tukidjo nemahi gugur. Ahmad aweh tanda jen ora kena pada males awit munda konangan mungsuh. Djisine Tukidjo enggal-enggal dirampa digawa mlayu</i>	60	Ahmad	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajjeg saeka praja nalika mbela nagarinipun

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
64	<i>Sri Umini: “Djalaren ngelingi perjoangan kita mas, kang isih mbutuhake tenaga akeh, apa maneh ing kalangan PMI katon isih kekurangan tenaga akeh, kapindone.....” Sri Umini dungkluk ora bisa nerusake gunemane.</i>	60	Sri Umini	-	Patriotisme	Mentingaken kepenginanipun negara tinimbang kepenginanipun piyambak
65	<i>Wuwuh-wuwuh karo Tuty sing wis gedhe banget perjuangane sanggone labuh menjang negara wusana mung tekan semono.</i>	61	Tuty	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
66	<i>“Wis ta mas, puluh-puluh wis pestine dadi kaya ngono, wis ora perlu digetuni maneh. Mula betjike kita kudu nutugake perjuangan iki. Sing wis pada sugur pida Kusumaning Negara ora perlu kita getuni nanging malah wadhib kita tulada dadija pejiut tumrap kita kabeh. Ja mung Bangsa kang djiwane luhur kang bisa nerusake perjuangane para Pahlawan-pahlawane.”</i>	61-62	Sri Umini	-	Motivasi perjuangan	Nuladhani sipating pahlawan nalika mbela nagarinipun
67	<i>“Ija, ija djeng, teka bener ngentikamu kabeh iki. Korbane kantja-kantja kita wis akeh banget. Djer basuki kudu mawa beja. Pantjen abot golek kamardikan iki, ora tjukup tinuku dening korban kang wis pirang-pirang ewu djiwa akehe.”</i>	62	Ahmad	-	Patriotisme	Mbela negara kanthi suka lila

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
68	<i>“Pantjen kudu ngono mas. Karo maneh sipating Pahlawan iku kudu nduweni dasar watak 5 perkara. Jaitu: 1. Wani. 2. Sufi. 3. Dijujur. 4. Demen tetulung. 5. Iklas korban dijiwa ragane. Ja iku sing dijenenge satrija tama. Muga-muga mas bisa niru kakija tindakke satrija tama mau, kanggo nggajuh baline kuta Ngajogdja menjang kita maneh.”</i>	62	Sri Umini	-	Motivasi perjuangan	Nuladhani sipating pahlawan nalika mbela nagarinipun
69	<i>Sri Umini: “Kok menjai mas” Ahmad: “Laraku wis mari djeng, dening prabawaning tjritamu mau” Sri Umini: “Ah anda ija” Ahmad: “Tenan djeng. Aku rumangsa isin. Aku kudu terus berjuang”</i>	62	Ahmad	-	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
70	<i>Ahmad: “Pantjen ngono. Saiki aku kelingan kabeh, bisane luar saka tahanan, ja saka pitulungane pihak Laskar Rakjat lan TNI kang pada njlamur ana markasing Landa. Aku rumangsa kepotongan kabetjikan temenan.”</i>	63	Ahmad	-	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajeg, saeka praja nalika mbela nagarinipun
71	<i>“Ja sukur jen wis dirampunggi pisan. Mung bae aku isih gela jen durung bisa nyekel Sulistyawati dewe, kang wis gawe korbaning para kanja pirang-pirang”</i>	64	Ahmad	-	Patriotisme	Mentingaken kepenginanipun negara tinimbang kepenginanipun piyambak

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
72	<i>“Adja kuwair pak, suk mesti bisa keijekel. Apa maneh aku krungu kabar jen tanggal 1 Maret iki bakal dianakake serangan umum kanti gedhen, ja ana ing kono iku kita bisa nduweni kalonggaran kanggo njulik deweke. Aku dewe durung lega atiku, jen durung bisa njekel deweke”</i>	64	Hasan	-	Strategi perjuangan	Ampun grusa-grusu nalika badhe nindakaken upiya mbela negara
73	<i>Rantjanagan kanggo serangan umum wis dadi kanti betjik lan premati, dening para pedjuang kabeh kang dumadi saka: TNI, Pulisi, Barisan Rakjat, Laskar Rakjat, BPRI, Gerilja, TP lan lija-lijane maneh kabeh wis pada saijeg saeka kapi, nedya nggempur Ngajogedja kanti gedhen-gedhenan temenan. Malah ing sadironing kuta dewe uda wis pada sijaga, barisan dapur umum wis maged ing saben-saben kampung, kanti dedemitan, obat-obatan wis tjumawis, panggonan kanggo ngupakara korban wis disedijakake kanti premati. Tjekake kanggo keperlune serangan umum, kabeh wis sijaga, mung kari tunggu dina lan wektune bae. Kabeh-kabeh mau katindakake kanti sesideman lan ngati-ati awit jen nganti keprungu pihak Landa bakal geger temenan.</i>	64	-	Sosial	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Saijeg saeka praja nalika mbela nagarinipun

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
74	<i>1 Maret. Landa isih katon ajem ora nduweni pangira-ira, jen kuta Ngajogdja bakal digempur kanti gedon-gedon dening pihak kita, awit nduweni pangira jen kekuwataning kaum gerilja ora seppiraha gedene, tur ora duweni gegaman sing sarwa moderen, mula Landa tansah enak-enak bae, ora ngerti jen sakiwa tengene wis kkepung waku-binaja mangap dening para gerilja kita, kang kabeh wis samekta nedya nggempur, mung kari tunggu prentah bae.</i>	65	-	Sosial	Strategi perjuangan	Sajjeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
75	<i>Para kaum gerilja saja mpeneng tandange, nanging kabeh pada tansah ngestokake dawuhe Sri Sultan, kang kersa mandegani mimpin pribadi, kabeh pada nganggo awer-awer djanur kuning ing gulune.</i>	66	-	Sosial	Tumindak sesarengan wonten ing perjuangan	Sajjeg saeka praja nalika mbela nagarinipun
76	<i>Ja wiwit iku, manja pradja nembe kabukak mripate, lagi pada peraja, bareng meruhi lan nyipati, semono gedening kekuwatane kaum gerilja Indonesia, angsone pada ngrebut bali kuta Ngadjogja, kang dibroki dening Landa. Tekad kang semono gedene mau, mratandani jen emoh didjadjeh.</i>	66	-	Sosial	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhateng negara kedah kendel nalika mbela negarainipun

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
77	<i>Dadi wose, panggempuring kaum gerilja mau, kanggo nuduhake menjang Diagad Raya, manawa Bangsa Indonesia njata temen-temen ora gelem dijadijahi, nedya mandireng merdika pribadi. Sanadjan gegamane mung sarwa prasadija bae, nanging kejataan bisa klakon ngumpulhake kekuwataning Landa kang gegamane sarwa moderen tur pepak. Dadi tetela banget jen perjuangane kaum gerilja mau mung pawitan wani lan kelas labuh kanggo mbelani menjang negarane.</i>					Tiyang ingkang tresna dhategng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
78	<i>Anggone kagungan kersa dawuh kaja mangkono saperlu kanggo mbuktakake mejang lijan negara, jen kaum gerilja kita isih pada nerusake anggone berjuang perlu kanggo ngrebut balining tanah wutah getihe.</i>	66	-	Sosial	Patriotisme	Tiyang ingkang tresna dhategng negara kedah kendel nalika mbela negaranipun
79	<i>“Apa ngapura? Aku ora bisa ngapura, dosamu wis akeh banget. Endra lan Tuty patine merga saka kowe. Wis pira bae kanyaku pada nemihi gugur, ora lija mung saka tindakmu sing dadi penghinat, kang ora pantes dingapura. Aku geting wiruh kowe”</i>	71	Ahmad	-	Patriotisme	Meningaken kepentinganipun negara tinimbang kepentinganipun piyambak

Tabel Salajengipun

No.	Kutipan Data	Kaca	Paraga	Latar	Nasionalisme	Amanat
80	<i>“Tjrewet, adja kakehan gunem. Aku iseh eling. Bijen kowe pantjen dadi widadariku. Nanging saiki, kowe dadi mungsuhku bebututan, amarga kowe dadi gedibaling Landa. Dadi gundike Sersan Tony. Wis ora susah nangis barang, adja adol tangis ana ngarepku, atiku wis ora bakal keguh, ngerti!”</i>	71	Ahmad	-	Patriotisme	Mentingaken kepentinganipun negara tinimbang kepentinganipun piyambak
81	<i>“Aku ora bisa menèhi pangapura karo kowe, patine Tuty lan kantiiane kabeh, ja marga sak tindakmu. Huh..... penghianat, leleleking jagad. Wis adja kesuwen tampanana iki”</i>	71-72	Ahmad	-	Patriotisme	Mentingaken kepentinganipun negara tinimbang kepentinganipun piyambak